

KELAMİ AÇIDAN İKTİSADİ GÜNAHLAR

Talip AKBAŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Muhammet YAZICI**

**2012
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Talip AKBAŞ

KELAMİ AÇIDAN İKTİSADİ GÜNAHLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Muhammet YAZICI

ERZURUM – 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

14/09/2012

**SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM**

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KELAMİ AÇIDAN İKTİSADİ GÜNAHLAR**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim. Tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

14/09/2012

Talip AKBAŞ

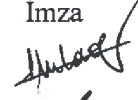
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Muhammet YAZICI danışmanlığında, Talip AKBAŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 05/09 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet YAZICI

İmza

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sinan ÖGE

İmza

Jüri Üyesi : Yard. Doç. Dr. İsmail ALTUN

İmza

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ... /.../ 2012

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADÎ ALANDA İŞLENEN BAŞLICA GÜNAHLARIN TAHLİLİ

1.1. MÜLKİYET DOKUNULMAZLIĞINA YÖNELİK İŞLENEN

GÜNAHLAR.....	18
1.1.1. Hırsızlık.....	18
1.1.2. Gasp	21
1.1.3. Haksız Mal Edinme	23
1.1.4. Yankesicilik.....	26
1.1.5. Yol Kesmek / Hirâbe	26
1.1.6. Buluntu Mal (Lukata)	27

1.2. KİŞİNİN KENDİ MÜLKİYETİNDEKİ MALLARLA İLGİLİ

TASARRUFUNDAN DOĞAN GÜNAHLAR.....	29
1.2.1. Faiz.....	29
1.2.2. Kumar.....	34
1.2.3. Karaborsacılık.....	38
1.2.4. Ölçü ve Tartıda Hile/Aldatma	38
1.2.5. İsraf	41
1.2.6. Cimrilik	43

1.3. YETKİ VE SORUMLULUK İHLALİNDEN DOĞAN GÜNAHLAR

1.3.1 Rüşvet.....	45
1.3.2. Kamu Malı Yolsuzluğu/Gulûl	47
1.3.3. Vakıf Malı Yemek	49
1.3.4. Zimmete Para Geçirmek	50

1.3.5. İhtilas.....	51
1.3.6. İrtikâp (Zorla Yiyicilik)	51
1.3.7. Kayırmacılık.....	51
1.3.7.1. Akraba Kayırmacılığı (Nepotizm)	52
1.3.7.2. Eş-Dost Kayırmacılığı (Kronizm).....	52
1.3.7.3. Siyasal Kayırmacılık (Partizanlık Ya da Patronaj)	52
1.3.8. Kamu Sırlarını Sızdırmak Suretiyle Yapılan Vurgunculuk	52
1.3.9. Yetim Malı Yemek	52
1.4. TİCARİ MUAMELELERDEKİ USÜLSÜZLÜKTEN DOĞAN	
GÜNAHLAR.....	56
1.4.1. Yalan Yeminle Mal Pazarlama.....	56
1.4.2. Narh Koymak	58
1.4.3. Cuma Saatinde Alış Veriş Yapmak	59
1.4.4. Rekabet.....	61
1.4.4.1. Serbest Rekabeti Engelleyen Faktörler	61
1.4.4.1.1. Fiyatlara Dış Müdahalede Bulunmak	61
1.4.4.1.2. Üretici ile Tüketici Arasına Girmek	62
1.4.4.1.3. Kabzdan Önce Satış Yapmak	63
1.4.4.1.4. Yıkıcı Rekabet Yapmak	63
1.4.5. Haram Kılınmış Malları Alıp Satmak.....	64
1.4.6. Hırsızlık Malı Satın Almak	64
1.5. BİZATİHİ HARAM OLAN MAL VEYA DURUMLARLA İLGİLİ	
FAALİYETLERDEN DOĞAN GÜNAHLAR.....	65
1.5.1. Fuhuş Sektörü.....	65
1.5.2. İçki Yapma/Satma	73
1.5.3. İnsan Ticareti ve Emek Hırsızlığı.....	75
1.5.4. Falcılık	75
1.5.5. Eğlence Sektörü.....	79
1.5.6. Dilencilik.....	82

İKİNCİ BÖLÜM	
İKTİSADÎ FAALİYETLERE GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR VE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	
2.1. GELENEKSEL (KELAMİ) YAKLAŞIMLAR	84
2.1.1. Rızık Kavramı	85
2.1.1.1. Mutezile’de Rızık.....	86
2.1.1.2. Ehl-i Sünnet’te Rızık.....	88
2.1.2. Helal ve Haram Yönünden Rızık Anlayışları	92
2.1.2.1. Mutezile’de Helal ve Haram Yönünden Rızık	92
2.1.2.2. Ehl-i Sünnet’te Helal ve Haram Yönünden Rızık.....	94
2.1.3. Fiyatların Belirlenmesi (Es’ar).....	96
2.1.3.1. Mu’tezile’ye Göre Fiyatların Belirlenmesi.....	96
2.1.3.2. Ehl-i Sünnet’e Göre Fiyatların Belirlenmesi	98
2.2. DEĞERLENDİRME.....	100
2.2.1. İlgili Ayetler Bağlamında	102
2.2.2. İnsan Sorumluluğu Bağlamında	106
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ	125

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KELAMİ AÇIDAN İKTİSADİ GÜNAHLAR****Talip AKBAŞ****Danışman: Doç. Dr. Muhammet YAZICI****2012 – Sayfa: 124 + X****Jüri: Doç. Dr. Muhammet YAZICI (Danışman)****Doç. Dr. Sinan ÖGE****Yard. Doç. Dr. İsmail ALTUN**

Bu çalışmada toplumsal yaşamın en önemli alanlarından biri olan iktisadi hayatta işlenen başlıca günahlar tespit edilip incelenmiştir. Kur'an, ilkesel olarak malı muhafaza etmeyi ve iktisadi hayatın korunmasını temel bir prensip olarak benimsemektedir. Malı muhafaza deyimi hem kazanılmış serveti koruma, hem de sahip olunan maddî varlığı meşru yollarla geliştirmeyi, aynı zamanda çalışarak ve çabalayarak mal üretmeyi, servet kazanmayı hedeflediği tespit edilmiştir.

Giriş bölümünde kavramsal analizler yapılmış, iktisadi günah adlandırması çerçevesinde tartışma yapılmıştır.

Birinci bölümde; iktisadi faaliyet alanında işlenen günahların tesbiti yapılmış, gerekli açıklamalarla birlikte bireysel, toplumsal ve ahlaki sonuçları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise iktisadi faaliyet ile ilgili olarak kelam mezheplerinin görüşleri Mutezile ve Ehli sunnet çerçevesinde ele alınarak incelenmiş ve mesele yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ekonomik ve hukuki boyutları olan iktisadi faaliyetle ilgili bilgilere ulaşmakta hem iktisat hemde fıkıh eserlerine başvurulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Günah, İktisat, Mal

ABSTRACT**MASTER THESIS****ECONOMIC FAULTS FOR THE SCIENCE OF KELAM****Talip AKBAŞ****Advisor: Assoc. Prof Dr. Muhammet YAZICI****2012 - 124 + X Pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Muhammet YAZICI (Advisor)****Assoc. Prof Dr. Sinan ÖGE****Asst. Prof Dr. İsmail ALTUN**

Major faults in economic life which is one of the most important fields if social life have been studied by detecting them. Quran adopts principally the conservation of property and protection of economic life. Conservation of property means both the protection and development of wealth people earned legally in addition to production of goods and making money by working and spending efforts.

Conceptual analyses take place in the Introduction part and economic faults were discussed under the same title.

In the first part, faults committed in the field of economy were detected and discussed by evaluating its social and moral results considering required expressions.

Views of Kelam Sects about economic activities were studied by considering the sects of Mutezile and Ehli sunnet in the second part. Information about economic activities with legal and economic aspects was obtained from both the works of economy and law. A general evaluation was made in the conclusion part.

Key Words: Sin, Economy, Goods

KISALTMALAR

A.Ş.	: Anonim Şirketi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.A.Ö.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı Yer
Ans.	: Ansiklopedi
b.	: Bin (İbn)
Bkz., bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
D.V.Y.	: Diyanet Vakfı Yayınları
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
hn.	: Hadis Numarası
İ.İ.T.İ.A.	: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.Ü.İ.F.D.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
neşr.	: Neşreden
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
s.	: Sahife
S.	: Sayı
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

VII

Ş.İ.A.	: Şamil İslam Ansiklopedisi.
T.D.K.Y.	: Türk Dil Kurumu Yayınları
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
THBMER	: Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
Tas.	: Tashih Eden
Thk.	: Tahkik Eden
T.O.D.A.İ.E.	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
v.	: vefatı
v.d.	: ve diğerleri
v.s.	: Vesaire
y.y.	: Yayın Yeri Yok, Yayın Evi Yok

ÖNSÖZ

İslam'ın helâl ve haram anlayışı sade ve açıktır. Bu anlayış göklerin, yerin ve dağların yüklenemediği, fakat insanın yüklendiği büyük sorumluluktan bir parçadır. Bu sorumluluk, ilahî mükellefiyetleri ve yeryüzünde hilâfet mesuliyetini yüklenme vazifesidir. Zira insan bu mesuliyet esas alınarak cezalandırılır veya mükâfatlandırılır. Bunun için kendisine yol gösterecek akıl ve irade verilmiş, peygamberler gönderilmiş, kitaplar indirilmiştir.

İnsan yükselip melekler gibi belki de daha hayırlı olabileceği gibi, alçalıp hayvanlar gibi belki de daha aşağı ve sapık yola sürüklenebilecek bir varlıktır. Bu sebeple günahlar onun imtihanlarından bir tanesidir.

Bazı günahların hikmeti, günah kılınış sebepleri açıklanmış, bazılarının ise açıklanmamıştır. Açıklanan günahlarda hedefin fert ve toplumun iyiliği, ebedi saadetleri olduğu görülmektedir. Kur'an'daki günahlar incelendiğinde dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasına yönelik beş zaruri ve temel gaye ile ilgili hükümlerin olduğu görülecektir. Temizliğin beden ve ruh temizliği olarak iki türlü olduğu düşünüldüğünde, bütün yasakların esas maksadının kalbin temizlenmesi ve ruhun arınması olduğu anlaşılmaktadır. Sağlıklı ferdi hayat ancak sağlıklı toplum hayatının olmasıyla mümkün olabilmektedir. Bundan dolayıda, ferdî ve toplumsal hayatın devamı için can ve mal güvenliğinin sağlanmasını hedefleyen hükümlerin getirildiği görülmektedir.

Kur'an'da fikrî ve ilmî hayatın korunması sebebiyle akli muhafazaya yönelik hükümler getirilmiştir. Kur'an düşünceye ve düşüncenin ürünü olan ilme önem verdiğinden, fikrî ve ilmî faaliyetleri engelleyen sarhoş edici ve uyuşturucu maddeleri yasaklayarak akli korumaktadır.

Dinî, millî ve toplumsal hasletlerin korunması geniş ölçüde ailenin ve neslin korunmasına bağlı bulunduğundan neslin ve ailenin korunmasına yönelik hükümler getirilmiş, zina ve fuhuş yasaklanmıştır.

Kur'an'daki haramların bazıları göz önüne alındığında malî muhafazanın ve iktisadî hayatın korunmasının temel bir prensip olarak yerini aldığı görülmektedir. Malî muhafaza deyimi hem kazanılmış serveti koruma, hem de sahip olunan maddî varlığı meşru yollarla geliştirmeyi, aynı zamanda çalışarak ve çabalayarak mal üretmeyi, servet kazanmayı ifade etmektedir.

Kur'an, her ne suretle olursa olsun para kazanılmasını değil, helâl ve meşrû yollardan kazanılmasını bir esas olarak ortaya koymuş, bu yüzden hırsızlık, gasp, ölçü ve tartıda hile, rüşvet, faiz, kumar vb. yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de açıklanan günahlar, manevi ve sosyal hayatın korunmasına yönelik maksatlar taşımaktadır.

İnsanın günlük hayatında karşılaştığı günah ve iktisat kavramlarıyla ilgili ayrı ayrı birçok eser telif edilmiş ve araştırmalar yapılmıştır. *Kelami açıdan iktisadi günahlar* başlıklı bu araştırma da, yapılmış olan bu çalışmalar ışığında, iktisat ve günah kavramları bir arada düşünülerek konuyla ilgili modern düşünceler ve klasik kelim ekollerinin iktisadi faaliyete yaklaşımları ortaya konmaya çalışıldı. Özellikle Kuran'ın hangi iktisadi faaliyetleri günah olarak belirlediği, günah sayılan faaliyetlerin ferdi ve toplumsal hatı ne yönde etkilediği İslami kaynaklar taranarak ortaya konmaya çalışıldı.

Günah ve iktisat konularının çok geniş bir içeriğe sahip olduğu açıktır. Ancak konu bir yüksek lisans tezi bağlamında ele alındığından konuların biraz daraltılarak incelenmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğu düşünüldü. Bu nedenle çalışmamız ağırlıklı olarak İslam âlimlerinin bu konuya bakış açıları çerçevesinde değerlendirilmeler içermektedir.

Bunun yanı sıra konunun geniş bir alanı kapsaması nedeniyle meselenin özüne sadık kalmak şartıyla konuyla irtibatlı olarak birtakım bakış açılarından da yararlandı.

Konunun niteliği gereği, araştırma için öncelikle bazı kütüphaneler ve internet ortamı taranarak ilgili bilgi ve belgeler toplandı. Başlıca kaynakları Arapça lügatler, İslam kelim kaynakları, kuran tefsiri teşkil etmektedir. Bunun yanında konuyla ilgili olması bakımından iktisadi eserler, sosyal araştırmalar ve bilimsel verilerden istifade edildi. Çalışmada ilgili ayetler ve hadisler tespit edilerek konuyla ilgili kelime ve kavramların ne anlama geldikleri muhtelif lügatlerden araştırıldı.

Araştırmada ilk önce kavramların anlam ve mahiyetleri ortaya konmaya çalışıldı, ardından konuyla ilgisi nispetinde iktisadi hayata dair anlayışlar izah edilerek genel manada Kur'an'daki günah, rızık ve iktisadi hayatı içeren anlayışların tespiti yapıldı. Bunun için tefsir, hadis, kelim ve iktisatla ilgili kaynaklara müracaat kaçınılmaz oldu.

Bu araştırmanın bundan sonra yapılacak tüm araştırmalarda kullanılabilecek geçerli bir kavramsal çerçeve inşa etme iddiası olmamakla birlikte, en azından

araştırmanın kendi içinde kullanılabilecek bir arka plan oluşturmaya umudunu taşımaktayız.

Tezimiz bir giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde günah ve iktisat kavramları anlamsal çerçevede tartışıldı. Birinci bölümde iktisadi alanda işlenen günahlar ayrıntılı bir şekilde ele alındı. İkinci bölümde ise geleneksel (kelami) düşünce ekollerinin iktisadi faaliyete yaklaşımlarına yer verildi ve yeniden bir değerlendirmeye tabi tutuldu.

Tez konusunun belirlenmesinde ve özellikle metodu konusunda bana yol gösteren, tezin her aşamasında değerli fikirleri ve tenkitleri ile yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. MUHAMMET YAZICI'ya ve hocalarım Sayın Prof. Dr. MEVLÜT ÖZLER'e, Doç. Dr. SİNAN ÖGE'ye, çalışmam boyunca hep yanımda olan eşime, kızlarıma ve emeği geçen bütün dost ve arkadaşlarıma teşekkür bir borç biliyorum.

Erzurum 2012

Talip AKBAŞ

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TEORİK ARKA PLAN

1.1. GÜNAH KAVRAMI

1.1.1. Günah Kavramı ve Anlam Çerçevesi

Aslı farsça olan günah kavramı,¹ dilimizde, dini bakımdan suç sayılan iş veya davranış, acımaya yol açacak kötü davranış, yazık, sorumluluk, vebal, kabahat ve hafif suç² gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Arapçada, günah kelimesinin anlamına en yakın olan kelime, cünâh kelimesidir.³ Ancak lügat açısından günahın muhtevasını tam olarak yansıtmamaktadır. Farsça bir kavram olan günah kelimesindeki “g” harfinin Arapçaya geçerken “c” harfine dönüşerek geçtiğini düşünenler de vardır.⁴

Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde cünâh kelimesi çeşitli şekillerde kullanılmaktadır⁵. Ayetlerde geçen bu kelime darlık, sıkıntı, sorumluluk, engel, günah ve sakınca manalarında kullanılmıştır.⁶

Meşruiyetini Allah’ın varlığından alan her şeye saldırı ve gayri meşru olma keyfiyetini yine Allah’tan alan şeyleri yapmak⁷ olarak tanımlanan günah kavramının kapsam alanına Türkçemizde oldukça geniş bir anlam yüklenmiştir. Bunun sebebi, Kur’an-ı kerimde, günah kelimesinin taşıdığı anlamı karşılayan birçok terimin kullanılmış olmasıdır. Bu terimlerin neler olduğu ilgili başlık altında ayrıca ele alınıp incelenecektir.

Birçok kelimeye karşılık dilimizde sadece “günah” kelimesinin kullanılması, anlam açısından sıkıntı oluşturmaktadır. Kur’an’ın, günah mefhumunu anlatmak için ifade ettiği kelimeler her ne kadar farklı olsa da bu kelimelerin bir takım ortak yanları bulunmaktadır. Söz konusu kelimelerin ortak yanları olarak, Allahın emirlerine

¹ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 2000, s. 134.

² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.

³ Bakara, 2/158.

⁴ Cihat Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara 1978, XXIII, 325.

⁵ Bakara, 2/198, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 240; Nisâ, 4/23, 24, 101, 102, 128; Mâide, 5/93; Nûr, 24/29, 58, 60, 61; Ahzâb, 33/5, 51, 55; Mümtehhine, 60/10.

⁶ Rağıp el- İsfahani, *Müfredat*, (Çev. A. Güneş, M. Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2006, I, 266-267.

⁷ Sadık Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984, s. 32-33.

muhalefet etmek, bütünden ayrılış, kaos, karanlık, kötüye ve çirkine yenik düşmek⁸ gibi anlamlar zikredilebilir.

Günahın kapsamı böyle olmakla beraber İslam düşünce tarihine bakıldığında, Allah’a isyan etme konusunda her günahın âlimler tarafından bir tutulmadığı görülmektedir. Bunun sonucunda da günahların tasnifine gidilmiştir.

1.1.2. Mahiyet ve İçerik Bakımından Günahlar

Geniş bir anlam sahasına sahip olan günah kavramı, İslam düşünce sisteminde kebîre ve sağîre başlıklarıyla tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnif, Kur’an-ı kerimde yer almakla birlikte, küçük ve büyük günahların nelerden ibaret olduğu hakkında açıklayıcı bir bilgi verilmemiştir.⁹

Mesela Kur’an-ı kerimin bir ayetinde; *“Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere sokarız.”*¹⁰ buyrulurken, başka bir ayette de; *“Ufak tefek günahları dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki rabbin affı bol olandır.”*¹¹ şeklinde ifade edilmiştir. Zikredilen bu ayetlerde günahın büyüğü ve küçüğünün olduğu açıkça görülmektedir.

Nelerin büyük günah olduğu hususunda yapılan tartışmalar her ne kadar sadece ilgili hadisler çerçevesinde yapılmış olsa da, aslında Kuran’ı kerimde nelerin büyük günah olarak nitelendirildiği bir sayıyla tahdit edilmeksizin açıklanmıştır.

Bununla ilgili olarak Kur’an ayetlerinde geçen; *kebâire’l-ism*,¹² *hınsı’l-azîm*,¹³ *hıt’an kebîrâ*,¹⁴ *ismun kebirun*,¹⁵ *ismen azima*,¹⁶ *kebâir*,¹⁷ *kebir*,¹⁸ *kebirun*,¹⁹ *ekber*²⁰ gibi ifadelerin geçtiği ayetler bağlamlarıyla birlikte ele alındığında büyük günahın niteliği

⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *İslamda Büyük Günahlar*, Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s. 20.

⁹ Nisa, 4/31; Kehf, 18/49; Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32.

¹⁰ Nisa, 4/31.

¹¹ Necm, 53/32.

¹² Necm, 53/32; Şûrâ, 42/36,37.

¹³ Vakıa, 56/42,46.

¹⁴ İsra, 17/31.

¹⁵ Bakara, 2/219.

¹⁶ Nisa, 4/48.

¹⁷ Nisa, 4/31.

¹⁸ Bakara, 2/219.

¹⁹ Bakara, 2/217.

²⁰ Bakara, 2/217.

hakkında bilgi verildiği anlaşılabacaktır. Bu ifadelerin geçtiği ayetler, büyük günah başlığı altında ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1.3. Büyük Günah

İslam âlimleri arasında fikir birliği olmamakla beraber genel olarak kabul gören tarife göre büyük günah, “*Kitap ve sünnette failinin şiddetle tehdit edildiği her fiildir.*” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹

Büyük günahların sayısı konusunda da tam bir açıklık bulunmamaktadır. İbn Mes’ud’a göre büyük günahlar dört, Abdullah b. Ömer’e göre yedi, Abdullah b. Amr’a göre dokuz tanedir. Abdullah İbn Abbas, yetmiş yakın büyük günah olduğunu, ancak tövbe ile büyük günah kalmayacağını, ısrar edince de küçük günahın büyük günaha dönüşeceğini, Allah’a isyan olan her şeyin büyük günah olduğunu söylemiştir.²²

Ancak, Hz. Peygamberin ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere büyük günah diye nitelenebilecek günahların sayısı kesin hatlarla belirlenmiş değildir. Nitekim bir hadis-i şerifte: “*Allah’a ortak koşmanın ve ana babaya isyan etmenin*”, günahların en büyüğü olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (s.a.s), ayakta iken oturmuş ve üç defa: “*Yalan sözden sakınınız*” demiştir.²³

Meseleyle ilgili diğer bir hadis de şöyledir: “*Şu yedi helak edici şeyden sakınınız.*” “Nedir onlar ya Rasulallah?” sorusu üzerine Allah’ın Resulü şöyle buyurur: “*Allah’a ortak koşmak, büyü yapmak, haksız yere Allah’ın yasakladığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş günü geri dönüp kaçmak, bir şeyden habersiz mâsum, inanmış kadınlara zina suçu atmak.*”²⁴

Büyük günahların sayıldığı başka hadisler de vardır. Bu hadislerin amacı, büyük günahların sayısını belirtmek değildir. Söz konusu hadislerde durumun gereğine göre, Allah’ın Resulü, bireyi ve toplumu etkileyen büyük günahları saymıştır. Büyük günahlar bunlardan ibarettir, bunlardan başka büyük günah yoktur diye bir şey söylememiştir.

²¹Kılıç, s. 322.

²² Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’an’il-Azim*, Daru’l-Kütübü’l-Mısriyye Yayınları, Kahire t.y., I, 486; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, II, 268.

²³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Kahire 1987, Şehâdât, 1291; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul t.y., İman, 38.

²⁴ Buhârî, Vesâyâ, 23; Hudud, 44; Müslim, İman, 144; Süleyman b. El es’as b. İshak el-Ezdî es- Sicistani Ebu Dâvud, *Es-Sünen*, İstanbul 1981, Vesâyâ, 10.

Bunun yanı sıra herhangi bir günahın hangi sebepten dolayı büyük veya küçük diye niteleneceği konusu da muğlâktır. Bu hususta görüş belirten bazı âlimlerin de farklı kanaatlere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin İbn Fürekan (v. 406/1015), bazı günahlara büyük denmesinin, diğer bazı günahlara nispetle olduğunu savunurken aslında bütün günahların “kebîre” (büyük günah) diye anılması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁵

Diğer taraftan İbn Abbas, akabinde cehennem, gazabın veya azabın olduğu her günahın büyük günah olduğunu ifade ederek günahların, karşılıklarına göre tasnif edileceğine dikkat çekmiştir.²⁶

Başka bir görüşe göre de, dinin önemsiz sayıldığını hissettiren bütün günahların büyük günah diye nitelenmesi gerekir. Zira günah işlemeye kişinin dinî hassasiyetinin derecesi de ortaya çıkmaktadır.²⁷

Ayrıca işin tevbe ile alakalı olup olmamasına göre yapılan diğer bir tarife göre ise, ‘kulun kendisinde ısrar ettiği her ma’siyet büyük günah, tevbe ettiği ise küçük günah’²⁸ olarak belirtilmiştir.

Mutezile içerisinde de, büyük günah ve küçük günahın ne olduğu hususunda üç farklı görüş vardır. “Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fâsıklığı ve isyanı size çirkin gösterdi”²⁹ âyetine göre günahları tasnife tabi tutan³⁰ Mutezili bazı âlimlere göre, hakkında va’id gelen her şey büyük günah, aksi ise küçük günahdır.

Diğer bazı âlimlere göre de, hakkında va’id gelen her şey ve büyüklük bakımından bunun benzeri olanlar büyük, aksi küçük günahdır. Üçüncü bir görüş ise

²⁵ Abdullatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul 1330 h., s. 112.

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, V, 105; Ayrıca bkz. Sa'duddin Mesûd b. Ömer b. Abdillâh Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, (Kesteli hâşiyesiyle beraber), İstanbul t.y., s. 141.

²⁷ Sa'duddin Mesûd b. Ömer b. Abdillâh Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, (Thk. Abdurrahmân Umeyra), Beyrut 1989, V, 161.

²⁸ *Şerhu'l-Akâid* Taftazânî, s. 141.

²⁹ Hucurât, 49/7.

³⁰ el-Kâdî Abdullâh b. Ahmed Ebu'l-Hüseyn el-Hemezânî Abdulcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, (Thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1965, s. 633.

Ca'fer b. Mübeşşir (v. 234/848)'e ait olup ona göre, kasıtlı olan her günah büyük günah ve sahibi de mürtekibü'l-kebire (büyük günah işleyen)dir.³¹

ed-Dehlevî *“Hüccetüllâhi'l-Bâliğa”* isimli eserinde büyük günahla alakalı şöyle bir izah getirir: *“Şeytanî bir içgüdüyle işlenen, hakikate giden yolu tıkayan, Allahın sembollerine yönelik saygısızlık ifade eden, zaruri ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan meşru yollara muhalif olan ve insanlara büyük zararı dokunan fiiller, büyük günahdır.”*³²

Görüldüğü gibi büyük günahı tarif adına söylenenler bakış açılarına göre değişmektedir. Netice itibariyle küçük ya da büyük olarak nitelenen her günahta Allah'a isyan söz konusudur. O halde herhangi bir günahın “büyük günah” olarak nitelenmesinin, kime karşı işlendiğine göre değil, işlenen günahın mahiyetine binaen olduğunu kabul etmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.³³

Günahı büyük kılan şeyin, onun mahiyetindeki özellik olduğu kabulünden hareketle, gerek ilgili ayetlerin işaret ettiği anlamlar, gerekse, hadis kaynaklı rivayetlerdeki mübikât (helâk edici davranışlar), kebâir ve a'zamu'z-zunûb (günahların en büyüğü) gibi isimlendirilmeler³⁴ dikkatle incelenmesi meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Zira söz konusu fiillerin niteliğine bakıldığında onların böyle bir isimle anılmış olmalarının altında yatan gerçekte anlaşılmış olacaktır. Şimdi konuyla ilgili olan ayetlerin tahlilini yapmaya çalışalım.

*“Allah; kendisine ortak koşmayı bağışlamaz. Bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, hiç şüphesiz pek büyük bir günahla (ismen azıma) iftira etmiş olur.”*³⁵ Ayette Allaha şirk koşmanın büyük günah olduğu, şirkin dışındaki büyük günahları ise dilediği kimseler için bir lütuf olarak affedeceği açıkça zikredilmektedir.

³¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Tas. Hellmut Ritter, Wiesbaden), 1963, I, 271.

³² Şah Veliyullah Dehlevî, *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*, (Çev. M. Erdoğan), İstanbul 1990, I, 478.

³³ Sinan Öge, “İnsan Hakları İhlalinin Dini-Ahlaki Adlandırması: Büyük Günah”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu Bildirileri: 15-17 Mayıs 2009- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları*, Yayın No. 105 (s. 177), Çanakkale 2009.

³⁴ Adil Bebek, “Kebîre”, *D.İ.A.D.*, T.D.V.Y., Ankara 2002, XXV, 163-164.

³⁵ Nisa, 4/48.

*“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Bu, kötülük yapanların karşılıksız kalmaması, güzellik yapanların ise daha güzeliyle karşılıklarını bulması içindir. Onlar ki arada bir hataya düşseler de büyük günahlardan (kebâire’l-ism) ve çirkin davranışlardan kaçınırlar. Rabbinin mağfireti geniştir; bundan hiç şüpheleniz olmasın.”*³⁶

Ayette büyük günaha açık bir vurgu yapılmıştır. Ayet bağlamıyla ele alındığında, *“Dünya ve ahiret Allah’ın’dır.”*³⁷ Ve *“Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır.”*³⁸ tekrarlı vurgularından da anlaşılacağı gibi büyük günahın (kebâire’l-ism) emeksiz, sahiplenme, haksız kazanç olduğu anlaşılmaktadır.

Keza aynı bağlamda *“İnsan için emeğinden başka hakkı yoktur.”*³⁹ Ve *“Onun emeği karşılığını görecektir”*⁴⁰ tekrarlı uyarısından da anlaşılacağı gibi kişi emeğinden başka bir şeye sahip değildir. Bunu unutarak birtakım gayri meşru yollardan mal-mülk edinme ve emeği sömürerek insanların alınterini sahiplenmeye kalkışma girişimleri büyük günah (kebâire’l-ism) olarak nitelendirilmektedir.

*“İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su... Kapkara boğucu bir duman... Ne serinletir ne rahatlatır... Çünkü onlar bundan önce zenginliğin şımarttığı kimseler (mutrefîn) idi yani büyük günah (hınsı’l-azîm) üzerinde ısrar ediyorlardı.”*⁴¹ Ayette geçen mütref; bolluk ve nimet içinde şıarmış kişi, anlamına gelmektedir.

Kur’an’da sıkça zikredilen mele-i mütref kavmin zenginlikten şıarmış ileri gelenleri manasında kullanılmaktadır. Bu durumda ayet bağlamında konuya bakıldığında, insanlar açlık ve yoksulluk içindeyken zenginlik, bolluk, israf ve refah içinde yaşamak ve bunun verdiği vurdumduymazlık ve şımarıklıkla çevresine karşı sorumlu davranmamak, hesap, kitap, mizan, yeniden diriliş nedir bilmemek, büyük günah (hınsı’l-azîm) olarak vasıflandırılmaktadır.

*“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da size de rızık veren biziz. Doğrusu onları öldürmek büyük bir günah (hitaen kebîrâ).”*⁴² Ayetin daha iyi

³⁶ Necm, 53/31,32.

³⁷ Necm, 53/25.

³⁸ Necm, 53/31.

³⁹ Necm, 53/39.

⁴⁰ Necm, 53/40.

⁴¹ Vakıa, 56/42,46.

⁴² İsrâ, 17/31.

anlaşılması için nüzul ortamıyla ilgili şu bilgileri aktarmak yerinde olacaktır. Cahiliye döneminde kızlarla ilgili anlayış şu şekildeydi: Çalışmıyorlar, yağmaya, talana katılıp mal getirmiyorlar, hiç bir işe yaramıyorlar. Veya beş parasız oldukları için zengin bir koca talip olmuyor, fakirlere gidiyorlar ya da büyüyünce tefeci bezirgânların eline düşerler, genelevlerinde çalıştırılır, iyice rezil rüsva oluruz ya da belki bize acırlar da bol rızık ve mal verirler, onun için tanrılara kurban sunalım diyerek çocukları diri diri öldürüyorlardı. İşte ayet sakın onları öldürmeyin, bu çok büyük bir günah/cinayettir buyurmaktadır.⁴³ Görüldüğü gibi burada da konu büyük günah ve vurgu mülk; zenginlik/yoksulluk kaygısıyla cana kıymak şeklinde ifade edilmektedir.

*“Size verilmiş bulunan şeyler dünya hayatının metaıdır. Allah’ın yanındakiler ise iman edip sadece Rablerine dayananlar için daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Onlar büyük günahlardan (kebâire’l-ism) ve çirkin davranışlardan uzak dururlar.”*⁴⁴ Yine buradaki büyük günah da (kebâire’l-ism) yukarıda aktardığımız Necm suresindeki ifade ile aynı vurguyu yapmaktadır.

Yukarıdaki ayette *“Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır”* ifadesinden sonra gelirken, bu ayette ise *“Size verilen şeyler dünya hayatının metaıdır”* dendiikten sonra kullanılıyor. Demek ki büyük günah (kebâire’l-ism) dünya hayatını (malı, mülkü) ve ondan gelen faydayı (meta) temel gaye olarak görüp ahiret inancından bağımsız bir şekilde ve bencilce sahiplenmedir. Ayetin devamında da büyük günah (kebâire’l-ism) kurtulmak için ne yapılması gerektiği açıklanmaktadır: Allah’a güvenmek, kalıcı olanın O olduğunu kabul etmek, mal ve meta hırsına kapılıp elde edemeyince öfkelenmemek, namazı dosdoğru kılmak, etrafına danışmak ve verilen rızıklardan infak etmek...⁴⁵ Metnin dışına çıkmaksızın bağlamdan bakıldığında durum bu şekilde anlaşılmaktadır.

*“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: ‘Onlarda hem büyük günah (ismün kebirun), hem de insanlar için yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür. Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘İhtiyaçtan fazlasını.’*⁴⁶ . Görüldüğü gibi burada da büyük günah (kebâire’l-ism) kavramının öncesinde içki ve

⁴³ Fahrüddin er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb*, (Çev. Suat Yıldırım), Akçağ Yayınları, Ankara 1989, XIV, 462.

⁴⁴ Şura, 42/36,37.

⁴⁵ Şura, 42/37,38.

⁴⁶ Bakara, 2/219.

kumar sonrasında da infaktan bahsedilmektedir. Kişinin sahip olduğu malı infak etmeyip böyle heva ve heves (içki-kumar) yolunda harcaması büyük günah olarak nitelenmektedir.

İşte bu altı yerde Kur'an'da büyük günah/suç/hata anlamında iki kelimeyle (tamlama); *ismen azima, kebârie'l-ism, hınsı'l-azîm, hutaen kebîrâ, ismen kebîra* olarak geçerken, iki yerde de tek kelimeyle (*kebâir*) olarak geçmekte ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Şimdi de bu ayetleri inceleyelim.

“Sana haram aylarda ve Mescidi-i Haram'da savaşmayı soruyorlar. Onlara şöyle: Haram aylarda ve Mescidi-i Haram'da savaşmak büyük (kebîr) bir şeydir. Bu, insanları Allah'ın yolundan menetmek ve kâfirlik anlamına gelir. Halkı yerinden yurdundan sürmek ise Allah katında çok daha büyüktür (ekber). Baskı, zulüm ve zorbalık (fitne) öldürmekten daha büyüktür (ekber). Bu zalim zorbalar, eğer güçleri yetse yolunuzdan döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmeyecekler.”⁴⁷

Ayette neye büyük/daha büyük (*kebir/ekber*) dendiği dikkat çekicidir. Şüphesiz savaş iyi bir şey değildir, haram aylarda ve Mescidi-i Haram'da savaş ise daha kötüdür. Baskı, zulüm ve zorbalık (*fitne*) ise savaştan çok daha kötü, çok daha beterdir. Görüldüğü gibi bu ayette de büyük günahın mantığı insan, hak ve hukukuyla ilgilidir.

“Eğer siz yasaklandığınız büyük günahlardan (kebâir) kaçınırsanız kusurlarınızı (seyyiât) bağışlar ve itibarınızı yükseltiriz.”⁴⁸ Burada geçen kebairin anlaşılması için ayetin öncesine ve sonrasına bakmak yerinde olacaktır.

Öncesinde gelen ayette; *“Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını karşılıklı rızaya dayalı ticaret hariç (ticaret yoluyla dahi olsa) haksız yere yemeyin. Kendi kendinizi helak etmeyin (aldatmayın). Allah size karşı gerçekten merhametlidir. Kim haddi aşarak, haksızca bunu yaparsa yarın onu ateşe atacağız. Allah'a göre bunu yapmak çok kolaydır”⁴⁹* buyrulmaktadır.

Haksız yollarla birbirinizin mallarını yememek bir yana, gerek birbirinizin gerekse kamunun malını birtakım ticaret süsü verilmiş yollarla yemeyin birbiriniz ile dışarıdan bakılınca sanki ticaret yapıyormuş gibi görünen ve fakat gerçekte danışıklı

⁴⁷ Bakara, 2/217.

⁴⁸ Nisa, 4/31.

⁴⁹ Nisa, 4/29,30, Geniş bilgi için bkz., Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2009, I, 155, Dipnot, 1.

dövüş olan alışverişlerden sakının. Böyle yaparak kendi kendinizi helak etmeyin (aldatmayın)... Bir sonraki ayette ise; *“Allah’ın kiminize kiminizden farklı verdiği şeylere göz dikmeyin. Erkekler için kazandıklarından bir pay, kadınlar için de kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, O’nun lütfunu isteyin. Allah her şeyi biliyor. Herkes için bir şeyler bırakabileceği varisler tayin etmişizdir; anne-babalar, yakın akrabalar, nikâh akti ile bir araya gelenler. Sözleşmelerinizden doğan payları verin. Allah her şeyi inceden inceye görüyor”*⁵⁰ buyrulmaktadır.

Rızık ve rızık kaynaklarını, yarattığı insanların ihtiyaçları doğrultusunda takdir ve taksim eden Allah’tır.⁵¹ Bu doğal taksimatta herkes farklı ve fakat eşittir. Kimine kiminden farklı yetenekler verilmiş olması istismar konusu olmamalıdır. Her türlü tekel, kast, sınıf, hiyerarşi ve hegemonya gibi oluşumlardan kaçınılmalıdır. İlahî/doğal taksimatta her şey herkese yetecek ölçektedir. Ötekinin payına düşene göz dikilmemeli, fazlasına tamah edilmemelidir.

Erkekler için kazandığından bir pay, kadınlar için de kazandıklarından bir pay vardır. Herkes payına düşene razı olmalı daha fazlasına göz dikmemelidir. Bu paylar zaten insanlar arasında varisler yoluyla birbirine geçecektir, ihtirasa kapılmaya gerek yoktur. Sözleşmelerden doğan haklara riayet edilmelidir.⁵² Ayetin öncesi ve sonrası bir bütünlük içerisinde okununca büyük günahın ne olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi Kur’an’da “büyük günah” hak-hukuk, mal-mülk, ticaret vb. konular etrafında ortaya çıkmaktadır. Hadislerde de konu benzeri bir üslupla ele alınmaktadır. İbn Ömer’in rivayetine göre büyük günahlar şu şekilde sıralanmaktadır: Allah’a şirik koşmak, haksız yere birini öldürmek, namuslu kadınlara iftira atmak, zina işlemek, ordudan kaçmak, sihir yapmak, yetim malı yemek, Müslüman ana-babaya itaatsizlik etmek, Mescidi-i Haram’da günah işlemek (küçük günah dahi olsa).⁵³ Bunlara Ebû Hureyre faiz yemeyi, Hz. Ali de hırsızlığı ve içki içmeyi eklemiştir.⁵⁴

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız ayetler ve diğer rivayetler incelendiğinde sayılan unsurların büyük çoğunluğunun bireysel ya da toplumsal düzeyde insan hakkı

⁵⁰ Nisa, 4/ 32,33.

⁵¹ Fussilet, 41/10.

⁵² Nisa, 4/33.

⁵³ Taftazânî Sa’duddin, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s. 140; *Şerhu’l-Mekâsıd*, (Thk. Abdurrahmân Umeyra), Beyrut 1989, V, 162.

⁵⁴ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 141.

ihlâli olduğu anlaşılabacaktır. O halde “büyük günah” kavramı, söz konusu insan hakları ihlalinin dini ve ahlâkî boyuttaki kavramsal karşılığı olarak görülebilir.

Çünkü adam öldürme, iftira, fuhuş, sihir, yetim malı yeme, hırsızlık vs. hususlardan her birinin doğrudan ya da dolaylı olarak bireysel veya toplumsal düzeyde insan hakları ihlaline ve toplumsal düzenin bozulmasına yönelik davranışlar olduğu görülmektedir.⁵⁵

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, söz konusu günahların mahiyetleri dikkate alındığında bunların büyük günah olarak nitelenmesi son derece isabetlidir.

1.1.4. Küçük Günah

Kur'an'da “*lemem*”⁵⁶ ve “*seyyi'e*” çoğulu “*seyyiât*”⁵⁷ kelimeleriyle ifade edilen küçük günah, İslâm âlimleri tarafından şöyle tarif edilmektedir: Büyük günah tarifi dışında kalan, yani hakkında belirli bir ceza bulunmayan, cehennem ateşi ile de tehdit edilmeyen günahdır.⁵⁸

Herhangi bir sayıyla sınırlandırılmayan küçük günahlar, çeşitli nedenlerle büyük günaha dönüşebilir. Nitekim Hz. Peygamber: “*üzerinde ısrar edildikçe, küçük günah yoktur*”⁵⁹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v) başka bir hadiste ise, göze önemsiz görünen günahlardan açıkça sakındırmaktadır: “*Ey Aişe! Göze önemsiz gibi görünen günahlardan sakın! Çünkü bu günahlar için, Allah tarafından görevlendirilmiş bir görevli vardır... Çünkü küçük günahlar insanda bir araya gelince onu helak eder.*”⁶⁰ Günahın küçüklüğüne değil, ama kendisine karşı gelinen Allah'ın azamet ve kibriyasına bakarak, günahlardan sakınılması gerekmektedir. Kaldı ki, küçük günahları önemsememek, bunlarda ısrar etmek, insanı büyüklerini yapmaya hazır hale getiren psikolojik ve ruhî bir değişikliğe uğratır.

⁵⁵ Öge, s. 177.

⁵⁶ Necm, 53/32.

⁵⁷ Al-i İmran, 3/193.

⁵⁸ el-Mekkî Ebu Tâlib Muhammed b.Ali b.Atıyye el-Hârîsî, *Kutu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb*, 1961, II, 303.

⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Zühhd, 29.

⁶⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel es-Seybânî el- Bagdadi, *Müsned'ü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413, I, 402, V, 331, VI, 70, 151.

Sonuç olarak günah kavramı, genel anlamda suç kavramıyla ilişkili olsa da, uhrevî ve ahlâkî bir içerik taşıdığı için daha farklı bir anlama sahiptir. Dolayısıyla herhangi bir günahın küçük ya da büyük olarak nitelenmesi, yukarıda da işaret edildiği üzere Allah’a isyan gibi bir gerekçeyle değil, işlenen günahın başka bir insanın temel haklarından herhangi birinin ihlali gerekçesiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹

1.2. İKTİSAT KAVRAMI

1.2.1. İktisat Kavramı ve Anlam Çerçevesi

Kelime olarak iktisad, yüzünü ona dönmek, ona doğru yönelmek,⁶² bir şeyde dengeli, mutedil şekilde hareket etmek, orta, vasat davranışa riayet etmek, ifrattan ve tefritten kaçınmak, haddi aşmamak⁶³ anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan, mu’tedil, denk, dengeli, ortalama manalarına gelen adl kelimesiyle anlamdaştır.⁶⁴ Denge, denge noktası, ortalama, iki ucu olan nesnenin ortası vb. anlamlara gelen “vasata” kelimesi de iktisat kelimesiyle müteradiftir.⁶⁵ “İşte böyle, biz sizi de vasat bir ümmet kıldık...”⁶⁶ Ayet-i kerimedeki vasata kelimesi adl (mütedil) anlamına gelmektedir.⁶⁷

İktisat, terim olarak her türlü söz, iş ve eylemde,⁶⁸ geçimde, ölçülü davranmayı,⁶⁹ yeme-içmede, her çeşit harcamada savurgan da cimri de olmayıp dengeli davranmayı ifade eder. İktisat kavramı, ifratın zıddı olduğu gibi tefritin de zıddıdır. Savurganlıkla cimriliğin ortası, denge noktasıdır. İnsan davranışları söz konusu olunca iktisat, israf ve cimriliğin ortasında davranmak,⁷⁰ demektir.

⁶¹ Sinan Öge, s. 177.

⁶² Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'i-Hidaye, Beyrut 1971, IX, 36.

⁶³ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğâ*, (Thk. Abdurrahîm Mahmûd), Beyrut t.y., s. 367; Zebîdî, *Tâc*, II, 466; Mütercim Asım Efendi, Ebû'l-Kemal Ahmed, *el-Okyânûsu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûs Tercümesi)*, İstanbul 1304/1886, I, 1255; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, Mısır 1387/1967, VI, 242.

⁶⁴ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Mısır t.y., I, 522.

⁶⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “Kısd”, Beyrut 1968, VII, 426; Asım Efendi, III, 149.

⁶⁶ Bakara, 2/143.

⁶⁷ Zebîdî, *Tâc*, V, 238.

⁶⁸ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “Kısd”, III, 353-354.

⁶⁹ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğâ*, s. 367; Muhammed b. Yakub Firuzabadi, *el-Kâmûsu'l-Muhît, Müessesetü'r-Risale*, Beyrut 1987, s. 396.

⁷⁰ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Mısır t.y., I, 522; Râğîb, *Mufredât*, 610; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 354; Zebîdî, *Tâc*, III, 466; Asım Efendi, I, 1255.

İktisat biliminin tarifi de bu manalara uygun düşmektedir. Buna göre iktisat, bir insan topluluğunda, değerlerin üretim, paylaşım ve tüketimi ile ilgili etkinliklerin tümü, fazla harcamalardan, gereksiz masraflardan kaçınma, idare etme, tasarruf, tutum,⁷¹ verimli üretim, madde ile zamanın verimli olarak kullanımı, insanın; dünya, çevre ve zamanla ilişkisini bir denge üzerine kurabilmesidir⁷² şeklinde tanımlanmaktadır.

Gene İktisat tarihi üzerine çalışmaları olan Recep Kök, iktisadı, etkinlik ölçütüne indirgeyerek şöyle bir tanım getirmektedir: “İktisat, ahenk içinde yaşayabilmek için üretim, tüketim ve mübadele etkinliğini inceleyen bir bilimdir.”⁷³

Lionel Robbins’in, günümüz iktisadının temel taşı olmuş iktisat tanımı ise şöyledir. “İktisat; (economics) toplumların sınırlı kaynakları, sınırsız isteklerin karşılanmasında nasıl kullandıklarını inceleyen bir sosyal bilim dalıdır.”⁷⁴

Kaynakların sınırlı ihtiyaçların sınırsız oluşu şeklinde ifade edilen ve açıkça materyalist bir yaklaşım içerdiği görülen söz konusu tarifi birkaç yönden eleştiriye açık olduğu göze çarpmaktadır. Öncelikle kaynakların sınırlı olduğunu söylemek, bütün zenginlik kaynaklarının mutlak sahibi olan, kendisini mutlak zengin⁷⁵ olarak tanıtan yaratıcıya karşı saygısızlıktır.

Zira Kur’an’da “O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız; bitiremezsiniz. Doğrusu insan, pek zalim ve nankördür.”⁷⁶ buyrulurak insanın yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyulan her şeyin verildiği, başka bir ifadeyle rızkın evrensel, nimetin sınırsız olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁷

Ayrıca “Yeryüzünde hareket eden her canlının rızkı Allah’a aittir.”⁷⁸ ayetiyle rızıkların garanti altına alındığı bildirilmiştir. Dünyada sadece insanın değil, diğer canlıların da beslenmesine yetecek miktarda kaynak olduğu bir gerçektir.

Tanımda göze çarpan diğer bir ifade de ihtiyaçların sınırsızlığıdır. Bu yaklaşım da isabetli gözükmemektedir. Çünkü insanın kendisi bizzat sınırlı bir varlıktır.⁷⁹

⁷¹ “İktisat”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetecilik, A.Ş. İstanbul 1986, XI, 5619.

⁷² Sabri Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Der Yayınları, İstanbul 1981, s. 11-19.

⁷³ Recep Kök, *İktisadın Tarihi ve Felsefi Temelleri*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999, s. 7.

⁷⁴ Erdal Ünsal, M., *Mikro İktisat*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2000, s. 10.

⁷⁵ Muhammed, 47/38.

⁷⁶ İbrahim, 14/34.

⁷⁷ İbrahim İslamoğlu, 14/34, Dipnot, 31.

⁷⁸ Hud, 11/6.

Dolayısıyla ihtiyaçlar da sınırlıdır. Sınırsız olan ise insanın istekleri ve ihtirasıdır.⁸⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hakikati, “*İnsanoğlunun bir vadi dolusu malı olsa ikincisini ister.*”⁸¹ hadisiyle anlatmıştır.

Hal böyle olunca varlıklarla istekleri denkleştirmenin yolu, insanın önce kendisine, isteklerine, ihtiraslarına, hayallerine birtakım ahlaki sınırlar koymasındır.⁸² Sonuç olarak iktisat, ifrat ve tefritten uzak, orta yollu davranarak ihtiyaçları karşılamak; israftan ve cimrilikten uzak durmaktır.

1.2.2. “İktisadi Günah” Adlandırması ve Anlam Çerçevesi

Kâinat bir düzen ve denge üzerine kurulduğu gibi sosyal hatta bir düzen ve denge üzerine kurulmuştur. Bu düzenin ayakta durmasını sağlayan maddi-manevi dinamikleri ve dengeleri vardır. Bu dengenin bozulmaması için insana önemli sorumluluklar düşmektedir.

Bunlardan birisinin ihlali hem ferdî hayatı hem toplum hayatını olumsuz etkileyerek bozabilir. Kur’an bu dengenin devamlılığını ya da bozulmasını tabîi olarak insana bağlamaktadır. “*Karada ve denizde fesat, insanların ellerinin kazandığı şeyler yüzünden ortaya çıktı ki (Allah) yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın. Belki dönerler.*”⁸³

Maddi ve manevi dengenin bozulması dünyada sosyal sıkıntılara, manevi boyutuyla da uhrevi cezaya sebep olmaktadır.⁸⁴ İnsanların, bireysel ve toplumsal olarak bu düzenin dengelerini bozacak yaklaşımlardan uzak durmaları gerekmektedir.

Kur’an bütün dengesizlikleri, meşruluğunu Allah’tan alan şeylere saldırı, gayri meşru olduğu naslarla belirlenmiş olan şeyleri yapmak⁸⁵ olarak tanımlanan günah kelimesiyle ifade etmektedir.

⁷⁹ Nisa, 4/28.

⁸⁰ Mearic, 70/19.

⁸¹ Müslim, Zekât, 117.

⁸² Veli Kayhan, “Kur’an’a Göre İsrâf ve İktisat”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 2, 2006.

⁸³ Rûm, 30/41.

⁸⁴ Sıkıntının Tür ve Boyutu İçin Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, s. 127; Kurtubî, XIV, 40; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, (Sadeleştirenler. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusretin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul t.y., VI, 3833.

⁸⁵ Kılıç, s. 32-33.

Günah kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birden çok kelime ile ifade edilmektedir. Günahın Kur'an-ı Kerim'de farklı kelimelerle ifade edilmiş olması, günahın farklı yönlerine vurgu yapmak içindir.

Nitekim günah olan inanç, söz, eylem ve davranışlar Kur'an'da genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir: "Küfr," gerçeği görmemezlikten gelmek, inkâr ve nankörlük etmek.⁸⁶ "Şirk," Allaha ortak koşmak,⁸⁷ "Nifak," iki yüzlülük etmek.⁸⁸ "Cürm," suç işlemek.⁸⁹ "Fesad," bozgunculuk yapmak.⁹⁰ "İsyan," itaatsizlik etmek, emir ve yasaklara uymamak.⁹¹ "Fısk," Allahın emirlerini terk etmek, doğru yoldan sapmak.⁹² "Fuhş-fahşa," her türlü çirkin söz, fiil ve davranışlar.⁹³ "Ma'siyet," emre muhalefet etmek, itaatten çıkmak, günah, isyan.⁹⁴ "Zulüm," haksızlık, günah olan söz, eylem ve davranışlar.⁹⁵ "İsm," kasıtlı ve bilerek işlenen günah.⁹⁶ "Hata," kasıt olmaksızın işlenen günah, kusur.⁹⁷ "Zenb," kasıtlı ve kasıt olmadan işlenen günah, suç ve ma'siyet.⁹⁸ "Vizr," günah ve ağır yük.⁹⁹ "Hıns," ahireti yalanlama haktan sapma, günah.¹⁰⁰ "Kebira," büyük günah.¹⁰¹ "Sû," kötü fiil işlemek.¹⁰² "Seyyi," kötülük günah.¹⁰³ "Seyyie," kötülük, büyük¹⁰⁴ ve küçük günah.¹⁰⁵ "Utüv," azgınlık etmek, haddi aşmak, isyankâr olmak, kibirlenmek.¹⁰⁶ Ve son olarak "Lemem," küçük günahıdır.¹⁰⁷

Günahın anlam alanı içerisinde zikredilen tüm bu terimler, günah kelimesinin karşılığı olarak kötülük, zarar, haddi aşma, bütünden ayrılış, karanlık, kaos vb. çok

⁸⁶ Bakara, 2/108; Nahl, 16/106.

⁸⁷ Lokman, 31/13; Sebe, 34/22.

⁸⁸ Tevbe, 9/101.

⁸⁹ Mearic, 70/11.

⁹⁰ Rum, 30/41; Fecr, 89/12.

⁹¹ Cin, 72/23.

⁹² Bakara, 2/59.

⁹³ Araf, 7/28; Enam, 6/151.

⁹⁴ Hucurat, 49/7; Mücadele, 58/8; Geniş Bilgi İçin Bkz., Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B.Y., Ankara 2006, s. 341-343.

⁹⁵ Enam, 6/131; Hud, 11/117.

⁹⁶ Enam, 6/120.

⁹⁷ Taha, 20/73; Ankebut, 29/12.

⁹⁸ Enam, 6/6; Ankebut, 29/40.

⁹⁹ Enam, 6/31, 164.

¹⁰⁰ Vakıa, 56/46; Sad, 38/44; Karagöz, İsmail, s. 254.

¹⁰¹ Nisa, 4/31; Şura, 42/37.

¹⁰² Nisa, 4/110, 123; Enbiya, 21/77.

¹⁰³ Rum, 35/43.

¹⁰⁴ Bakara, 2/81.

¹⁰⁵ Nisa, 4/30.

¹⁰⁶ Talak, 65/ 8.

¹⁰⁷ Necm, 53/22.

geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Ancak, konunun gereği olarak iktisadi alanda ortaya çıkan günahlar çerçevesinde mesele ele alınacaktır.

İslam, maddî-manevî; ferdî-sosyal ve iktisadi hayattaki her tür kötülüklerin ve haddi aşmaların ifadesi olan günah'a olumsuzlama yöntemiyle yaklaşmakta; zararlarını sergileyip yererek ondan uzak durmanın eğitimi vermektedir.

Bu arada bütün aşırılıklara çare olarak da iktisat prensibini bir reçete olarak sunmuştur. İktisâd'a da olumlama ilkesiyle bakmış ve ona imrendirmiştir. İnsanın, hayatı çekilmez kılacak davranışlardan sakınması, dünya mutluluğunu temin edebilmesi, dünyayı sürekli yaşanabilir bir yer olarak koruyup kollaması, emanet edilen dünyanın kendisinden sonra geleceklerinde ondan yararlanacağı bilinciyle davranmasının yanında, insan idaresinde olan maddi serveti ve sahip olduğu manevi değerleri yerli yerince kullanabilmek için iktisat zorunludur.

Kur'an'ın kullanımıyla iktisat, geniş bir anlam alanına sahip bir kavramdır. İktisat kavramıyla ilgili geniş açıklama ilgili başlık altında yapıldığından ayrıca burada ayrıntıya girilmeyecektir. Kısaca iktisat mutedil olma, dengeli olup her türlü aşırılıklardan sakınma ve nihayet, israfın zıddı olarak literatürde kullanılmaktadır.

Ne var ki, iktisat kelimesin de anlam daralması olmuş, bu da zamanla mâlî konulara tahsis edilmiştir. Sahibi olunan malı ihtiyaç nisbetinde ve amacına uygun şekilde harcamak olarak anlaşılmaya başlanmıştır.

İktisadi faaliyetler, bireysel ve sosyal yaşamın vazgeçilmez unsurlarındandır. İktisadi faaliyetler İslam açısından, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin için bir araç olmaktan ibarettir. İnsan hayatta olduğu sürece mala ve maddeye ihtiyaç duyduğu bilinen bir gerçektir. Beslenme, giyinme ve barınma temel ihtiyaçlardandır. Bu ihtiyaçları elde etmek için İslam, çalışmaya ve üretmeğe yani iktisadi faaliyete teşvik eder. Ancak İslam her ne şekilde olursa olsun çalışmayı kazanmayı değil, belli prensipler çerçevesinde helal yollarla kazanıp helal yollarla harcamayı bir ilke olarak insanın önüne koymaktadır.

İslam, İktisadi faaliyetlere bir takım emir ve yasaklarla yön vermektedir. Bu da islamın, iktisadi faaliyete ne kadar önem verdiğinin bir kanıtı niteliğindedir. İnsan hayatını birinci dereceden ilgilendiren iktisadi faaliyetlerin haram ve helal ilkeleriyle yürütülmesi insanlığın lehine bir ortam temin etmektedir.

Şayet haram helal çizgisi olmazsa insanların mülkiyet hakkını ihlal eden veya insanları sömüren yapılar meydana gelir ki; bu da insanlığın mutluluğunu olumsuz olarak etkileyen durumdur. Olumsuz durumların yaşanmaması için İslam'ın günah olarak belirlediği davranışlardan uzak durmak büyük önem arz etmektedir.

“İslâm'ın iktisadî yapısı müminin ahlâkî yapısından ayrılmayan bir hususiyet arz etmektedir. Bu iki yapı ve yapılanmayı birbirinden ayırıp tefrik etmek mümkün değildir.”¹⁰⁸

İslam'ın, iktisat kelimesine olumlu, günah kelimesine ise olumsuz baktığı yukarıda belirtilmişti burada ise iktisadi günahlar terkinin olumsuz bir anlam ifade ettiği görülmektedir. İktisadi faaliyet alanında Allahın koyduğu sınırların ihlali anlamına gelen iktisadi günahlar terki ile bu alanda işlenen günahların neler olduğu, bu günahların yıkıcı etkileri, hangi alanları kapsadığı temel kaynaklardan istifade edilerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın seyri içerisinde günah kelimesinin etimolojisi, sözlük ve terim anlamları ele alınmış; İslâmiyet'in iktisadi alanda işlenen tüm günah çeşitlerine olumsuz baktığı ve yasakladığı, dinî kaynaklardan tespit edilmiştir.

¹⁰⁸ Fethullah Gülen, *Enginliğiyle Kendi Dünyamız*, Nil Yayınları, İstanbul 2009, s. 227.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADÎ ALANDA İŞLENEN BAŞLICA GÜNAHLARIN TAHLİLİ

İslam dini açısından bir şeyin helal ya da haram olması o şeyin Kur'an ya da Sünnet tarafından helal ya da haram olarak belirtilmesiyle anlaşılmaktadır. Bu iki temel kaynağın olumlu olarak nitelendirdikleri helal, olumsuz olarak nitelendirip kat'î surette yasakladıkları ise haram vasfını almaktadır.

Kur'an, din ve dünya dengesini titizlikle gözetmiş, insana ölmeyecek kadar yemeyi hiçbir şekilde telkin etmemiştir. Dünyadaki bütün nimet ve zinetleri insanların istifadesine sunmaktadır. Kur'an'da mal, yirmi yerde fadlullah, yirmi bir yerde hayr, oniki yerde hasene ve oniki yerde rahmet olarak vasıflandırılmaktadır.¹⁰⁹

Kur'an'ı Kerim malı muhafaza ve iktisadî hayatın korunmasını temel bir prensip olarak vaz etmiştir. Malı muhafaza deyimi hem kazanılmış serveti koruma, hem de sahip olunan maddî varlığı meşru yollarla geliştirmeyi, aynı zamanda çalışarak ve çabalayarak mal üretme, servet kazanmayı ifade etmektedir.

Kur'an, her ne suretle olursa olsun para kazanılmasını değil, bu kazancın helâl ve meşrû yollardan olmasını bir esas olarak ortaya koymaktadır. Bu yüzden haksız yollarla kazanç elde etmeyi yasaklamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de dini, canı, aklı, nesli ve malı koruma denilen beş zaruri ve temel gaye ile ilgili olarak birçok kaideler konulmuş ve hükümler getirilmiştir.¹¹⁰ Bunlar hem kendi özel alanlarında birbirleriyle uyumlu, hem de diğer alanlarla ilgili ve ahenklidir.

Araştırmanın konusu iktisadi günahlar olması sebebiyle, iktisadi faaliyet içerisinde haram olarak vasıflandırılan hususlar;

1. **Mülkiyet dokunulmazlığına yönelik işlenen günahlar,**
2. **Kişinin kendi mülkiyetindeki mallarla ilgili tasarrufundan doğan günahlar,**
3. **Yetki ve sorumluluk ihlalinden doğan günahlar,**
4. **Ticari muamelelerdeki usulsüzlükten doğan günahlar,**
5. **Bizatihi haram olan mal veya durumlarla ilgili faaliyetlerden doğan günahlar** şeklinde beş ana başlık altında işlenen günahlar tespit edilerek incelenecektir.

¹⁰⁹ Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İsam Yayınları, İstanbul 1998, s. 137.

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V.Y., Ankara 1988, s. 202.

1.1. MÜLKİYET DOKUNULMAZLIĞINA YÖNELİK İŞLENEN GÜNAHLAR

Mülkiyet dokunulmazlığına yönelik işlenen günahlar; gerek bireylere gerekse kamuya ait mallara ilişkin olarak, dini hükümlerle teminat altına alınmış mali esas ve nizamlara aykırı davranışları kapsamaktadır.¹¹¹

1.1.1. Hırsızlık

Arapça’da sirkat kelimesiyle ifade edilen hırsızlık, mal aleyhine işlenen bir günahdır. Lügate; “çalmak, başkasının malını gizlice almak” anlamlarına gelmektedir.¹¹² Terim olarak ise, başkasına ait olan bir malın sahibinin rızası olmadan mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınması olarak tanımlanmaktadır.¹¹³

Hırsızlıkla ilgili olarak Kur’an şöyle buyurmuştur: “*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*”¹¹⁴

Hz. Aişe ve İbn-i Ömer’den gelen bir rivayete göre, Peygamber (s.a.s) zamanında “*hırsızın eli kesilmezdi, ancak Hacefe denilen kalkan veya Türs denilen kalkan kıymetinde bir mal çalındığında kesilirdi.*”¹¹⁵ Yine Hz. Peygamber’in başka bir hadisinde şöyle ifade edilir: “*El ancak bir kalkanın bedeli kadar miktarın çalınması halinde kesilir.*”¹¹⁶ Bu ifâdelerin zahirinden, “Bir kalkanın bedelinin on dirhemden daha az olmayacağı anlaşılmaktadır.”¹¹⁷

Çalışma bir İslam hukuku çalışması olmaması sebebiyle teknik ayrıntılara girilmeden konu Kur’anda yer verilen ayetler ışığında ele alınacaktır.

¹¹¹ D. Reşat Tesal, *İktisadi, Ticari Mali Suçlar*, İ.İ.T.İ. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınevi, İstanbul 1977, s. 151.

¹¹² Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, (Çev. A. Güneş, M. Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2006, I, 578.

¹¹³ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., Ankara 2002, XVII, s. 385.

¹¹⁴ Mâide, 5/38,39.

¹¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Kahire 1987, Hudud, 2089.

¹¹⁶ Buhari, Hudûd, 13.

¹¹⁷ Mâide, 5/38,39.

¹¹⁸ Fahrüddin er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Ğayb*, (Çev. Suat Yıldırım), Akçağ Yayınları, Ankara 1989, IX, 62-63.

“*Hırsızın elini kesin*”¹¹⁸ buyruğu genellikle yoksulla ilişkilendirilerek anlaşılmaktadır. Hırsız dendiği zaman hep yoksul akla gelmektedir. Oysa kuranın altı yerde yer verdiği hırsız (sarık) kelimesinde, zenginin malını çalan yoksul vurgusu olmaması dikkat çekmektedir. Çalınan şeyin değerinin belli bir nisabı geçmesi şartı¹¹⁹ da göstermektedir ki; hitap ihtiyaçlarını bile karşılamakta güçlük çeken yoksullardan ziyade ihtiyaç fazlası servet içinde yüzen ve Kur’an’ın öngördüğü şekilde infak etmeyen varlıklı kişilere yönelik olduğu gözükmemektedir. Şimdi konuya ilişkin Kur’an ayetleri nüzul sırasına göre ele alınıp açıklanırsa mesele daha anlaşılır olacaktır.

Kur’anda ilk olarak hırsızlık kavramı, kulak hırsızlığı şeklinde geçmektedir.¹²⁰ Mekke şehrinde gaybı bildiğini iddia eden ve kimi kehanetlerle ve büyü işleriyle uğraşarak insan iradesini zaafa uğratan şeytan ve onun adımlarını takip ederek zenginleşmiş olanların yaptıklarını nitelemektedir.¹²¹ Yıldızlar öteden beri büyücülerin ve şarlatanların istismarına konu olmuş, gaybî bilgiye ulaştıkları iddiasıyla Allah’tan rol çalmağa yeltenmişlerdir. Kuran, sahte bilgiye ve bilgi sahtekârlığına dikkat çekerek sahih bilginin önemini vurgulamaktadır.¹²² Zira her tür kehanet teşebbüsünün bilgiyi amacından soyutlamak ve bir tür hakikat hırsızlığına soyunmak olduğu anlaşılmaktadır.¹²³ Dolayısıyla bunlar, görünmez güçlerden yani gök cisimleri, yıldızlar, cinler, periler, ifritlerden güya bilgi alarak/çalarak halk üzerinde nüfuz sağlamaktadırlar. Bunların yaptıklarına karşılık alevli bir ateşten başka bir şeyle karşılaşmayacakları bildirilmektedir.¹²⁴

İkinci olarak Yusuf (a.s)’ın kardeşlerine Mısır’da “hırsız” dendiği söylenirken geçmektedir. Hâlbuki onlar, hırsızlık yapmamışlardı.¹²⁵ Burada, zenginlerin (saray çevresinin) ithamı olarak aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü olarak Mekke’nin fethi günü Peygamber (s.a.s)’e gelen kadınların hırsızlık yapmayacaklarına dair sözün de yer aldığı biat (tabi olma) olayı anlatılırken geçmektedir. “*Ey Peygamber; inanmış kadınlar; Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmamak,*

¹¹⁸ Maide, 5/38.

¹¹⁹ er-Râzi, IX, 61-62.

¹²⁰ Hicr, 15/18.

¹²¹ Hicr, 15/18.

¹²² Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, Düşün Yayınları, İstanbul 2009, Hicr, 15/17, Dipnot, 13.

¹²³ İslamoğlu, Saffat, 37/7, Dipnot, 5.

¹²⁴ İslamoğlu, Hicr, 15/18, Dipnot, 14.

¹²⁵ Yusuf, 12/70,73,81.

hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasından bir iftira düzüp getirmemek, ma'rufu işlemekte sana karşı gelmemek üzere biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et. Ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Muhakkak ki Allah; Gafur'dur, Rahim'dir."¹²⁶

Bunlar, daha çok Kâbe'ye getirilen malları farklı yollarla ele geçiren erkek ve kadınlardan oluşmaktadır. Hırsızlık yapmayacaklarına dair biat edenlerin arasında Ebu Süfyan'ın karısı Hind,¹²⁷ şehrin en büyük servet sahibi Ebu Süfyan ve Ebu Süfyanın karısı da bulunmaktadır. Ayetteki, hırsızlık yapmamaları ifâdesi, hem kişilerin mallarına yapılan ihaneti hem de Allah'a karşı yapılması gereken ibadetlere yönelik noksanlıkları ifade etmektedir.¹²⁸

Dördüncü olarak hırsızlık eden erkek ve kadınların ellerinin kesileceği söylenirken geçmektedir. "*Hırsız erkek ve hırsız kadının yaptıklarına karşılık Allah tarafından bir ceza olarak; ellerini kesin. Ve Allah; Aziz'dir, Hakim'dir.*"¹²⁹

Hırsızlık kelimesinin Kur'an'da geçtiği yerlere bakıldığında hırsızlık daha çok bilgi, iktidar ve servet sahiplerinin davranışı olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; kâhinler ve münecimler gizli güçlerden (yıldızlardan, cinlerden) bilgi çalarak (kulak hırsızlığı yaparak) otorite oluşturmaktadırlar. Bununla insanlar üzerinde üstünlük kurmaktadır.

Kulak hırsızlığının ifade edildiği şekliyle işitmeye/bilmeye dayalı hırsızlık türü olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların bilmediği şeylere muttali olan kulak hırsız, böylece, önemli bir konum elde etmektedir. Kendindeki bu bilgi sayesinde insanları kendine muhtaç duruma düşürerek onlar üzerinde emredici bir pozisyon kazanmaktadır. "*Halkın mallarını haksızca/hırsızca yiyorsunuz*"¹³⁰ ifadesi kulak hırsızları için bir uyarı niteliğindedir.

İslam anlayışına göre ilim, Allah'ın dinine hizmet, insanlığın aydınlanmasına ve refahına katkı amaçlı kullanılmalıdır. Aksi halde, bilgiyi tekelleştirmek suretiyle güç temerküzü, otoriteleşme ve servet yığma aracı haline dönüştürmek kulak hırsızlığı

¹²⁶ Mümtetine, 60/12.

¹²⁷ er-Râzi, XXI, 447-449.

¹²⁸ er-Râzi, XXI, 447-449.

¹²⁹ Maide, 5/38; Geniş bilgi için bkz, Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, Maide, 5/38, Dipnot, 48, I, 196.

¹³⁰ Tevbe, 9/34.

kapsamına girmektedir. Dolayısıyla diğer insanlarda olmayan bir şeyi ele geçirip, onunla insanlık üzerinde hegemonya oluşturmak hoş karşılanmamaktadır.

Öte yandan, yoksulun ve mahrumun hakkını vermeyip de kendine saklamak, yığmak yani kenz etmek, bilgiyi depolamak canlılar için var edilmiş rızık ve rızık kaynaklarını tekeline geçirmek ve hak sahiplerini mahrum bırakmak hırsızlık kavramı kapsamında mütalaa edilmektedir. Nitekim Kur'an'da ifade edilen; “*Onların mallarında malum bir hak vardır.*”¹³¹ “*Onların mallarında yoksulların ve mahrumların hakkı vardır*”¹³² ayetlerin bu manaya işaret ettiği görülmektedir.

İslam dini fakirlik okyanusunda zengin adacıklar oluşturulmasını doğru bulmamaktadır. “*Komşusu aç iken tok yatan kimse bizden değildir.*”¹³³ Hz. Peygamber (s.a.s.)’den gelen bu hadisten de anlaşılacağı gibi kişisel zenginlik yerine toplumsal refahın sağlanması hedeflenmiştir. Kur'an'da; “*Onlar (din adamları/yöneticiler) yalandan dolandan medet umarlar (semmâüne li'l-kezb) hırsızlıkla/yolsuzlukla yiyicilik (ekkâlüne li's-suht) yaparlar*”¹³⁴ ifade edilmektedir.

İnsanların malını haksızca yemek, rızık elde etme hususunda meşru yollara değil, gayri meşru yollara tevessül etmek, gayri meşru yollardan rızık ve rızık kaynaklarını ele geçirmek de aynı kapsam alanına girmektedir.

1.1.2. Gasp

Sözlükte, bir kimseye üstün gelmek, bir şeyi zorla almak anlamına gelmektedir. Dini bir terim olarak ise; Bir şeyi şiddet kullanarak ve haksız bir yolla sahibinin elinden almak, tecavüzde bulunmak, zorlamak, değeri olan bir malı, sahibinin izni olmaksızın, ona maldan el çektirecek şekilde haksız yere elinden almak anlamında kullanılmaktadır.¹³⁵

Buna göre gasp, İslam'ın temel değerler arasında saydığı mülkiyet hakkına yönelik işlenen haksız bir fiil olduğu anlaşılmaktadır. Hangi şekilde olursa olsun mülkiyet hakkına yönelik tecavüzlerin yasaklanması ve böyle bir suç işleyen kimseye hem uhrevi hem de dünyevi bir ceza öngörülmesi onun bu kutsallığından

¹³¹ Meâric, 70/ 24.

¹³² Zâriyat, 51/19.

¹³³ Ebû'l- Hüseyin Müslim b. el- Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul t.y., *İman*, 74; Birr ve Sıla, 142.

¹³⁴ Maide, 5/42.

¹³⁵ M. Akif Aydın, “Gasp”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1996, XIII, 387.

kaynaklanmaktadır.¹³⁶ İslâm'da başkasının malını gasp etmek kitap, sünnet ve icmâ' delilleri ile yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler, birbirinizin mallarınızı haram yollarla yemeyiniz. Meğerki o mallar sizden karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret malı ola."*¹³⁷ *"Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere aktarmayın."*¹³⁸

Konu hadislerde de şu üslupta aktarılmaktadır: *"Şüphesiz sizin kanlarınız, mallarınız; bu ayınızda, bu beldenizde, bu gününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır."* *"Müslüman bir kimsenin malı, başkasına gönül rızası bulunmadıkça helâl olmaz."* *"Bir kimse, yemin ederek bir Müslüman'ın hakkını gasp ederse, Allah o kimseye cehennemi vacip, cenneti haram kılar."* *"Haksızlık etmekten sakınınız; zira haksızlık kıyamet gününde zulmettir."* *"Haklar kıyamet gününde sahiplerine iade edilecektir. Hatta boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun öcü alınacaktır."* *"Vallahi, sizden herhangi biriniz haksız olarak bir şey alırsa, kıyamet gününde o şeyi yüklenmiş olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkar. Sizden birinizin bağırarak deve, böğüren inek, meleyen koyun yüklenerek Allah huzuruna çıktığınızı görmeyeyim..."* *"Bir kimse kardeşinin haysiyetine yahut malına haksız olarak taarruz etmiş ise altın-gümüş bulunmayan günden evvel onunla helalleşsin. Aksi takdirde yaptığı zulüm nispetinde onun iyi amellerinden alınıp hak sahibine verilir. İyiliği yoksa hak sahibinin günahından alınıp haksızlık eden adama yüklenir."* *"...Kesin olarak söylüyorum ki kanlarınız mallarınız, şeref ve haysiyetiniz bu ayda, bu şehirde, bu günün hürmeti gibi haramdır..."* *"...Hayır, ben onu, ganimetten çaldığı cübbe veya abaya bürünmüş olduğu halde cehennemde gördüm".*¹³⁹

Gasp edilen mal hırsızlık nisabına ulaşmasa bile başkasının malını zorla ele geçirmek demektir; o da İslâm'a göre büyük günahdır. Hz. Peygamber'in: *"Bir kimse haksız olarak başkasının bir karış yerine tecavüz ederse, o yerin yedi katı da o kimsenin*

¹³⁶ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 289.

¹³⁷ Nisâ, 4/29.

¹³⁸ Bakara, 2/188.

¹³⁹ Muhammed b. İsmâil San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğî'l-Merâm*, Beyrut 1407/1987, III, 73; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylül'Evtâr*, Mustafa el-Babi ve Evladuhu Yayın Evi, Mısır t.y., V, 316; Müslim, İman, 218; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce; *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Ahkâm, 9; Müslim, Birr, 56; Müslim, Birr, 15; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire 1987, Mezalim, 10.

boynuna geçirilir,"¹⁴⁰ şeklindeki beyanı, başkasına ait bir malı gasp eden kişinin ahirette mutlaka cezaya çarptırılacağını ortaya koymaktadır.

Gaspın uhrevi cezasının yanında bir de dünyevi cezası vardır: İslam âlimlerine göre prensip olarak haksız yollarla ele geçirilen bir mal, sahibine aynen iade edilmelidir. Eğer gasp edilen malda herhangi bir değişiklik meydana gelmişse ve o malın iadesi mümkün değilse bu durumda o malın tazmin edilmesi durumu ortaya çıkar.¹⁴¹ Gasp edilen malın iadesi ya da tazmini uhrevi suçu ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü gasp, ilahi yasağı çiğnemekle Allahın hakkını ihlal etmektedir.

Öte yandan toplumsal boyutuyla da kul hakkını ihlal etmektedir. Sonsuz mağfiret sahibi olan Allah kendisine yönelik işlenen kusurları affedeceğini beyan etmektedir.¹⁴² Ancak kul hakkı söz konusu olduğunda ya o malın aynen iadesi ya da tazmin edilmesi sonucunda af mümkün olabilir.

Bunun dışında gasp eden kişi mülkiyetine geçirdiği malı sahibine iade etse belki mal sahibinin hakkını yerine getirmiş sayılabilir. Ancak kişinin işlediği fiil toplum düzenini zedelemekle kalmayıp fertlerin huzur ve mutluluğunu bozmaktadır. Böylece gasp fiilini işleyen kişi toplum ve hukuk önünde suçlu durumdadır. Bu sebeptir ki, toplumların mülkiyet haklarına yönelik saldırıları cezalandıracak yasal düzenlemeler yapmaları kaçınılmaz görünmektedir.¹⁴³

1.1.3. Haksız Mal Edinme

Toplumda haksız uygulamalara yol açan gayri meşru yollardan biri de haksız kazanç sağlamaktır.

İnsan yaşam bulduğu bu dünyada farklı uğraşlar içerisinde geçimliliğini temin etmeye çalışmaktadır. Bu farklı uğraşlardan biride mal elde etme faaliyetidir. Bu faaliyetin, bir takım gayri meşru yöntemlere tevessül etmeden, yapılması durumunda

¹⁴⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el- Camiu's-Sahih, (Süneni't-Tirmizi)*, I-V, (2.Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413 /1992, Bey'at, 21; Buhari, *Bed'ul-Halk*, 2; Müslim, *Müsakat*, 30.

¹⁴¹ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s. 290.

¹⁴² Zümer, 39/53.

¹⁴³ Yunus Apaydın, "Gasp", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2006, II, 590.

dünya kazancı yanında ahirette peygamberlerle, siddıklarla, şehitlerle beraber olma müjdesi vardır.¹⁴⁴

Bununla beraber dürüst davranmayarak haksızlık yapılması durumunda kul hakkı ihlali söz konusu olmaktadır. Kul hakkı ise büyük bir günahdır. Kul hakkı yiyen kimse, mağdur edilen kişi tarafından bağışlanmaması durumunda Allah tarafından cezalandırılacağı beyan edilmektedir.¹⁴⁵

Kur'an'da kazanç elde etme ile ilgili haram ve helal sınırları belirtilmiş, temel ilkeler konmuştur. Kur'an'da bildirilen genel ilkelerin birkaçı şöyle sıralanabilir: *“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin.”*¹⁴⁶

*“Faiz (riba) yiyenler ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi çarpılmış olmaktan başka (bir tarzda) kalkmazlar. Bu onların: Alım-satım da ancak faiz gibidir demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faize) bir son verirse artık geçmiş kendisine işi de Allah'a aittir. Kim (faize) geri dönerse artık onlar ateşin halkıdır orada sürekli kalacaklardır.”*¹⁴⁷

*“Ey iman edenler, mallarınızı, sizden karşılıklı anlaşmadan (doğan) bir ticaretten başka haksız ‘nedenler ve yollarla’ (batılca) yemeyin. Ve kendi nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz, Allah, sizi çok esirgeyendir.”*¹⁴⁸

*“Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.”*¹⁴⁹

*“Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir.”*¹⁵⁰

*“Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”*¹⁵¹

¹⁴⁴ Tirmizi, Büyü, 4.

¹⁴⁵ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1998, s. 116-117.

¹⁴⁶ Bakara, 2/188.

¹⁴⁷ Bakara, 2/275.

¹⁴⁸ Nisa, 4/29.

¹⁴⁹ Al-i İmran, 5/1.

¹⁵⁰ İsra, 17/35.

Bir başka ayette ise haksız kazanç yollarından biri olan, ölçü ve tartıyı eksik yapmak şöyle kınanmaktadır. “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”¹⁵²

Konu Hz. Peygamberin hadislerinde de şu şekilde geçmektedir: “Bir kısım insanlar vardır ki, Allahın mülkünden haksız olarak mal elde etmeğe girişirler. (Bu durum sebebiyle) kıyamet günü onlara ateş vardır.”¹⁵³

“Her kim Müslüman bir kimsenin malını koparmak için yemininde yalancı olarak and içerse, kıyamet gününde o, Allahın gazabına uğrayarak ona kavuşur.”¹⁵⁴

“Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir paraya değişenlerin, ahirette hiç bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları temize çıkarmaz. Ve onlar için elim bir azap vardır.”¹⁵⁵

Bir başka hadiste ise: “Allah, kıyamet gününde şu üç sınıf kimseyle (hoşlarına gidecek bir lisanla) konuşmayacak, kendilerine rahmetle bakmayacak, onları temize çıkarmayacak. Onlara acıklı bir azap vardır...” Hadiste sözü edilen üç gruptan biri alışverişlerinde yalan yere yemin ederek haksız kazanç edinen dolayısıyla gasp yapan kimselerdir.¹⁵⁶

Kur'an'da, karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali dışında, malların bâtil (haksız ve haram) yollarla yenmesi yasaklanmaktadır.¹⁵⁷ Bu meyanda olmak üzere fâiz, rüşvet, ticari muamelelerde hile, kumar gibi haksız mal edinme yolları haram kılınmıştır. Yine hırsızlık, gasp, gibi mala yönelik suçlar haram kılınmış ve bu suçlar için birtakım cezalar getirilmiştir.

¹⁵¹ Araf, 7/85.

¹⁵² Mutaaffin, 83/1-6.

¹⁵³ İbnu Deybe', (Teysirü'l-Vusul İla Camii'l-Usul), Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi, (Çev. İbrahim Canan), İstanbul 1993, XIV, 306, hn., 5162.

¹⁵⁴ Zeynu'd-Din Ahmed b. Abdi'l-Lâtif ez-Zebidi, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (Çev. Kâmil Miras), D.İ.B.Y., Ankara 1987, VII, 211, hn., 1064; İbnu Deybe', XII, 113, hn., 4320.

¹⁵⁵ Al-i İmran, 3/77.

¹⁵⁶ Müslim, İmân, 3.

¹⁵⁷ Nisâ, 4/29

İslama göre kişi, ancak başkasının hakkı olmayan mala meşru yollarla sahip olabilir. Eşkîyalık, yankesicilik, dolandırıcılık, yalan ve yalan şahitlik, uyuşturucu ticareti, tefecilik gibi yollardan mal elde etmek günah olarak belirtilmektedir.

Bununla beraber, patent ve telif haklarının ihlali ile yapılan üretim, silah, tarihi eser, organ, insan ve nükleer madde kaçakçılığı gibi kaçakçılık türlerinin yanı sıra çeksenet ve arazi mafyalığı vb.¹⁵⁸ alanlarda olduğu gibi gayri meşru yollarla mal edinimi iktisadi günahlar arasında görülmektedir.

1.1.4. Yankesicilik

Toplumsal yapı içerisinde güven duygusunu sarsan gayri meşru mal edinme yollarından biri olan yankesicilik; insanların dalgınlığından yararlanmak suretiyle çeşitli yöntemler kullanıp, üzerlerindeki değerli bir şeyi çarpıp kaçmak olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁹

Yankesicilik eylemi, nitelik bakımından hırsızlık fiiliyle eşdeğerdir. Dolayısıyla hırsızlık için ön görülen hükümler kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.¹⁶⁰ Mesele hırsızlık başlığı altında ayrıntılı olarak açıklandığı için burada yeniden ele alınmayacaktır. Şu kadarı var ki, yan kesiciliğin müstakil bir başlık altında ele alınması, bu fiilin, hırsızlıktan farklı olarak özel yetenek gerektirmesi ve fazlaca risk taşımasıdır. Çünkü yankesicilik uyanık durumda olan insanların gafletinden yararlanarak ceplerinden değerli eşyalarını özel çaba ve beceriyle çalmaktır. Bu da hırsızlığa göre daha tehlikeli bir girişimdir. Suçuda aynı oranda ağırdır.¹⁶¹

Toplumsal düzeni sarsan yankesicilik fiili, haksız mal edinme yollarından biri olarak belirtilmiş ve haram kılınmıştır.

1.1.5. Yol Kesmek / Hirâbe

Haksız kazaç elde etme yollarından biride yol kesmektir. İnsanların mallarını zorla ve açıktan ellerinden almak, onların canlarına kastetmek ve insanları korkuya

¹⁵⁸ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/62_kayitdis/oik614.pdf erişim tarihi, 05 Ekim 2011.

¹⁵⁹ Döndüren, “Yankesicilik”, Ş.İ.A., Şamil Yayınları, İstanbul 1994, VIII, 259-260.

¹⁶⁰ el-Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâyi'*, (2. Baskı), Beyrut 1394/1974, VII, 76; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, (1. Baskı), Mısır 1316/1898, IV, 245; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, Mısır t.y., III, 224; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Mısır t.y., II, 440; Zekiyüddin Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 325-326; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, Kahire t.y., s. 125, 126.

¹⁶¹ Zekiyüddin, s. 325, 326.

düşürmek için kişi ya da kişilerin yolları tutması yol kesmek ya da hırabe olarak tanımlanmaktadır.¹⁶²

İslâm'da yol kesme suçunun cezası çok şiddetlidir. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: “*Âllah ve Rasûlüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır. Ancak kendilerini yakalamanızdan önce tevbe edenler olursa; bilin ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*”¹⁶³

Bu âyette yol kesicilik, Allah'a ve Rasûlüne karşı savaş açma olarak nitelendirilmektedir. “İslam dini yeryüzünde hukukun üstünlüğü ilkesini tesis etmeği, özgürlükleri korumayı, insani değerleri muhafaza etmeği temel amaç olarak hedeflemektedir. Allaha ve resulüne karşı çıkmak ise, bunun aksine yeryüzünde hak ve özgürlüklerin korunmasına insani değerlerin muhafaza edilmesine ve insanların barış ve esenlik içerisinde yaşamalarına karşı alınmış bir tavır olarak değerlendirilmektedir.”¹⁶⁴

Kur'an hak ve özgürlükleri korumak amacıyla ıslahı mümkün olmayan tekrar topluma kazandırılmaları imkânsız görülen yolkesicilik eylemi içerisinde olan kişi ve toplulukları mutlaka bir biçimde toplumdan uzaklaştırmayı sosyal hayatın sihhati için gerekli görmektedir. Zira: “*Şayet Allahın, bir kısım insanları bir kısmının elleriyle ortadan kaldırmayacak olursa yeryüzünde bozgunculuk yaygın hale gelir!*”¹⁶⁵ “*...yeryüzünde ne mescit kalır, ne cami, ne kilise, ne havra... Hepsi yerle bir edilirdi!*”¹⁶⁶

İslam dini, kişi haklarını güvence altına aldığı gibi, toplum düzeninin korunmasına da ayrı bir önem vermektedir. O halde insan hak ve özgürlüklerine, toplumsal düzenin bozulmasına yönelik işlenen yolkesme eylemini İslam dini kesin olarak haram kılmaktadır. Bu fiili işleyenleride en ağır ceza ile cezalandırmaktadır.

1.1.6. Buluntu Mal (Lukata)

Haksız mal edinimiyle ilgili günahlardan birisi de buluntu malı (lukata) kendi zimmetine geçirmektir. Lukata kelimesi sözlükte, bir şeyi yerden zahmetsizce alıp

¹⁶² Döndüren, “Yolkesme”, *Ş.İ.A.*, VIII, 296-299.

¹⁶³ Mâide, 5/33,34.

¹⁶⁴ Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara 2006, III, 515.

¹⁶⁵ Bakara, 2/251.

¹⁶⁶ Hac, 22/40.

kaldırmak anlamına gelmektedir. Terim olarak ise sahibinin iradesi dışında kaybolmuş ve başkası tarafından bulunup sahibine verilmek üzere alınmış, bulanın sahibini bilmediği, üzerinde sahibinden başkasının tasarruf hakkı olmayan mal olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁷

İslâm dini, Müslümanların güvenli ve huzurlu bir toplum düzeni kurmalarını ve böyle bir toplumda yaşamalarını hedeflediğinden, genellikle karşılaşılan toplumsal meseleleri hem ahlâkî ve hem de dinî ve hukukî boyutta ele almış, toplumda istikrar ve düzen sağlamak istemektedir.

Bu cümleden olmak üzere Kur'ân, Müslümanların doğru, âdil, hakkaniyetli olmalarını, emaneti ehline vermelerini emretmiş, insanların haklarını eksik vermelerini ve başkalarının mallarını haksızlıkla yemelerini yasaklamış, bunları İslâmî hayat tarzının temel ilkeleri arasında saymıştır.¹⁶⁸

Hz. Peygamber de, sahibi tarafından kaybedilip bir başkası tarafından bulunan eşya ve hayvanlarla ilgili olarak birtakım ilkeler koymuş, bazı emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Buldukları malları ne yapacaklarını soran sahâbîlere Hz. Peygamber, buldukları bu malı muhafaza edip bir yıl süre ile ilan etmelerini ve sahibini araştırmalarını, beklemelerini, bu esnada malın sahibi çıkıp gelirse iade etmelerini istemiştir. Şayet sahibi gelmezse yanlarında emanet olarak bulunmakla birlikte o malı harcayabileceklerini, kullanabileceklerini, bir gün sahibi çıkıp gelirse yine iade etmelerinin gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹

Bir başka hadiste de, *"Kim bir yitik malı bulursa, iki âdil kimseyi olaya şahit yapsın, gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa ona iade etsin. Bulamazsa o mal Allah'ın malı hükmünde olup Allah onu dilediğine verir"* buyurmuşlardır.¹⁷⁰

Sahibinden kaçan ve yitirilen hayvanlar hakkında da Hz. Peygamber, *"Kim bir yitik hayvanı yanında barındırırsa, onu ilan edip duyurmadığı sürece yanlış yoldadır"* buyurmuş,¹⁷¹ öte yandan hacıların yitirdiği mallara dokunulmamasını, kendi haline bırakılmasını istemiştir.¹⁷² Yine Hz. Peygamber başıboş dolaşan develerin serbest

¹⁶⁷ Saffet Köse, "Lukata", Ş.İ.A., V, 66-68.

¹⁶⁸ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s. 322, 223.

¹⁶⁹ Süleyman b. El es'as b. İshak el-Ezdî es- Sicistani Ebû Dâvud, *Es- Sünen*, İstanbul 1981, Lukata, 1.

¹⁷⁰ Ebû Dâvud, Lukata, a.y.

¹⁷¹ Müslim, Lukata, 1.

¹⁷² Müslim, Lukata, 1.

bırakılmasını, onlara yitik muamelesi yapılmamasını, sahibinin onu veya onun sahibini bulacağını belirtmiştir.¹⁷³

Hadislerden anlaşıldığına göre, bulunan malın satışı yasaklanarak, bir yıl süre ile ilan edilip sahibinin aranması ve beklenmesi, sahibi gelip de malını tanımlayabilirse malının iade edilmesi gerekmektedir. Öte yandan, bulan kimsenin, sahibi gelince iade edebilmek ve gerçek sahibini tanıyabilmek için, bulduğu malın ayırıcı özelliklerine dikkat etmesi ve unutmaması, yitiği de sahibine vermek kastıyla alması istenmektedir.

Hız. Peygamber'in konuyla ilgili getirdiği ilke ve hükümlerle hem Müslümanların güvenilir bir ortamda yaşamasını, Müslümanların zarar görmemesini sağlamayı, hem de yitirilen malın muhafaza altına alınmasını, zayi ve telef olmaktan kurtarılmasını amaçlamaktadır.

Günümüzde de bu sonucu gerçekleştirebilecek yeni önlemlerin alınması ve düzenlemelerin yapılması toplum huzuru için gereklilik arz etmektedir.

1.2. KİŞİNİN KENDİ MÜLKİYETİNDEKİ MALLARLA İLGİLİ TASARRUFUNDAN DOĞAN GÜNAHLAR

Kişinin kendi mülkiyetindeki mallar üzerinde bir takım usülsüz tasarruflar yapması sonucu meydana gelen günahları kapsamaktadır.

1.2.1. Faiz

Faiz kelimesi, iktisadi anlamıyla Kur'an, sünnet ve klasik fıkıh kaynaklarında yer almamaktadır. Bu kelime kaynaklarda riba kelimesiyle karşılanmaktadır. Riba kelime olarak; mutlak çoğalma, artma, şişme, gelişme, yetişme ve büyüme anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁴

Dini bir terim olarak ise, belli nitelikteki eşyadan iki malın birbiriyle mübadelesinde (takasında, alışverişinde) iki taraftan birine verilmek üzere akitte şart koştukları maddi veya manevi fazlalığa riba (faiz) denilmektedir.¹⁷⁵

¹⁷³ Müslim, Lukata, a.y.

¹⁷⁴ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1968, XIV, 305.

¹⁷⁵ Şemsüddin es-Serahsi, *Kitab-ül Mebsut*, Dar-ul Marifet Matbaası, Beyrut-Lübnan t.y., VI, 95.

Bir şeyin adı farklı olabilir ama niteliği aynı ise onun hükmü de aynıdır. Buna göre, riba ve faiz aynı hukuki özelliğe sahip olduğundan her ikisi de aynı hükme tabidir. Buna, icâre akdinin, kira akdi olarak isimlendirilmesi örnek olarak zikredilebilir.¹⁷⁶

Riba ve ondan türeyen muhtelif kelimeler Kur'an da on iki surede toplam on dokuz kez tekrarlanmakta¹⁷⁷ ve şu anlamlarda kullanılmaktadır. Üremek, bitmek, gelişmek, büyümek, boy atmak, kabarmak,¹⁷⁸ ziyadeleştirmek, çoğaltmak,¹⁷⁹ yetiştirmek, büyütme, çocuk terbiye etmek,¹⁸⁰ yüksek yer, tepe, yayla,¹⁸¹ zorlu, çok şiddetli, güçlü, üstün,¹⁸² su üzerinde kalan şeyler,¹⁸³ murabaha ve tefecilik.¹⁸⁴

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki riba, ana mal ya da anapara üzerindeki artış anlamına gelmektedir. Bu anlam şu ayetlerde açık bir şekilde gözükmektedir: “Eğer müminseniz riba olarak arta kalan kısmı terk edin. ... Eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir...”¹⁸⁵ “İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz riba, Allah katında artmaz...”¹⁸⁶

Kur'an da riba kelimesiyle ifade edilen faizin temel özelliğinin ne olduğunu ve hangi sebepten dolayı yasak kılındığını açıklamak yerinde olacaktır. Faiz, her koşulda, alan da olsa veren de olsa, taraflardan birinin mutlaka zarara uğramasına sebep olacaktır. Söz konusu zararın önlenmesi de mümkün değildir.¹⁸⁷

Her ne kadar Kur'an'da, faizin zararları ve yasak kılınma sebepleri açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da bahsedilen bu hususla ilgili açıklayıcı bir ayet bulunmaktadır. Kur'an, faizi alan veya verenden birinin kaçınılmaz bir şekilde haksızlığa uğrayacağını şu şekilde bildirmektedir: “Eğer tevbe eder, faizden vazgeçerseniz, anaparanız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz”¹⁸⁸ buyrulur, faizin zulme sebep olduğu vurgulanmakta ve faizin her halükarda taraflardan birini haksızlığa uğratacağı açık bir şekilde ifade edilmektedir.

¹⁷⁶ Döndüren, “Riba”, Ş.İ.A., VII, 31-37.

¹⁷⁷ Süleyman Uludağ, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s. 21.

¹⁷⁸ Hac, 22/5; Fussilet, 41/39.

¹⁷⁹ Bakara, 2/276; Rum, 30/39.

¹⁸⁰ İsra, 17/24; Şuara, 26/18.

¹⁸¹ Bakara, 2/265; Müminun, 23/50.

¹⁸² Nahl, 16/92; Hakka, 69/10.

¹⁸³ Rad, 13/17.

¹⁸⁴ Ali İmran, 3/130; Uludağ, *İslamda Faiz*, 21.

¹⁸⁵ Bakara, 2/278, 279.

¹⁸⁶ Rum, 30/39.

¹⁸⁷ Uludağ, *İslamda Faiz*, 32.

¹⁸⁸ Bakara, 2/ 279.

Kur'an faizi yasaklayarak ticarete izin vermektedir. Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Allah alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır."*¹⁸⁹

Kur'an, insanın geçim sağlamasını, kazanç elde etmesini istemekte ve onu ticaret, ziraat ve sanat gibi alanlara yönlendirmektedir. İnsanı bu geçim vasıtalarından uzaklaştıran faizi haram kılmıştır. Sermaye sahibi olan kişi sermayesini faize bağlayarak kolay yoldan sıkıntısız para kazanacağından insanların ticaret ve hizmetlerden faydalanmasının önünü tıkamaktadır. Ticaret yoluyla elde edilen kazanç bir emeğin karşılığı iken faiz yoluyla elde edilen kazanç başka bir zulme karşılık gelmektedir.

Gene faiz insanların birbirlerine borç vererek iyilik yapmalarını engellemektedir. Öte yandan faiz sermayenin tekelleşmesine, belli ellerde toplanmasına sebep olmaktadır. Bu da toplumda tabakalaşmayı, haksızlıkları, sapmaları, tefrika ve adaletsizlikleri doğurmaktadır. Oysa Kur'an, servetin yalnızca zenginler arasında dolaşan bir güç haline gelmesini istememektedir.¹⁹⁰

Kur'an'ın faizi yasaklamasındaki asıl amaç; insanları meşakkate sokmak, kazanç yollarını daraltmak değil, ticaret, sanat ziraat, gayrimenkul alım satımı, şirket ve buna benzer daha nice kazanç yollarını göstererek insanın haksızlığa uğramasının önüne geçmektir. Bu kazanç yolları samimiyet, güzel muamele ve kanaat gibi güzel duyguların oluşmasını sağlamaktadır. *"Öyleyse, gücünüz yettiğince Allah'tan korkun. Dinleyin, itaat edin ve kendinizin hayrına olarak infak edin. Kim de nefsinin cimriliğinden korunursa; işte onlar, felaha erenlerin kendileridir."*¹⁹¹

Faiz, Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından özel bir artış şekli olarak bilinip uygulandığı için olsa gerek, mahiyetine yönelik yeterince açıklayıcı bilgi verilmemiş, sadece haram kılınıp yasaklandığı bildirilmiştir.¹⁹² Ne var ki uyguladıkları bu batıl yolu meşru göstermek için *"alış verişte riba gibidir"*¹⁹³ diyen müşriklere karşı *"Allah alış verişi helal, ribayı haram kılmıştır"*¹⁹⁴ buyruğuyla, mutlak manada her türlü artışın faiz olmayacağı vurgulanmış ve bu iki uygulamadaki farka dikkat çekilmiştir.

¹⁸⁹ Bakara, 2/275.

¹⁹⁰ Haşr, 59/7.

¹⁹¹ Teğabun, 64/16.

¹⁹² Ebu'l Al'a Mevdudi, *Faiz*, (Çev. Hasan Beşer), Hilal Yayınları, İstanbul 1979, s. 89.

¹⁹³ Bakara, 2/275.

¹⁹⁴ Bakara, 2/275.

Kur'an, toplum tarafından benimsenmiş, hayatın bir parçası haline gelmiş yanlışlıkları düzeltirken çoğunlukla tedricilik prensibini esas almaktadır. Bu duruma içki yasağı ve namaz emri örnek olarak gösterilebilir. Bunlar belli merhaleler dikkate alınarak emredilmiş ya da yasaklanmışlardır. Faiz yasağında da aynı yöntemin uygulandığı gözlemlenmektedir. Faizin öncelikle, Kur'an'ın oluşturmak istediği toplumsal yapıya uymadığı hususu vurgulanmış, takip edilen merhaleler sonucunda ise faiz tamamıyla yasaklanmıştır.¹⁹⁵

Faiz ile ilgili olarak nazil olan; *“İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faiz (riba) Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise böyle değildir. İşte onlar; sevaplarını kat kat artıranlardır”*¹⁹⁶ ayetin nübüvvetin dördüncü veya beşinci yılında indiği dikkate alınacak olursa, İslam'ın iktisadi sömürüye karşı daha işin başında ne denli karşı olduğu görülecektir.¹⁹⁷

Mekki surelerin sadece itikadi hususlarla sınırlı olmayıp iktisadi hayatla ilgili hususları da kapsadığı gözlemlenmektedir. Ölçü ve tartıda hile yapanları kınayan Mutaffifin suresinin ilk ayetleri bu hususla ilgilidir.¹⁹⁸ Bu ve buna benzer konularda bile şiddetli uyarılarda bulunan Kur'an, sosyal bir felaket olan faize karşı sessiz kalması düşünülemezdi.¹⁹⁹

Faiz ile ilgili Kur'an ayetlerini bir bütün olarak aktarmak yerinde olacaktır.

“Yahudi olanların zulümleri ve birçok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı; kendilerine, helal kılınmış şeyleri yasakladık. Kendilerine yasaklanan faizi almaları ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü. Onların küfür içinde olanlarına elem verici bir azab hazırladık,” “Ey iman edenler; kat kat faiz yemeyin. Allah'tan korkun ki felah bulasınız.” “Faiz yiyenler ancak, şeytan çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: Zaten alış-veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Hâlbuki Allah, alış-verişi helal, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allaha kalmıştır. (Allah onu affeder) kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliklerdir.

¹⁹⁵ İsmail Özsoy, *Yeni Ümit Dergisi*, S. 40, Nisan, Mayıs, Haziran 1998; Cengiz Kallek, *Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları*, İstanbul 1992, s. 42.

¹⁹⁶ Rum, 30/39.

¹⁹⁷ Kallek, s. 42.

¹⁹⁸ Mudaffifin, 83/1, 2, 3.

¹⁹⁹ Muhammed Dayfullah, *el-Hayatu'l-İktisadiyye fi'ahdi'Resul*, Mecelletu Külliyyeti'l-Adab, Riyad 1986, XIII, 775.

Orada temelli kalacaklardır. Allah faizi mahveder, sadakaları artırır. Ve Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez. İman edip salih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rabbları katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur ve üzülecek de değildir. Ey iman edenler; Allah'tan korkun. Eğer müminlerden iseniz, faizden kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygambere karşı bir harb olduğunu bilin. Şayet tevbe ederseniz, sermayeniz sizindir. Hem haksızlık yapmamış, hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz.”²⁰⁰

Görüldüğü gibi Allah’a ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’e savaş ilanı olarak nitelenen faiz, büyük günah olarak kabul edilmektedir.²⁰¹ Kur’an’ın kesin olarak yasakladığı faizle ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.)’de: “*Faizi ve zinayı yaygınlaştıran toplum, ilâhî cezalara çağrıda bulunmuş olur*”²⁰² buyurarak faizin, sakınılması gereken yıkıcı ve azaba götüşücü bir günah oluşuna dikkat çekmektedir.

Faizin ilk yıkıcı etkisi ahlaki değerler üzerinde kendini göstermektedir. Çünkü faiz, kişide bencillik, cimrilik, kalp katılığı, zaafları istismar, ihtiras, maddeye tapınma ve dünyevileşme gibi düşünce ve davranışlara sevk eden; sevgi, şefkat, yardımlaşma ve paylaşma gibi ahlaki faziletlerle karşı kişiyi duyarsızlaştıran büyük bir sömürü aracıdır.²⁰³

Fertlerin bencil ve menfaat merkezli olmasında önemli bir yeri olan faiz, toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde çıkara dayalı bir anlayışın oluşmasına dolayısıyla ahlaki çözümlere sebep olmaktadır. Toplumda olması gereken sosyal adalet dengesini bozan, fakirin daha fakir zenginin ise daha zengin olmasını sağlayan bir çark olma özelliği taşımaktadır.²⁰⁴

Sonuç itibariyle faiz yemek, tefecilik yapmak, büyük günah olarak belirtilerek, her çeşidi ile azı da çoğu da haram kılınmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Faiz yiyene, yedirene, kâtibine ve şahitlerine lanet ederek, onlar müsavidirler*”²⁰⁵ buyurmaktadır. Faize özendirmek ve yönlendirmek,

²⁰⁰ Bakara, 2/275, 276, 277, 278, 279; Ali İmran, 3/130; Nisa, 4/160, 161.

²⁰¹ Buhârî, Vesâyâ, 23; Hudud, 44; Müslim, İman, 144; Ebu Dâvud, Vesâyâ, 10.

²⁰² Sami Hasan Ahmed Hamûd, Tatvîr el-A'mâl el-Masrifîyye Bima Yettefiqu ve's-Şeriatu'l-İslâmiyye, D. el-İttihad el-Arabî li't-Tıbaa, Kahire 1976, s. 234.

²⁰³ Muhsin Demirci, Kur'an'da Evrensel İlkeler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 81.

²⁰⁴ Demirci, Kur'an'da Evrensel İlkeler, s. 81.

²⁰⁵ Müslim, Müsâkât, 106; Ebu Abdurrahman b. Şuayb Nesâî, es-Sünen, (Thk. Bedrettin Çetiner), Çağrı

bunun reklam ve tanıtımını yapmak, bu yolla gelir sağlamak da harama götüren yolların tıkanması (sedd-i zerîa) prensibiyle yasaklanmaktadır.

1.2.2. Kumar

Kumar, Arapça'da “meysir” kelimesi ile ifade edilmektedir.²⁰⁶ Meysir, meşakkatsiz, kolayca para kazanmak, paylaşmak manasına gelmektedir.²⁰⁷

Terim olarak ise, malı iki taraflı riske sokmak, iki taraflı ortaya konulan malı, oyunu kazanan tarafın alması,²⁰⁸ netice itibariyle para, mal ve benzeri şeyler karşılığında oyun oynamak olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁹

Kumar, sonucu önceden belli olmayan bir işe bile bile girişmek,²¹⁰ galip gelenin mağlup olandan bir şey almayı şart koştuğu her türlü oyun²¹¹ ve herhangi bir vasıta ile iki taraf arasında para veya kıymet taşıyan bir şey'in verilmesi şart koşularak oynanan bir şans oyunu olarak bilinmektedir.²¹²

Bu şekillerde tanımlanabilen kumar, uygulama yöntemi olarak toplumlara ve zamana göre farklılık gösterse de haksız kazanç, zaman israfı, irade zayıflığı ve toplumsal çözülme gibi kötü sonuçlarından dolayı Kur'an tarafından kesin olarak yasaklanmaktadır.²¹³

Kur'an'da yer alan ve doğrudan kumardan bahseden üç ayetin iniş sırasına uygun olarak açıklanması meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Ele alacağımız ilk ayet Bakara suresi 219. ayettir. “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.”*”²¹⁴ Bu ayet, zamanı ve sağlığı heba

Yayınları, İstanbul 1992, Zînet, 25; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel es-Seybânî el- Bagdadi, *Müsned'ü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413, I, 409.

²⁰⁶ Yazır, II, 90.

²⁰⁷ Er-Râzi, V, 117-118; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealî Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1985, I, 221.

²⁰⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Enser Neşriyat, İstanbul 2005, s. 306.

²⁰⁹ Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, II, 765.

²¹⁰ Safa Kılıçoğlu, “Kumar”, *Meydan Larousse*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul 1987, VII, 629.

²¹¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cebir Teberi, *Teberi Tefsiri*, (Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınları, İstanbul 1986, I, 532.

²¹² Celal Yıldırım, *Kur'an Ahkamı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*, Bahar Yayınları, İstanbul ty., I, 311-320.

²¹³ Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *D.İ.A.*, XXVI, 364-367.

²¹⁴ Bakara, 2/219.

eden içki ve kumarın ileride kesin olarak yasaklanacağına zemin teşkil edecek bir üslupla muhatapların dikkatlerini çekmektedir.²¹⁵

Kur'an'ın; "*Sana... Sorarlar*"²¹⁶ buyruğunda soru soranların müminler olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁷ Nitekim ayetin; Hz. Ömer ve Hz. Muaz ile birlikte sahabeden birtakım kişilerin; "*Ya Rasulallah, içki ve kumar hakkında bize bir fetva ver. Bunlar akli giderici, malı telef edici şeylerdir*" demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmektedir.²¹⁸

Konuyla ilgili ikinci bir ayet ise şöyledir: "*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*"²¹⁹ Kur'an'ın; "*Ey iman edenler*" hitabı, içki ve kumar alışkanlıklarından vazgeçmeleri hususunda bütün müminleri kapsamaktadır. "*Artık bunlardan kaçının*" buyurmakla da, bütün bu alışkanlıklardan tamamıyla uzak durulmasını emretmektedir.

Son olarak inceleyeceğimiz ayet Maide Suresi 91. ayetidir. "*Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*"²²⁰

İslâm'da tebliğ ve eğitim konuları, tadrîcîlik yöntemiyle ele alınmaktadır. Özellikle toplumda kökleşmiş alışkanlıkların bir anda yasaklanmasıyla oluşacak sarsıntılar dikkate alınarak bazı emir ve yasaklar peyderpey indirilerek, insanların bunları anlamasına ve içselleştirmesine imkan tanınmaktadır.²²¹ Hz. Âişe şu sözleriyle bu hususu çok veciz bir biçimde ifade etmiştir: "*Şayet Kur'an'ın ilk âyetleri 'içki içmeyin' ve 'zina etmeyin' hükümlerini getirseydi insanlar Rasûlullah'ın etrafından dağılırlardı*"²²²

Kur'anın ilk muhataplarının yaşadığı toplumda kökleşmiş bir davranış olan kumar alışkanlığının yasaklanması da bu yöntem esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

²¹⁵ Mevdudi, *Tefhimül Kuran*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, I, 173.

²¹⁶ Bakara, 2/219.

²¹⁷ Semseddin Ebû Abdullah Muhammed Kurtubi, *El-Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'an*, y.y., t.y., III, 192.

²¹⁸ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, (Çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul 1990, I, 258.

²¹⁹ Maide, 5/90.

²²⁰ Maide, 5/91.

²²¹ Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, D.İ.B.Y., Ankara 2007, II, 267-270.

²²² Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 6.

Âyetle "*şeytan işi iğrenç şeyler*" olarak nitelenen içki ve kumarın, sosyal hayatta ve manevi hayatta açtığı yaralara işaret edilmektedir.

Kumarın haram kılınmasındaki sosyal ve iktisadi sebepleri şöyle sıralayabiliriz:
223

1- Kişinin Allaha karşı sorumluluklarını yerine getirmesine mani olması, kontrol melekelerini zayıflatması "*şeytan, içki ve kumarla, Sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister...*"²²⁴

2- Olmayan düşmanlıkları peyda etmesi ve mevcut husumetleri körükleyerek dostlukları çökertip yerine düşmanlıkları yerleştirmesi "*şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak... İster.*"²²⁵

3- Başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla, kolay yoldan, hiçbir emek karşılığı olmadan alıp yemeye, zulüm ve haksızlığa sebep olması²²⁶ ayette "*mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin, ancak karşılıklı rızaya, gönül hoşluğuna dayalı bir ticaret sonucunda yiyin*"²²⁷ buyrulmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in iktisadî hayatıyla ilgili uygulamalarına bakıldığında da rızanın önemi anlaşılmaktadır.²²⁸ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in "*Bir Müslüman'ın malı (başkasına) onun gönül hoşnutluğu olmaksızın helâl değildir*"²²⁹ hadisi de ilişkilerde rıza unsurunun gerekliliğine delâlet eder. Çünkü aldanma durumunda hileye maruz kalan tarafın hem rızası bozulacak hem de bu kişi karşı tarafa yani aldatan kişiye yönelik kin ve nefret duyguları besleyecektir. Öteyandan meşru yollarla yapılmadıktan sonra, kumarda olduğu gibi, tarafların görünen rızaları, kumardan elde edilen malı helal hale getirmez. Aslında kaybeden taraf razı görünse bile, içinden razı olması pek mümkün değildir.²³⁰

²²³ Yunus Apaydın, "Kumar", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1997, III, 81.

²²⁴ Maide, 5/91.

²²⁵ Maide, 5/91.

²²⁶ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V.Y., (3. baskı), Ankara 1992, s. 96.

²²⁷ Nisa, 4/29.

²²⁸ Zaim Sabahaddin, "Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler", *Diyanet Dergisi*, S. 4, Ankara 1989, XXV, 38-39.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 72.

²³⁰ Apaydın, "Kumar", III, 81.

4- Şansa ve tesadüfe bağlı haksız kazanca neden olması; kazanç, şansa ve tesadüfe bağlı olmayıp, çaba ve alın terinin ürünü olmalıdır. Nitekim bir ayette, “*İnsanın yararına olan, yalnızca kendi öz gayretinin sonucudur.*”²³¹

5- İnsanı tembelliğe götürüp, onun zihin melekelerini düşünmez duruma getirmesi, akıl ve irade gücünü zaafa uğratması.

6- İnsanları hırsızlık da dâhil her çeşit kötülüğe sevk edip mallarını zayi etmesi, onurlarını lekelemesi²³² “*kişinin iyi bir Müslüman olduğunun alameti, kendisine yararı olmayan şeyleri terk etmesidir.*”²³³

7- Toplumda salgın bir hastalık halini alıp, genel ahlakı sarsması,

8- Risk ve belirsizlik taşıması ve rıza unsurunun yeterince bulunmaması,

9- Önceden belli olmayan bir sonuca bağlı olarak karşılıklı konulan veya vaat edilen bedeli kazanma veya kaybetmeye dayalı olması,

10- İslam’ın helal kazancı korumayı, haram ve haksız kazancı önlemeyi amaçlaması,

11- Ekonomik imkânların toplumun geniş katmanlarına dağıtılmasını engellemesi,²³⁴

12- İktisadi bakımdan gelişmemiş ülkelerde işsizliği ve fakirliği bir umut sömürüsü haline getirmesi, tembellik vesilesi olması ve alın teri dökmeden kısa yoldan zengin olma arzusuyla toplumdaki dengeyi sarsması²³⁵ gibi sebepler sayılabilir.

Bu sebeplerle, zararı faydasından daha fazla olan, kontrolü de sağlanamayan bu alışkanlıktan kurtulmanın bir tek yolu vardır oda yasaklamadır. Kur’an’da işte bunu yapmıştır.²³⁶

²³¹ Necm, 53/39.

²³² Lütfi Doğan, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler: Huzur ve Saadetin Esasları*, D.İ.B.Y., Ankara 1991, s. 211.

²³³ Cemalüddin Ebî Muhammed Abdillâh İbn Yusuf el-Hanefî ez-Zeyleî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire t.y., IV, 273.

²³⁴ er-Razi, V, 118-119.

²³⁵ Apaydın, “Kumar”, III, 81-82.

²³⁶ Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, II, 267-270.

1.2.3. Karaborsacılık

Haram kazançlardan biri de karaborsacılıktır. Karaborsacılık, bir malı, pahalılaşmasını bekleyerek depolayıp, satmayıp saklamaktır. İslam dini karaborsacılık yapmak için malı depolayıp pahalılaşmasını beklemeyi çirkin bulup kötülemektedir.²³⁷

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *“Mal getiren, (piyasaya süren) kazanmış, rızıklanmış, (pahalıya satmak için bekleten) muhtekir ise, Allah (cc.)'ın lanetine uğramıştır”*²³⁸ hadisi karaborsacılık yapmayı Allahın lanetini kazanmak olarak nitelemektedir.

Toplumun ihtiyaç duduğu malların saklanarak insanların zarar görmesine sebep teşkil eden her türlü davranış karaborsacılık kapsamına girmektedir.²³⁹ Mesele ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır.

*“Karaborsacı ne kötü kişidir. Allah fiyatları ucuzlatsa üzülür, pahalandırırse sevinir.” “Pahalılaşması için, bir gıda maddesini (toplumun buna ihtiyacı varken) kırk gün depolayıp saklayan kimse Allah (cc.)'dan uzaklaşır, Allah (cc.) da onu kendinden uzaklaştırır.”*²⁴⁰

Karaborsacılıkla ilgili hadislerin bir kısmında taam: yiyecek ifadesi geçmiş olduğundan, daha çok insan ve hayvan gıdası çerçevesinde ele alındığı gözlemlenmektedir. Oysa ilgili hadisler ve aşağıda zikredilen hadis göstermektedir ki, karaborsacılık Müslümanların bütün ihtiyaçlarını ihtiva etmektedir,²⁴¹

*“Pazara mal getiren merzuk (rızık verilmiş), ihtikâr yapan mel'undur (lanetlenmiştir).”*²⁴²

1.2.4. Ölçü ve Tartıda Hile/Aldatma

İslam'ın iktisadi yapısının içerisinde yer alan bir prensip de servet elde etmek için girişimde bulunulacak faaliyetlerde, bireylerin haram yollara başvurmamaları gerçeğidir.

²³⁷ Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 67.

²³⁸ İbn Mace, *Ticaret*, 6; İbnu Deybe', XVII, 251, hn. 6664.

²³⁹ Hayrettin Karaman, İstanbul 2007, s. 67.

²⁴⁰ İbnu Deybe', II, 28, hn. 378; Ahmet İbn Hambel, II, 33; İbnu Deybe', II, 28, hn. 379; ez-Zebidi, *Tecrid-i Sarih*, VI, 449.

²⁴¹ Hayrettin Karaman, s. 68.

²⁴² İbn Mace, *Ticaret*, 6.

Bunun gereği olarak da Kur'an faiz, gasp, kumar, rüşvet, aldatma, hile gibi yasaklamalar getirerek, Müslümanların iktisadi faaliyet esnasında dikkat etmeleri gereken bir takım prensipler ortaya koymaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde işaret edildiği gibi²⁴³ *“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.”* *“Ey iman edenler; mallarınızı aranızda karşılıklı rıza ile gerçekleştirdiğiniz ticaret yolu hariç, batıl (haksız ve haram) yollarla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz ki Allah, sizin için Rahim olandır”*²⁴⁴ ayetlerinde de bu hususa işaret edilerek iktisadi faaliyetlerin karşılıklı rızaya ve gönül hoşluğuna dayanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Karşılıklı rızada esas olan kişinin hür iradesidir. Eğer kişinin hür iradesi çeşitli hile yollarına başvurulmuş ise ortaya konan iradede rıza yok demektir. Çünkü yanıltma sonucu yapılan bir akid, aldatmaya maruz kalan kişinin gerçeği öğrenmesi durumunda kendi iradesiyle kabul ettiği bu sonuçtan vaz geçmiş olacaktır.²⁴⁵

Buna göre herhangi bir kimseyi, istenilen yönde bir irade beyanında bulundurmamak için yanlış bir kanaat uyandırarak yanılttığı ve kişinin iradesinin oluşumunda bozukluğa sebebiyet vermek suretiyle rızayı sakatladığı için hile ve aldatma olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁶

Kur'an'ın ilişkilerde karşılıklı rızayı esas alması, ferdin hür iradesiyle karar vermesini engelleyen hile ve aldatma gibi gönül rızasını ortadan kaldıran hususları yasaklayarak insanlar arasındaki ilişkilerde açıklık ve dürüstlük ilkesini hâkim kılmaktadır. Nitekim Kur'an, *“Ölçtüğünüz zaman da; ölçüyü tam tutun. Ve dosdoğru ölçekle tartın. Bu, daha hayırlı ve netice itibariyle daha güzeldir.”*²⁴⁷ *“Ölçüyü tam yapın da eksiltenden olmayın. Doğru ölçekle tartın. İnsanların eşyasını azaltmayın ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın,”*²⁴⁸ ayetleri ölçü ve tartıda dürüst davranmayı emretmektedir.

²⁴³ Bakara, 2/57, 172; Maide, 5/88; Araf, 7/160; Nahl, 16/114; Taha, 20/81.

²⁴⁴ Nisa, 4/29; Al-i İmran, 3/180; Bakara, 2/168.

²⁴⁵ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s. 286.

²⁴⁶ Saffet Köse, “Hile”, *D.İ.A.*, İstanbul 1998, XVIII, 28.

²⁴⁷ İsra, 17/35.

²⁴⁸ Şuara, 26/181-183; Hud, 11/85.

Söz konusu ayetler her konuda ölçü ve tartıya dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmekle beraber özellikle ticari ilişkilerde dürüst davranmaya işaret etmektedir. Zira ticaretin değişmez iki temel ölçütü, ölçü ve tartıdır. Ancak ölçü ve tartının düzgün olması da hak ve adalet fikrinin içselleştirilmesiyle mümkün olmaktadır.

Hak ve adalet fikrinin yer bulmadığı kalp, zihin ve vicdan sahibi kimseler her ne kadar doğru aletlerle ölçüp tartsalar da hile yapmaktan uzak durmazlar. Başkalarının haklarını kendi hakları gibi telakki ederek, doğru bir ölçüyle ölçme duygusuna sahip olmadıkça insanları aldatmaktan yine vazgeçmezler.²⁴⁹ Bu sebeple Kur'an, *"ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline Onlar ki; insanlardan bir şey aldıkları zaman kendileri ölçerek tam alırlar. Ama onlara bir şey ölçüp tartarak verdikleri zaman, eksik tutarlar,"*²⁵⁰ buyurarak her ne sebeple olursa olsun insanları aldatmanın çok yanlış ve çirkin bir davranış olduğu beyan edilmektedir.

Hile ve aldatma konusu hadislerde de benzer bir üslupla ele alınmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s) birçok hadisinde bu konuyu değişik yönleriyle ele almaktadır. Bir yandan *"dürüst tüccarların şehitlerle beraber diriltileceği"* ifade edilirken²⁵¹, diğer taraftan *"kusurlu bir malın durumunu gizleyerek satmanın helal olmadığı, bu şekilde davrananların daima Allahın gazabına ve meleklerin lanetine uğrayacakları,"*²⁵² ayrıca *"Müslümanları aldatanların onların yanında yer alamayacağı"*²⁵³ ve *"yaptıkları bu çirkin davranıştan dolayı ahirette azap görecekleri"*²⁵⁴ zikredilmektedir.

Bu bilgiler göstermektedir ki, ölçü ve tartıda dürüst olmak Kur'an'ın ve sünnetin her zaman olmasını istediği ve hiçbir durumda vazgeçmediği temel prensiptir. Bu arada insanların her türlü hile ve aldatma eğilimlerini engelleyen faktör de tartışmasız ahiret inancıdır. Bu hususu, *"Onlar, kendilerinin diriltileceklerini sanmıyorlar mı? Büyük bir*

²⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, (Sadeleştirenler. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusretin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul t.y., IX, 63.

²⁵⁰ Mutaaffin, 83/1-3.

²⁵¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b.Fazl b. Behramid Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, *Büyük*, 8; Tirmizi, *Büyük*, 4; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mace; *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), I-II, (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Ticaret, 1.

²⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, (Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Ticaret, 45.

²⁵³ Buhari, *İman*, 164; Tirmizi, *Büyük*, 72; Ebu Davud, *Büyük*, 50.

²⁵⁴ Buhari, *Büyük*, 60.

gün için. Ki insanlar o gün, âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklar”ayetleri açıkça ortaya koymaktadır.

Başkalarını aldatma üzerine kurulmuş bir iktisadi yapı içerisinde bireyleri birbirine bağlayan emniyet unsurundan söz edilemeyeceği gibi insanlar arasında olması gereken güven duygusundan da söz edilmesi mümkün değildir. Haksız bir fiil olan hile ve aldatmaya dayalı mal mülk elde etme dini açıdan haram olarak kabul edilirken, ahlaken çirkin bir davranış ve hukuken de suç sayılmaktadır. Hile ve aldatma, kamu güvenliğini ve düzenini bozması, dinin bir emrinin ve kul hakkının ihlali olması sebebiyle pek tabidir ki haram kılınmış ve ahirette de ağır bir ceza gerektirmektedir.²⁵⁵

1.2.5. İsrâf

Toplumsal boyutları olan günahlardan biride israftır. İsrâf, doğru ve gerçek olandan sapma, meşru sınırların ötesine geçme; imkânları, dindarlık ve insan sevgisi erdemlerinin gerekli kıldığı yerler dışında veya gerektiğinden fazla harcama anlamına gelmektedir.²⁵⁶

İsrâf kavramı, Kur'an'da çok kullanılan kavramlardan biridir. Bu kavram, esrefe fiilinin değişik kipleri halinde 23 yerde geçmektedir.²⁵⁷

İsrâf kavramının asıl anlamı doğru ölçüyü aşmak veya ihlal etmektir. Nitekim Kur'an'da meşruiyet sınırını aşanlar için sık sık müsrif ve müsrifler (müsrifün, müsrifin) kelimeleri geçmektedir. Kur'an'da bu kelimeler, gerek inançta gerekse tutum ve davranışta Allah'ın koyduğu kanun ve kuralların dışına taşanları, doğru ve meşru olan sınırları çiğneyenleri ifade etmektedir.²⁵⁸

İsrâf kavramı, “*İşte israf eden ve Rabbinin âyetlerine inanmayan kişiyi böyle cezalandırırız*”²⁵⁹ mealindeki âyette doğru inançtan sapma anlamında, “*Deki: Ey kendileri aleyhinde israf edenler! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz*”²⁶⁰ mealindeki âyette tutum ve davranışlarında itidalden sapma, “*Lût, kavmine demişti ki: ... Şehvetle*

²⁵⁵ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s. 288.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1994, IX, 148-150.

²⁵⁷ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes Li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut t.y., s. 349-350.

²⁵⁸ Cemal Ağırman, *Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 133.

²⁵⁹ Tâhâ, 20/127.

²⁶⁰ Zümer, 39/53.

*kadınlara değil de erkeklere yaklaşıyorsunuz. Gerçekten siz müsrif insanlarsınız*²⁶¹ mealindeki âyette ise ahlâkta meşruiyetten sapma anlamında kullanılmaktadır.

Kur'an'da israf kavramı bu geniş kapsamlı kullanımı yanında daha yaygın olarak yeme, içme, giyim ve diğer tüketim alanlarında itidalden saparak aşırı derecede harcama, saçıp savurma anlamında kullanılmaktadır. *"Ey Âdemoğulları! Her camiye gidişinizde zinetinizi alınız (güzel giyiniz); yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez"*²⁶² mealindeki âyette geçen israf kavramı bu anlamı ifade etmektedir. Bu şekildeki israf, *"Elini boynuna asma (cimrilik etme); onu büsbütün de açma (israf etme); sonra kınanmış olarak pişman bir halde oturup kalırsın"*²⁶³ mealindeki âyette görüldüğü gibi başka ifadelerle de anlatılmış ve yasaklanmıştır.

İslâm inancına göre mülkün, yani bütün varlık ve imkânların asıl sahibi Allah'tır. Bir ayeti kerimede insanın elinde bulundurduğu servet için *"Allah'ın malı"* ifadesi kullanılmıştır.²⁶⁴ İnsan, kendisine emanet olarak verilmiş bulunan her türlü imkânı meşruiyet sınırları içinde elde etme ve kullanma sorumluluğunu da taşımaktadır.²⁶⁵

Bu durum Hz. Peygamber tarafından şu şekilde özetlenmektedir: *"Ahirette insan, şu beş şeyden; ömrünü nerede tükettiğinden, servetini nasıl kazanıp nasıl harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini ne yolda yıprattığından ve bildiklerini yaşayıp yaşamadığından sorguya çekilmedikçe Allah'ın divanından ayrılamaz."*²⁶⁶ Bu hadiste sıralanan sorumluluklardan biri de servetin harcanmasıyla ilgili olduğu görülmektedir.

Bu konuda İslâm dini, toplumsal sorun olarak bilinen israfı önleyici tedbirler getirmektedir.

İslam dini, toplum yapısını kardeşlik prensibi üzerine bina etmektedir.²⁶⁷ Bununla birlikte, bireylerin genel olarak kendilerine yapılmasını istemedikleri işleri kendilerinin de başkaları aleyhine yapmamalarını emretmektedir.²⁶⁸ Bu sebeple, içki, kumar, fuhuş ve rüşvet gibi toplumsal zararları olan davranışlar israf olarak belirtilip, haram

²⁶¹ A'râf, 7/80, 81.

²⁶² A'râf, 7/31.

²⁶³ İsrâ, 17/29.

²⁶⁴ Nur, 24/33.

²⁶⁵ Fahri Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, D.İ.B.Y., Ankara 1988, s. 13-14.

²⁶⁶ Tirmizî, Kıyamet, 1.

²⁶⁷ Hucurât, 49/10.

²⁶⁸ Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 18.

kılınmıştır.

Gene, ihtiyaç giderme, rahatlık ve kolaylık sağlama niyetinden çok, bireysel ve toplumsal zararları bakımından gurur, kibir, faydasız rekabet, övülme gibi bencil duyguların körüklediği tüketim ve harcamalar kesin olarak israf kabul edilmektedir.

İslâm dini zorunlu maddeler için harcama yapmayı hayatın devamı için gerekli görmektedir. Hatta rahatlık ve kolaylık sağlayıcı maddeler için harcamalar yapmak da Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmektedir.²⁶⁹

Dinen haram kılınan maddeler ile lüks sayılanların tüketimi israf sayıldığı gibi, helâl kabul edilen maddelerin, günün icaplarına göre ihtiyaçtan fazlasını almak ve tüketmek de haram kılınmıştır. Nitekim *"Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah müsrifleri sevmez"*²⁷⁰ mealindeki âyet bunu açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"malı zayi etmek"*²⁷¹ diye ifade ettiği hadisi de buna işaret etmektedir.

İslâm dini, iktisadi faaliyeti olumsuz etkileyen, harcamalarındaki tedbirsizliği ve malını saçıp savurmasını günah kapsamında değerlendirmektedir.

1.2.6. Cimrilik

Toplumsal paylaşımı olumsuz etkileyen günahlardan biride cimriliktir. Kur'an'da cimri için buhl,²⁷² şuhh²⁷³ ve taktîr²⁷⁴ kavramları geçmektedir. Kur'an savurganlık ve israfı yasakladığı gibi cimriliği de yasaklamaktadır. Bu temel ilkeler sadece birer ahlak kuralı değildir. Aynı zamanda bir toplumda hem ahlak terbiyesi hem de toplumsal düzenlemelerle savurganlığın önlenilmesini amaçlayan öğütler olduğu görülmektedir.²⁷⁵ İsrâf ve cimriliği birlikte ele alıp orta yolu gösteren bir âyet şöyledir: *"Eli sıkı olma: büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun."*²⁷⁶

Cimriler, insanlar arasında da, Allah katında da sevimsiz ve aşağılık kişiler olarak görülmektedir. Kur'an, *"Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem de herkese*

²⁶⁹ Ebû Dâvud, Libâs, 14; Tirmizî, Edeb, 54.

²⁷⁰ A'râf, 7/31.

²⁷¹ Buhârî, Zekât, 18; İstikraz, 19.

²⁷² Leyl, 92/8; Âl-i Imrân, 3/180; Tevbe, 9/76; Muhammed, 47/37, 38; Nisâ, 4/37; Hadîd, 57/24.

²⁷³ Haşr, 59/9; Tegâbün, 64/16.

²⁷⁴ Furkân, 25/67; İsrâ, 17/100.

²⁷⁵ Mehmet Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, D.İ.B.Y., Ankara 1987, s. 60.

²⁷⁶ İsrâ, 17/29.

*cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine fazlından verdiği Şeyleri saklarlar. Biz de böyle nimetleri gizleyen nankörlere hor ve rüsva edici bir azap hazırladık*²⁷⁷ buyurmaktadır.

Mesele Hz. Peygamberin hadislerinde de benzer bir üslupla anlatılmaktadır. *"Cimrilikten sakınınız. Çünkü cimrilik, sizden önceki milletleri helâk etmiştir."* *"Her sabah gökten iki melek iner. Birisi: İlâhi İnfak edene karşılığını ver; diğeri: Allah'ım! Cimrilik edene de telef ver (malını yok et), diye dua ederler."*²⁷⁸ *"...Cimri kişi Allah'a uzak, cennete uzak, insanlara uzak ve cehennem ateşine yakındır."*²⁷⁹

Hz. Peygamber tarafından Medine'de kurulan toplumda bu iki esasın harfiyen tatbik edildiği görülmektedir. Toplum fertleri, önce israfla tasarruf arasındaki farkı anlayacak derecede bilinçlendirilmiş,²⁸⁰ sonra da insanları arındıran, onların davranışlarını düzelter ve amelleri gereğince onları fazilet mertebelerine yükselten zekât ve sadaka gibi uygulamalarla cimrilik ortadan kaldırılmıştır.²⁸¹

Hz. Peygamber, zulüm ile cimriliği birlikte zikrederek cimriliğin bireysel ve toplumsal helake sebep olduğuna dikkat çekmektedir. *"Zulümden kaçının. Zira zulüm, kıyamet günü karanlıklar olacaktır. Cimrilikten kaçının. Zira cimrilik sizden öncekileri helâk etmiş, onları birbirlerinin kanını dökmeye, haramları helâl addetmeye sevk etmiştir."*²⁸²

Servet biriktirmeyi amaç haline getirerek gerektiği yerde gerektiği kadar harcamamak dinin de aklında kabul etmediği bir durumdur. Bunun için kişi temel ihtiyaçları için gerekli olan ve toplumsal mevkiin gerektirdiği ölçüde harcama yapması istenmektedir. Cimrilik insan onuruna yakışmayan bir davranış olarak yasaklanmaktadır.

²⁷⁷ Nisâ, 4/37.

²⁷⁸ İmam Nevevi, *Riyazü's-Salihin*, (Çev. M. Yaşar Kandemir ve Arkadaşları), Erkam Yayınları, İstanbul 2001, II, 132.

²⁷⁹ Tirmizî, Birr, 40.

²⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, II, 611.

²⁸¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Batınlık ve Batını Te'vil Geleneği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 390.

²⁸² Riyazü's-Salihin, I, 565-584.

1.3. YETKİ VE SORUMLULUK İHLALİNDEN DOĞAN GÜNAHLAR

Kişinin yetki ve sorumluluğunu kötüye kullanmasından doğan günahları kapsamaktadır.

1.3.1 Rüşvet

Arapça bir kelime olan rüşvet, “reşa” fiilinden türetilmiştir. Reşâ fiili, kuş yavrusunun, kendisini beslemeye gelen annesine boynunu uzatması anlamına gelmektedir.²⁸³ Rişâ ise, kuyudan su çıkarmaya yarayan kovanın ipi anlamına gelmektedir.²⁸⁴ Rüşvet de bir maksadın husulüne sebep olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁸⁵

Rüşvet, herhangi bir şahsa yaptığı iş mukabilinde verilen ücret anlamına gelmektedir.²⁸⁶ Rüşvet’in çoğulu, ruşen ve rişen şeklinde gelmektedir. Fiil olarak “reşâ” rüşvet vermek, “irteşâ” rüşvet almak, “isterşâ” rüşvet istemektir.²⁸⁷

Türkçe sözlüklerde ise şöyle tanımlanmaktadır. Rüşvet; iş gördürmek, kazanç sağlamak, haksız haklı göstermek gibi maksatlarla verilen hediye, para veya sağlanan menfaattir. Nabi’nin dizelerinde şöyle anlatılır; “rüşvetin adını koymuş mahsul/kim ola etmeye mahsulü kabul.”²⁸⁸

Dini bir terim olarak Rüşvet kavramı haksız bir menfaat elde etmek üzere yetki sahibi kişilere verilen maddi çıkarları ifade etmektedir.²⁸⁹

Konumuzla ilgili olarak rüşvetin haram oluşuna delil teşkil eden ayet ve hadisler şöyledir:

Kur’an’da yargı makamına rüşvet vermek suretiyle haksız kazanç temin etmenin meşru olmadığını beyan etmek üzere şöyle buyrulmaktadır: “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarının bir kısmını bile bile günaha*

²⁸³ Zeynuddin b. İbrahim b Muhammed el-Mısri İbn Nuceym, *Resâilü İbn Nuceym*, Daru’l-Baz, Beyrut 1980, 110; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 332.

²⁸⁴ Muhibbuddîn Ebu’l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtezâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhîri’l-Kâmûs*, el-Matbaatu’l-Hayriyye, Mısır 1306 h., X, 150; Ömer b. Abdulaziz el-Hüsâmu’s-Şehîd, *Şerhu Edebi’l-Kâdi li’l-Hassâf*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 84.

²⁸⁵ Bilmen, *Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, VIII, 208.

²⁸⁶ Bilmen, *Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, VIII, 208.

²⁸⁷ Mecduddin Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, (2. Baskı), Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1987, s. 1662.

²⁸⁸ Mehmet Doğan, s. 1385.

²⁸⁹ Muhsin Demirci, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s. 290-292.

girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.”²⁹⁰ Ayette geçen “yemek”ten maksat; almak ve ele geçirmektir. Malın harcama şekillerinden en yaygın olanı ve en çok ihtiyaç duyulanı “yemek” olduğu için bu şekilde ifade edilmiştir; “batıl”dan maksat ise, malı zayi ve telef etmektir. Batılla malı yemek ise, başkasına ait bir malı, yasal bir neden olmaksızın almak, haksız sebeplerle ele geçirmek demektir.²⁹¹

İslam, bir karşılık olmaksızın başkasına ait malı almayı, sahibinin izni olmadan kullanmayı, kesin olarak yasaklamıştır.²⁹² Bu sebeple ayet, haksız kazanç yollarının ve dolayısıyla rüşvetin yasaklığına hukuki dayanak teşkil etmektedir.²⁹³

Rüşvet hakkında delil olarak kabul edilen diğer bir ayet de şudur: “*Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler...*”²⁹⁴ Bu ayette batılı hak yapmayı adet edinen, zenginleri el üstünde tutup fakirleri her fırsatta ezmeye çalışan kişiler yerilmektedir.

Ayette ifade edilen bu kötü davranışlar ve özellikle rüşvet alıp verme suçu Yahudiler arasında oldukça yaygındı.²⁹⁵ Ayette geçen “*suht*” kelimesi bir şeyin kökünü kazımak anlamında “*saht*” tan alınmıştır.²⁹⁶ Suht, kazanılması ve yenilmesi helal olmayan her türlü malı ifade etmektedir.²⁹⁷ Rüşvet suçu da rüşvet alan kişinin dinini kökünden kazıdığı için suht olarak isimlendirilmektedir.²⁹⁸

Mesele hadislerde de benzer bir üslupta ele alınmaktadır. Rüşvetin haram olduğunu ifade eden bir hadiste: “*Allah’ın laneti rüşvet alan ve rüşvet verenin üzerinedir*”²⁹⁹ buyrulmaktadır. Diğer bir rivayet ise “*Allah Resulü hüküm verirken rüşvet alan ve rüşvet verene lanet etti.*”³⁰⁰ şeklindedir. Bu hadiste rüşvet suçunun, “*hüküm*” ifadesiyle kayıtlanması, rüşvetin daha çok yargı ve yargıyı ilgilendiren konularda gerçekleştiğini göstermekle birlikte adli konularda rüşvet almanın rüşvetin en ağır şekli olduğuna da işaret etmektedir. Bu sebeple İslam hukukçuları adli hizmetleri

²⁹⁰ Bakara, 2/188.

²⁹¹ er-Râzi, IV, 411-412.

²⁹² Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, II, 188.

²⁹³ er-Râzi, IV, 411.

²⁹⁴ Mâide, 5/42.

²⁹⁵ Ebu’l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, (2. Baskı), Daru’l-kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2003, I, 622.

²⁹⁶ Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2003, II, 540; ez-Zemahşerî, I, 622.

²⁹⁷ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1990, s. 102.

²⁹⁸ el-Cessâs, II, 540.

²⁹⁹ İbn Mâce, Ahkâm, 2; el-Müsned, II, 190-212.

³⁰⁰ Tirmîzî, Ahkâm, 9.

yerine getirmekle görevli olan kişilerin rüşvetli işlemler yapmalarını ağır günahlar kapsamında değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.³⁰¹

Suçun faillerinin zikredildiği başka bir rivayet ise; “*Allah ve Resulü, rüşvet alan, veren ve aracılık edene lanet etti*”³⁰² şeklindedir. İlahi rahmetten uzaklaşma anlamı ifade eden lanete konu olması açısından bir yolsuzluk türü olan rüşvet, İslam’ın temel kaynaklarında iktisadi günah olarak nitelendirilmektedir. Sahabeden günümüze kadar tüm Müslümanlar tarafından rüşvet alma, verme ve rüşvete bir şekilde aracılık etmenin haram olduğu konusunda fikir birliğinin ve hiçbir ihtilafın olmayışı dikkat çekmektedir.³⁰³

Rüşvetin suç sayılmasının ve dolayısıyla cezalandırılmasının amacı, devlet idaresine duyulan güveni korumak, kamu idaresinde bulunması gereken disiplini sağlamak, toplumsal barışı ve dayanışmayı temin etmektir.³⁰⁴

Kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve toplumsal huzur ve sükûnun sağlanması için rüşvet suçunun cezalandırılması gerekmektedir. İnsanlar hukukî açıdan birbirlerine eşittir. Bu konuda hiçbir kimsenin, bir başkasına hiçbir şekilde üstünlüğü yoktur.

Adaletin dağıtılmasında ve ahkâmın tatbikinde suçlunun veya hak sahibinin makamı, nesebi, rengi, dili, milliyeti, inancı bir ayırım sebebi değildir. Bu durum, kanunların uygulanmasında bulunması gereken genellik ve eşitlik ilkelerinin doğal bir sonucudur.³⁰⁵ Rüşvet suçu, bu ilkelerin çiğnenmesi anlamına gelip büyük günah olarak kabul edilmektedir.

1.3.2. Kamu Malı Yolsuzluğu/Gulûl

Kur’an’da biri adî hırsızlık, diğeri kamu malı hırsızlığı için kullanılan gulûl olmak üzere iki ayrı kavram geçmektedir.³⁰⁶

³⁰¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1985, s. 194.

³⁰² el-Müsne'd, V, 279.

³⁰³ İbn Kudâme Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, (1. Baskı), Matbaatu'l-Menar, Mısır 1338 h., XI, 437.

³⁰⁴ Seyit Hüseyin El-Attas, *Rüşvet*, Pınar Yayınları, İstanbul 1988, s. 20.

³⁰⁵ Abdulkadir Udeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî*, Mukaren bi'l-Kanuni'l Vd'i, (10. Baskı), Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1989, I, 397.

³⁰⁶ Celâl Yeniçeri, “İslâm Fıkında Meşrûluk İlkesi ve İktisadî Hayattaki Yeri”, *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, II, 1240,

Gulül kelime olarak; kelepçe, bukağı, hararet, şiddetli susuzluk anlamlarına gelmektedir. Bu kavram, devlet malına hıyanet etmek, özellikle de taksimden önce savaş ganimetinden bir şey çalmak, manasında kullanılmaktadır.³⁰⁷

Haksız yere kamuya ait bir malı almak, çalmak, zimmetine geçirmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, naylon fatura düzenlemek gibi kanun dışı usulsüzlükler gulül olarak nitelendirilmektedir.

Ku’ran, *“Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tastamam verilir”*³⁰⁸ ayeti, gulül kelimesinin kamu malı hırsızlığı anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber(s.a.s.) de, ganimetten, devlet hazinesinden taksimden önce zimmetine mal geçirmenin büyük bir günah olduğunu ifade etmektedir.

Zekât memuru olarak gönderilen birinin kendisine hediye verildiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)’in; *“Duruma gelince, ben sizden birini, istihdam ediyorum, sonra o, diyor ki: ‘Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler’! Bu adam, babasının veya anasının evinde otursaydı da, eğer doğru sözlüyse hediyesi ayağına gelseydi, vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde kıyamet günü Yaratıcı ile karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürecek, sığırsa böğürecek, koyunsa meleyecek! ... Allah’ım tebliğ ettim mi?”*³⁰⁹ ifadesi konuyla ilgili hassasiyeti ortaya koymaktadır.

Kur’an, kul hakkına önem vermiş ve bu hakların gözetilmesini istemiştir. Kul hakkı, hak sahibi tarafından affedilmedikçe affedilmeyen bir günah olarak belirtilmektedir. Bununla ilgili olarak İslam, *“kendin için yapılmasından hoşlanmadığın bir şeyin, başkasına da yapılmasını istememeyi”*³¹⁰ bir ilke olarak benimsemektedir.

Öte yandan bu hak bir kişiye ait değil de kamuya ait bir husus ise daha titiz olmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü devlet malı aynı zamanda tüm topluma aittir. Kamuya ait bir malda yapılan hırsızlık, yolsuzluk, tahrip ve kötüye kullanma ise tüm toplumun hakkına tecavüz olur ki, bu milletin içinde yüzlerce öksüz ve yetimin olduğu

³⁰⁷ Ferhat Koca, “Gulül”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., XIV, 190.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/161.

³⁰⁹ Buhârî, *Hiyel*, 14.

³¹⁰ Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71.

düşünüldüğünde kamu malına yönelik haksız yaklaşımların son derece önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır.

1.3.3. Vakıf Malı Yemek

Sözlükte vakf; durmak, alıkoymak, hapsedmek anlamına gelmektedir.³¹¹ Terim olarak İslâm kültür ve medeniyetinin önemli bir sosyal kurumunu ifade eden vakıf, “bir malın menfaatini insanlara tahsis edip çıplak mülkiyetini Allah'ın mülkü hükmünde kabul etmek ve böylece temlik ve temellüğü ebediyyen engellemek ve yasaklamak” şeklinde tanımlanmaktadır.³¹²

Kur'ân'da vakıftan özel olarak söz eden herhangi bir âyet bulunmamakla birlikte, Allah yolunda ve insanların ortak yararı için yatırım ve harcama yapma, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, infak ve tasadduk da bulunma, hayır ve yararlı işlere yönelme sıklıkla öğütlenmektedir.

Söz gelimi bir âyette, “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız*”³¹³ buyrulmaktadır. Kur'ân'da yer alan bu tür ifade ve teşvikler, Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının da temelini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde ise vakıf kavram ve kurumu için başlangıç teşkil eden ifadeler bulunmaktadır. Hz. Peygamber, “*kişi öldüğünde amel defterinin kapanacağını, ancak geride kalan bir hayır (sadaka-i câriye) bırakmışsa ondan dolayı ecir kazanmaya devam edeceğini belirtmiş,*”³¹⁴ Fedek ve Hayber arazilerindeki hisselerini müslümanların yararına vakfetmiştir.³¹⁵

Vakıf malları, vakfedenin arzu ve şartları doğrultusunda bâkidirler. Şartnameyi bozmak, malı gayesi dışında kullanmak haramdır.

Vakıf arazisi yetim malı gibidir; vakıf malının koruyucusu onu imar eder, verimli hale getirir ve çoğaltabilir, fakat satamaz, satın alınmaz, bağışlanmaz, istimlâk edilmez. Vakıf malının mülkiyeti Allah'a ait olduğundan vakıf yöneticilerinin de böyle bir uygulamaya hakkı ve yetkisi yoktur.

³¹¹ İbn Mahzur, III, 969-970.

³¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır 1316, V, 40.

³¹³ Âl-i İmrân, 3/52.

³¹⁴ Müslim, Vasiyyet, 3.

³¹⁵ Buhârî, Vasâyâ, 1.

Vakıf hangi gaye için vakfedilmişse o gaye doğrultusunda hizmet verir, gelirinden şartnamede belirtilen dışında bir başka yöne harcama yapılamaz. Aksi halde haksız kazanç söz konusu olmaktadır. Nitekim peygamber (s.a.s.) konuyla ilgili şu hadisi bağlayıcı niteliktedir.

*“Bir kısım insanlar vardır ki, Allah’ın mülkünden haksız olarak mal elde etmeye girişirler. (Bu hal sebebiyle) kıyamet günü onlara ateş vardır.”*³¹⁶

1.3.4. Zimmete Para Geçirmek

Zimmet sözlükte; üstlenilen, yerine getirilmesi gereken şey, leh ve aleyhteki hakların geçerli olması ve gerçekleşmesi, borç, koruma, himaye gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁷

Günah işlemenin bir türü olarak zimmete para geçirmek, kişinin bulunduğu konumu fırsat bilerek, para ya da mal niteliği taşıyan bir kamusal kaynağı yasalara aykırı, olarak kişisel kullanımı için harcaması ya da kullanması olarak tanımlanmaktadır.³¹⁸

Örneğin, bir kamu görevlisinin devlete ait bir arabayı ya da bilgisayarı kendi özel kullanımına tahsis etmesi, ya da devlete ait bir parayı, yasalara aykırı olarak memurun şahsi harcamaları için kullanması veya alması zimmete para geçirme günahı olarak tanımlanabilir.³¹⁹ Zimmet bu açıdan hırsızlık fiiliyle aynı anlamdadır.

Zimmet günahı, iki şekilde meydana gelebilir. Kamu görevlisi, ya kendisine emanet edilmiş olan malı doğrudan doğruya kendisinin veya başkasının üzerine geçirir, ya da doğrudan doğruya değil de kendisine bırakılan bir malı hile yoluyla üzerine geçirir. Birinci halde basit zimmet suçu, ikinci halde ise nitelikli zimmet suçu oluşur ki buna ihtilas da denir.³²⁰

³¹⁶ İbnu Deybe’, XIV, 306, hn. 5162.

³¹⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 1824.

³¹⁸ Coşkun Can Aktan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma, Yolsuzluk Mücadele Stratejileri*, Hak-iş Yayınları, Ankara 2001, s. 57.

³¹⁹ Aktan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma*, a.y.

³²⁰ Abdullah Recai Akalan, *Kamu Görevlilerine Verilen Hediyeler ve Yolsuzluk İlişkisi*, İdarecinin Sesi Dergisi, S. 116, Mayıs-Haziran 2006, s. 11.

1.3.5. İhtilâs

İhtilâs, Arapça'da gafletten istifade ederek hile ile bir şeyi almak anlamındadır. Terim olarak ise, kapma, kapılma, sirkat/çalma, aşırma çalıp çırpma, hırsızlık için kullanılmaktadır.³²¹

Yankesicilik ve kapkaççılık denen, daha çok, el çabukluğu ile alma, aşırma, çalma için kullanılmaktadır. Günümüzde, zimmete geçirme suçunun hileli hareketlerle işlenmiş biçimine ihtilâs denilmektedir. Zimmet suçunun ağırlaşmış biçimidir. Yalnız memurların veya üst dereceli yetkililerin işledikleri suç cinsi olarak kabul edilmektedir.

İhtilâs suçunun en önemli unsuru, suçun ortaya çıkmasını önlemek için hileli davranışlarda bulunmaktır.

1.3.6. İrtikâp (Zorla Yiyicilik)

Kamusal alanda işlenen günahlardan bir diğeri ise irtikap'tır. Sözlükte, kötü, fena, günah teşkil edecek bir şey yapma gibi anlamlara gelen irtikap terim olarak; kamu görevlisinin karşısındaki kişi ya da grupların işini yapmak için zorla para ya da başka değerli varlıklar talep etmesi olarak kullanılmaktadır.³²²

İrtikâp eyleminde, kamu görevlisinin karşısındaki kişiyi işini yapması için zorla bir bedel ödemeye zorlaması bu kavramın çoğu zaman, zorla yiyicilik, haraç, aktif yiyicilik gibi adlarla da ifade edilmesine yol açmaktadır.³²³

1.3.7. Kayırmacılık

Kamu kesiminde daha çok karar alma sürecinde ortaya çıkan bir günah türü de, *kayırmacılık* tır. Türkçede halen kullanılan Arapça kökenli "*İltimas*" kavramı, esasen kayırmacılık ile eş anlamlıdır. İltimas kelime anlamı itibariyle "haksız yere ve yasa dışı kayırma, arka çıkma" anlamlarına gelmektedir.³²⁴

Halk dilinde kullanılan "*torpil*" kavramı da iltimas ve kayırmacılık kavramlarına karşılık gelmektedir.³²⁵ Kayırmacılığın değişik türlerinden bazıları şunlardır:

³²¹ Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 148-149; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010, s. 545.

³²² Aktan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma*, s. 56.

³²³ Aktan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma*, s. 56.

³²⁴ Aktan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma*, s. 57; Doğan, Mehmet, s. 780.

³²⁵ Mehmet Doğan, s. 1650.

1.3.7.1. Akraba Kayırmacılığı (Nepotizm)

Bir kimsenin beceri, kabiliyet, başarı ve eğitim düzeyi vb. faktörler dikkate alınmaksızın sadece politikacı, bürokrat ve diğer kamu görevlileri ile olan akrabalık ilişkileri esas alınarak bir devlet görevinde istihdam edilmesine ya da tayin edilmesine, akraba kayırmacılığı ya da nepotizm adı verilmektedir.³²⁶

1.3.7.2. Eş-Dost Kayırmacılığı (Kronizm)

Kamu görevlilerinin işe alınmasında liyakat (yeterlik) ve eşitlik ilkeleri yerine eş-dost ilişkileri esas alınması suretiyle yapılan kayırmacılıktır.³²⁷

1.3.7.3. Siyasal Kayırmacılık (Partizanlık Ya da Patronaj)

Siyasal partilerin, iktidara geldikten sonra kendilerini destekleyen seçmen gruplarına çeşitli şekillerde ayrıcalıklı işlem yaparak, bu kimselere haksız menfaat sağlamalarına siyasal kayırmacılık adı verilmektedir.³²⁸

1.3.8. Kamu Sırlarını Sızdırmak Suretiyle Yapılan Vurgunculuk

İçeriden öğrenenlerin ticareti; henüz kamuoyuna açıklanmamış olan gizli bilgilere, bulunduğu görev konumu dolayısıyla sahip olan kamu görevlisinin bu bilgileri akrabalarına, eş ve dostlarına ya da üçüncü kişilere karşı parasal ya da parasal olmayan çıkarlar için dışarıya sızdırması olarak tanımlanmaktadır.³²⁹

Örneğin; bir ülkede devalüasyonun yapılacağı bilgisinin bu kararı bilen kamu görevlilerince, eş-dost ya da üçüncü kişilere sızdırılması,³³⁰ bu kapsamda değerlendirilmektedir. Halk arasında vurgunculuk olarak bilinen bu tür politik yozlaşma idari ve ekonomik kararları sızdıranların ve bu kararları önceden öğrenip ona göre hareket eden çıkar grupları ve spekülör gibi kişilerin haksız kazançlar elde etmelerine neden olmaktadır.

1.3.9. Yetim Malı Yemek

Yetim, Arapçadaki *yütm* kökünden gelmektedir. Yütm, çocuğun ergenlikten önce babasını kaybetmesi, bir incinin kendi kaynağı olan mercandan kopmasına da tek

³²⁶ Ümit Berkman, *Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, TODAİE Yayınları, Ankara 1983, s. 26.

³²⁷ Vural F. Savaş, *Anayasal İktisat*, Avcıol Basım Yayım, İstanbul 1997, s. 13.

³²⁸ Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi; 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 29.

³²⁹ Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi*, s. 29.

³³⁰ Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi*, a.y.

kalması sebebiyle “dürratün yetimetün”, gene diğer evlerden kopuk olan tek eve de “beytün yetimün” denmektedir.³³¹

Dini bir terim olarak yetim, babasından yoksun kalan çocuk demektir. Ergenlik yaşına gelmeden babasını kaybeden erkek ya da kız, zengin ya da fakir çocuklara yetim denmektedir. Ergenlik çağına girdiği halde, rüştünü ortaya koyamamış çocuğa ve kocası ölmüş olan kadına da yalnız, dul anlamında yetim kelimesi kullanılmaktadır.³³²

Kur'an'da yirmi bir yerde³³³ doğrudan ya da dolaylı olarak yetimlerden konu edilmiş, haklarının korunması için ayrıntılı sayılabilecek kurallar belirlenmiştir. Burada ilgili ayetlerden bir kısmının toplu olarak aktarılması yerinde olacaktır.

*“Yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.”*³³⁴ *“Yetim rüşdüne erinceye kadar, onun malına o en güzel olanından başka bir suretle yaklaşmayın”*³³⁵ ve *“Yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.”*³³⁶

*“Sana yetimleri sorarlar. De ki: Onları faydalı ve iyi bir hâle getirmek hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.”*³³⁷

*“De ki: ‘Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya babaya iyilik yapın. Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin (Sizin ve onların rızkını veren biziz.). Gizli ve açık kötülöklere yaklaşmayın, Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Allah bunları size düşünesiniz diye buyurmaktadır. Yetim malına, ergenlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuz vakit, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah’ın ahdini yerine getirin.’ Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır.”*³³⁸

³³¹ el- İsfahani, II, 921; Yazır, II, 504-505.

³³² Yazır, II, 504-505.

³³³ Şaban Kurt, *el-Mucem ’ul-Müfehres*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, s. 1178.

³³⁴ Nisa, 4/10.

³³⁵ İsrâ, 17/34.

³³⁶ Nisa, 4/10.

³³⁷ Bakara, 2/220.

³³⁸ En’âm, 5/151, 152.

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.” “Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Belirlenen kurala uyun. Çünkü bu kural sorulacaktır.” “Yetimleri, evlenme çağına gelene kadar deneyin; onlarda olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de geri alacaklar diye onları israf ederek ve tez elden yemeyin. Zengin olan iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan uygun bir şekilde yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter.” “Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah’ın ahdini yerine getirin. Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır.”³³⁹

Kur’an yetim malı yemeği şiddetli bir şekilde yasaklamış, yetimi hiçbir karşılık gözetmeden doyurmayı ve içten gelen bir sevgiyle korumayı iyi bir mümin olmanın gereği olarak aktarmaktadır: *“Onlar içleri çektiği hâlde, yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. ‘Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Doğrusu biz çok asık suratların bulunacağı bir günde Rabbimizden korkarız.’ derler. Allah da onları bu yüzden o günün fenalığından korur; onların yüzüne parlaklık ve neşe verir.” “Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit, bir köle ve esir azat etmektir yahut açlık gününde, yakını olan bir yetimi yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır. Sonra, inanıp birbirlerine sabırlı ve merhametlilerden olmayı tavsiye edenlerden olmaktır. İşte bunlar amel defterleri sağdan verilenlerdir.”³⁴⁰*

İslam düşüncesinde kul hakkı, hak sahibi tarafından affedilmedikçe Allahın da affetmeyeceği günahlardan kabul edilmektedir. Kul hakkı ihlalleri arasında yetim malı yemek çok önemli bir yer tutmaktadır. Zayıf ve sahipsiz durumda olan yetimin malını yemek, ona karşı haksız uygulamalarda bulunmak ilahi gazabı gerektiren davranışların başında gelmektedir. Öyle ki Kur’an yetim malı yiyenleri çok büyük bir tehditle uyarmaktadır: *“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasiya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme)*

³³⁹ En'am, 6/152; İsrâ, 17/34; Nisa, 4/2, 6.

³⁴⁰ İnsan, 76/8, 11; Beled, 90/10, 18.

gireceklerdir.”³⁴¹ Başka bir ayette ise, “*Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır*”³⁴² buyrulur.

Konu Hz. Peygamber (s.a.s.)’in dilinde de insanı felakete sürükleyen davranış olarak ifade edilmektedir. O, yetim malına tecavüzü, öldürücü yedi büyük günah arasında saymaktadır. “*Helak edici yedi şeyden kaçınınız: şirk, büyü, adam öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, iffetli kadına zina isnadında bulunmak.*”³⁴³

Görüldüğü gibi toplumsal huzuru bozan ve insanı helake sürükleyen yedi büyük günah arasında yetim malı yemekte yer almaktadır. Bu da yetim malına karşı sorumlu davranılması gerektiğinin yanında, yetim malı yemenin çok büyük bir mesuliyet taşıdığına dikkat çekilmektedir.

Halk arasında, özellikle kamuya ait mallarla ilgili olarak işlenen yolsuzluk ve hak ihlalleri için “tüyü bitmemiş yetimin hakkı” deymi, meselenin sadece bireysel olmadığını kamu malına yönelik işlenen hırsızlık, yolsuzluk ve usulsüzlüklerinde bir anlamda yetim malı yemek olduğu anlamına gelmektedir.

Öte yandan yetim malı yemekten sakınmak kadar onu korumak diğer insanların yemesine mani olmakta büyük önem arz etmektedir. Nitekim Kur’an, yetim malının korunmasıyla ilgili sorumlu davranılmasını vurgulamaktadır: “*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.*”³⁴⁴ Pek tabidir ki Kur’an meşru sınırlar içinde herkesin malını dokunulmaz olarak kabul etmektedir. Ancak yetim, birçok bakımdan korumasız ve güçsüz olduğu için yetim malının muhtemel istismarlara karşı korunması hususunda ayrı bir hassasiyet gösterilmesi gereğine dikkat çekilmektedir.

Ayrıca yetim malının, ekonomik yapı içinde değer kaybetmemesi, aşınmaması için Kur’an, yetim malına ilgisiz kalmak yerine en güzel şekilde ilgilenmeyi fazilet saymış ve her türlü istismarı da yasaklamıştır. “*Yetim rüşdüne erinceye kadar, onun*

³⁴¹ Nisa, 4/10.

³⁴² Nisa, 4/2.

³⁴³ Buhârî, Vesâya, 23; Tıbb, 48; Müslim, İman, 145; Vesâya, 10; Nesâî, Vesâya, 12.

³⁴⁴ En’âm, 6/152.

malına o en güzel olanından başka bir suretle yaklaşmayın”³⁴⁵ ve “Yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılğın bir ateşe gireceklerdir.”³⁴⁶

Toplum huzurunun sağlanması, toplumun bir parçası durumunda olan yetimlerin mallarına iyilikle yaklaşımdan ve onların hak ve hukukuna titizlikle riayet etmekten geçtiği bilinmelidir. Herkes üzerine düşen sorumluluğun gereğini yerine getirmeye çalışmalıdır. Bu sorumluluğu ihmal etmek ise büyük günahlardan sayılmaktadır.

1.4. TİCARİ MUAMELELERDEKİ USÜLSÜZLÜKTEN DOĞAN GÜNAHLAR

Bütün çeşitleriyle ticaret işlemlerinin, yerleşmiş ticaret geleneklerine, mevzu ticari kaidelere ve dinin belirlemiş olduğu emirlere aykırı olarak ve toplum düzen ve menfaatlerini bozacak surette icrasına kalkışılmasından doğan günahlardır.³⁴⁷

1.4.1. Yalan Yeminle Mal Pazarlama

Haksız kazanç yollarından biri de alış veriş esnasında yalan yere yemin etmektir. Yalan, bir kimsenin gerçeğe aykırı olduğunu bile bile söylediği söz; kandırmak için söylenen asılsız söz anlamında kullanılan bir terimdir.

Yalan anlamında kullanılan kezip kavramı Kur’ân’da otuz üç âyette tekrar edilmiştir. Ayrıca pek çok âyette aynı kökten gelen fiil ve isim kalıbında kelimeler geçmektedir. Aynı kelimeler hadislerde de sık sık kullanılmıştır.

Kur’an, prensip olarak insanlık onuruyla bağdaşmayan, insanın ruhsal gelişmesine, toplum barışına zarar veren her türlü kötülüğü yasaklamakla birlikte, gerek âyetlerde gerekse hadislerde yalan konusunda oldukça ağır ifadeler kullanılmıştır.

Bunun sebebi, yalanın kötülük ve haksızlıkları, çirkinlik ve edepsizlikleri örtbas etmek için başvurulmuş bir yol olmasıdır; insan yalan söyledikçe kötülük işleme cesareti ve alışkanlığı artar. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s), *"Size doğru olmanızı emrederim; çünkü doğruluk iyi olmaya, iyilik (birr) de cennete götürür. İnsan, doğrulukta sebat ederek Allah katında siddik diye yazılır. Sizi yalan söylemekten de menederim; çünkü yalan suç işlemeye suç (fücur) da cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye*

³⁴⁵ İsrâ, 17/34.

³⁴⁶ Nisa, 4/10.

³⁴⁷ D. Reşat Tesal, a.y.

sonunda Allah katında kezzâb diye yazılır” buyurmaktadır.³⁴⁸

Yalanın, ahiret hayatını tehlikeye sokan çok kötü bir davranış odluğu şu ayetlerde açık bir şekilde beyan edilmektedir. “Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.” “Yeminlerinizi aranızda hile ve bozgun vesilesi yapmayın. Çünkü bu yüzden sağlamca yere basmakta olan ayak, kayabilir. Allah yolundan alıkoyduğunuz için kötü bir azab tadarsınız. Ve sizin için büyük bir azab vardır.”³⁴⁹ Görüldüğü gibi bu ayetlerde de yalan yere yemin ederek iş görmenin cezası olarak ilahi azap haber verilmektedir.

Bunun içindir ki bir başka ayette “yalan sözden sakının”³⁵⁰ uyarısı yapılmaktadır. Meseleyle ilgili olarak Hz. Peygamberin hadislerinde şöyle buyrulmaktadır: “Sen dostuna bir söz söylüyorsun; o da bu konuda seni doğru biliyor (sözüne inanıp güveniyor); hâlbuki sen yalan söylüyorsun. Bu ne büyük bir ihanettir!”³⁵¹

Kıyamet günü Allah’ın, kendisiyle konuşmayacak, yüzlerine bakmayacak olduğu üç sınıf kişiden birinin “ikindiden sonra bir kimseye bir mal satan ve hakikat söylenenin zıddına olduğu halde o malı (kendim) şu, şu kadara aldım diye Allah’a yemin edip müşterinin de kendine inandığı kimseler”³⁵² olduğu beyan edilmektedir.

Hz. Peygamber, “Alışverişte çok yeminden sakının. Çünkü yemin, (belki) malın satışını kolaylaştırır ama sonra bereketini giderir.”³⁵³ buyurarak bir başka hakikate dikkat çekmiş; yeminle satılan malın bereketinin olmayacağını, kazanıyorum zannedilip hakikatte kaybedildiğini ifade etmektedir.

Buna mukabil diğer bir hadisi şerif iktisadi hatta dürüst ve doğru sözlü olmanın ne kadar güzel bir değer olduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir:

³⁴⁸ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 102-105.

³⁴⁹ Nahl, 16/94; Al-i İmran, 3/77.

³⁵⁰ Hac, 22/30.

³⁵¹ Ebû Dâvud, Edeb, 42.

³⁵² İbnu Deybe’, XVI, 281, hn. 5872; Müslim, İman, (108) 173.

³⁵³ Müslim, Müsakat, 132, (1607); İbnu Deybe’, I, 425, hn., s. 197, 198.

“Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tacir nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir.”³⁵⁴ Sözü ve muamelesi doğru tüccar, kıyamet gününde Arşın gölgesi altındadır.³⁵⁵

Kuşkusuz yalan mutlak olarak kötü olmakla birlikte bu kötülüğün iktisadi alanda işlenmesi daha vahim haksızlıklara sebep olmaktadır.

1.4.2. Narh Koymak

Narh, sözlük anlamıyla; bir mala narh koymak, fiyat biçmek, bir şeyin fiyatını sınırlamak demektir.³⁵⁶ İktisadi faaliyet alanında alınan ve satılan her türlü mal için, resmî makamlarca veya çarşı esnafınca fiyat belirlenmesi anlamına gelmektedir.³⁵⁷

Konuyla ilgi şöyle bir hadis rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bir ara pahalılık olmuş, fiyatlar yükselmişti. Hz. Peygamber'den fiyatlara narh koyması istenmiş, Hz. Peygamber de; *"Fiyatları belirleyen, darlığı, bolluğu ve rızkı veren Allah'tır. Ben, kan ve mal hususunda yapmış olduğum bir haksızlık yüzünden, peşimde bir alacaklı olduğum halde Allah'a kavuşmayı istemem."* dedi.³⁵⁸

Başka bir hadiste yine Hz. Peygamber'den narh koyması istenmiş, Hz. Peygamber *"Bunu ben yapamam, siz Allah'a dua edin"* demiş, arkasından başka birisi daha gelip aynı talepte bulunmuş, Hz. Peygamber bu defa da *"Bunu yapamam. Fiyatları indiren de yükselten de Allah'tır. Ben Allah'ın huzuruna kimseye haksızlık etmemiş olarak çıkmak isterim."* demiştir.³⁵⁹

Hz. Peygamber'in fiyat belirleme teklifini kabul etmemesine karşılık, Hz. Ömer'in fiyatlara müdahale ettiğine dair şöyle bir rivayet vardır. Hz.Ömer, pazarda kuru üzüm satmakta olan Hâtıb b. Ebî Beltea'nın yanından geçerken ona; *"Ya fiyatını yükseltirsin,*

³⁵⁴ Tirmizi, Büyü, 4; İbnu Deybe', I, 424, hn. 194; Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Ramuz el-Ehadis*, Pamuk Yayınları, İstanbul t.y., s. 197.

³⁵⁵ İbn Mace, Ticarat, 1.

³⁵⁶ Süleyman Sudî, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, III, 104.

³⁵⁷ Sahillioğlu Halil, "Osmanlılarda Narh Müessesesi", *Belgeleriyle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, 1967, s. 36; Ali, Şafak, "İslâm İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler", *Diyanet Dergisi*, S. 1, 1979, XVIII.

³⁵⁸ Tirmizî, Büyü', 73; Ebû Dâvud, Büyü', 51; İbn Mâce, Ticârât, 27.

³⁵⁹ Ebû Dâvud, Büyü', 51; İbn Hacer el-Askalanî, Sihabüddin Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri bi Serhu'l Buhari*, Kahire 1986, Telhîs, VIII, 217.

ya da bizim pazarımızdan çıkarılırsın"³⁶⁰ Hz. Ömer'in bu uygulaması arz-talep dengesi doğrultusunda narh konulabileceğini göstermektedir.

Fiyatlara narh konması, karaborsayı önleyici özelliği dikkate alındığında piyasa şartlarına göre gerekli görülebilir. Söz gelimi, tüccarın haklarını kötüye kullanarak fiyatları fahiş ölçüde yükseltip de halkın zarar görmesi halinde, fiyatlara narh koyulması kabul edilebilir görülmektedir.

Öte yandan İslâm fıkında, temel prensip olarak alış-verişlerin karşılıklı rızaya dayandığı ve kimsenin razı olmayacağı bir akde zorlanamayacağı kabul edilmektedir.

Satıcıların haksızlığa uğrayacağı; onların razı olmayacağı bir fiyattan satmaya mecbur bırakılacağı durumlarda narh, isabetli bir uygulama olarak görülmeyip haram kapsamında değerlendirilmektedir.

Alış verişte temel kaide, satıcı ve alıcının serbest iradesinin olması kaidesidir. Nitekim Kur'an'da, *"Mallarınızı aranızda batıl yere yemeyin, ancak karşılıklı rızaya dayalı ticarete dayanarak yiye"*³⁶¹ buyrulmaktadır. Dolayısıyla alım satım karşılıklı rızaya dayanmazsa söz konusu mal haksız yere yeme kapsamına girmektedir.

1.4.3. Cuma Saatinde Alış Veriş Yapmak

Sakınılması gereken kazanç yollarından biri de Cuma saatinde yapılan alışverişlerdir. Kur'an: *"Ey iman edenler; cum'a günü namaz için çağrıldığınız vakit, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış-verişi bırakın. Bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz bitince; yeryüzüne dağılın. Ve Allah'ın lütfünden isteyin. Allah'ı çok zikredin ki felaha eresiniz. Onlar bir ticaret veya bir oyun gördükleri zaman; seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: Allah'ın katında olan; oyun ve ticaretten daha hayırlıdır. Ve Allah; rızık verenlerin en hayırlısıdır."*³⁶²

Bu vakitte alış verişin haramlığı hakkında nas bulunmaktadır. Alış veriş dışındaki meşguliyetler de ona kıyas edilir, Çünkü bu sayılanların hepsi elde edilmesi istenen gayeyi gerçekleştirmeye, yani Cuma namazının eda edilmesine engel olur.³⁶³

³⁶⁰ Enes b. Malik, *Muvatta*, Büyü', 57, (Çev. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık, Konya 2008.

³⁶¹ Nisâ, 4/29.

³⁶² Cuma, 62/9.

³⁶³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, (Çev. Ahmet Meylani), Beyan Yayınları, İstanbul 1991, I, 160, II, 167; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. el-Cüzey, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, Beyrût 2009; Ebu İshak eş-Şirazi, *el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmami's-Şafii*, (Thk. Muhammed ez-

Hiz. Peygamberin hadislerde ilâhî bir içtima olarak nitelendirilen cuma, Allah tarafından Müslümanlar için seçilmiş ve Allah'ın hususî lütuf ve ihsanlarını sağanak sağanak yağdırdığı günün adıdır.

Buna paralel olarak Hiz. Peygamber, “*gusül abdesti, temiz elbise, güzel koku, erken camiye gelme gibi usul ve adabına uygun biçimde cuma günlerini idrak eden ve namazlarını kılan kişinin iki cuma arasında işlediği günahların affedileceğini*” belirtmektedir.³⁶⁴ Hiz. Peygamber onu, günlerin üzerine doğduğu haftanın en hayırlı günü olarak tebcil etmiştir.³⁶⁵ Bu içtima çağrısına, “*Siz ey iman edenler!*” hitabından da anlaşılacağı gibi, tüm mü'minler dâhildir.

Dolayısıyla bugüne değer vermek, onu haftanın sair günlerinden farklı bir şekilde karşılamak ve değerlendirmek aslında Allahın iradesine, tercihin ve emrine değer vermek manasına gelir. Allahın irade ve tercihin saygı göstermeyen ve bunu “*üç cuma üst üste yapanın kalbinin mühürleneceği*”³⁶⁶ hadisi bu tarz bir izaha destek veren ayrı bir delildir.

“*Cuma saatinde alışverişi bırakın*” ayetinin devamında, “*Eğer siz gerçeği anlayan kimseler iseniz bu sizin için daha hayırlıdır*” buyrulması bu irade ve tercihin muhtemel sonucuna işaret eden açık bir beyandır.

Kabul etmek lazım ki İslam, hayatı kutsiyetten arındırmamakta ve dünya hayatını oyun, eğlence ve para kazanmaktan ibaret olarak görmemektedir. Aksine İslam'a göre dünyaya geldiği gün ukba yolculuğu başlayan bir insanın gideceği nihaî mekâna yönelik hazırlıklarda bulunması, bunu yaparken dünyayı da unutmaması gerekmektedir.

İşte cuma günü Allaha ibadete çağırılan, bunun için alışveriş başta olmak üzere dünyevî meşguliyetlerini terk etmesi istenen Müslüman'a, namazdan sonra “*Namaz tamamlanınca yeryüzüne yayılın, işinize gücünüze gidin, Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın*” denilerek yeryüzüne dağılıp rızkını helal yollardan arama kapısı da aralanıyor, hatta emr ve teşvik ediliyor.

Zuhayli) Beyrut 1992, 1412, I, 110; İmam Nebevi, Hatib eş-Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, Mısır t.y., I, 25; Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Hanefi el-Haskefi, *ed-Dürri'l-Muhtâr: Şerhu Tenviri'l-Ebsâr ve Câmii'l-Bihâr*, (Thk. Abdülmünim Halil İbrahim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, 770.

³⁶⁴ Müslim, Cuma, 26.

³⁶⁵ Müslim, Cuma, 26.

³⁶⁶ Ebu Davud, Salat, 204.

Öte yandan, “*De ki: Allah'ın katında olan; oyun ve ticaretten daha hayırlıdır. Ve Allah; rızık verenlerin en hayırlısıdır*”³⁶⁷ ayetinin verdiği mesaja dayanarak “insan eylemleri hayır, çıkar ve haz olmak üzere üç amaca nisbet edilebilir: Zikredilen ayette birincisini eğitim, ikincisini ticaret üçüncüsünü eğlence temsil eder. Dolayısıyla hayrı terk ederek kazanç ve hazza koşmak, kazanç ve hazzı hayırsızlaştırır.”³⁶⁸

1.4.4. Rekabet

Rekabet, kelime olarak gözetme, bekleme, murakabe, sansür, kontrol anlamına gelmektedir. Esnaf ve tüccarın kendi malını satışa arz ederken benzer malların fiyatlarını dikkate alarak müşterinin tercihini sağlamak için daha kaliteli mal üretme, ilâve hediye verme, fiyat düşürme gibi yollara başvurusu anlamında bir İslâm ekonomi terimidir.³⁶⁹

Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in piyasada oluşan fiyatlara müdahale etmeme yönündeki uygulamaları ticarete serbest rekabet ortamının ipuçlarını vermektedir.

Narh başlığı altında Hiz. Peygamberin piyasa dengeleriyle ilgili rivayetini burada bir kez daha hatırlamak yerinde olacaktır. “*Şüphesiz fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkını benden ister olduğu halde, Rabbime kavuşmak istemem.*”³⁷⁰

İslâm iktisat anlayışı, piyasa fiyatlarının serbest rekabet sonucu oluşmasından yana bir tavır göstermektedir. Bu da ancak arz ve talebin şeffaf bir piyasada karşılaşmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bunun olabilmesi için ise, serbest rekabeti engelleyen unsurların bertaraf edilmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu noktada serbest rekabeti engelleyen faktörler ele alınıp incelenecektir.

1.4.4.1. Serbest Rekabeti Engelleyen Faktörler

1.4.4.1.1. Fiyatlara Dış Müdahalede Bulunmak

Fiyatlara dış müdahale yapılması maliyetlerdeki değişkenlik nedeniyle hem alıcıları hem de satıcıları sıkıntıya düşürmektedir. Ayrıca gerçek piyasa fiyatının oluşumuna engel oluşturmaktadır. Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in Medine’deki uygulamaları göstermektedir ki o fiyatları dondurma yolunu tercih etmemiştir.

³⁶⁷ Cuma, 62/9.

³⁶⁸ İslamoğlu, II, 1127, Dipnot, 8.

³⁶⁹ Döndüren, “Rekabet”, Ş.İ.A., s. 19-21.

³⁷⁰ Ebû Dâvud, Büyü', 49; Tirmizi, Büyü', 73; İbn, Mâce, Ticârat, 27.

Medine'de piyasa fiyatlarının yükselmesi üzerine kendisine başvurup narh koymasını isteyenlerin bu talebini reddetmiştir.³⁷¹ Ancak bu durum; herkesin istediği gibi fiyat oluşturacağı hileli yollara başvurabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.)'in karaborsacılık yoluyla sun'î olarak fiyatları etkileyen ve toplumun ihtiyaçlarını istismar edenleri kınamakta ve bunların uğrayacağı manevi zararlara işaret etmektedir.

Şu hadislerde bu anlam görülmektedir. *"Karaborsacı ne kötü kuldur! Fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyarsa sevinir."* *"Bir gıda maddesini kırk gece satmayıp depolayan kimse, Allah'tan uzaklaşmıştır. Allah da onu kendisinden uzaklaştırmıştır."*³⁷²

1.4.4.1.2. Üretici ile Tüketici Arasına Girmek

Serbest rekabeti önleyen ve normalin üstünde fiyat artışlarına yol açan sebeplerden birisi de hadislerde telakkî'r-Rukbân (şehir dışından gelen tüccarın henüz şehre girmeden karşılanması, ona mal satılması veya ondan mal satın alınması) şeklindeki uygulamadır.

Hz. Peygamber devrinde ürettiği malı hayvanına yükleyerek şehre, pazara getiren köylünün yolda karşılanarak malının satın alınması anlamında kullanılmaktadır. Burada, köylünün şehirdeki günlük rayiç fiyatları öğrenmesi engellenmekte şehirli tüccarın onun elinden ucuza aldığı malı piyasaya kontrollü ve pahalı olarak sürmesi veya karaborsaya düşürmesi söz konusu olmaktadır.

Konuyla ilgili bir hadiste; *"Allah'ın Rasûlü, binitlileri yolda karşılamayı (pazara gelmeden yüklerini satın almalarını), şehirlinin köylü adına satış yapmasını yasaklamıştır. Tâvus, İbn Abbas'tan bu yasağın şekil ve anlamını sormuş, o da; şehirli köylüye simsar (komisyoncu) olup, onun malını satamaz, şeklinde cevap vermiştir."*³⁷³ Bu durum ifade edilmektedir.

Burada şu hadisleri zikretmek konuyu biraz daha anlaşılır kılacaktır. *"Şehirlinin köylü adına satışını yasaklamış, simsar (komisyoncu) olmasını menetmiştir. Hatta köylü onun babası veya kardeşi bile olsa hüküm değişmez."*³⁷⁴ Şehirli köylü adına satış

³⁷¹ Ebû Dâvud, Büyü', 49; Tirmizi, Büyü', 73; İbn Mâce, Ticârat, 27.

³⁷² ez-Zebidi, *Tecrid-i Sarih*, VI, 449.

³⁷³ Buhârî, Büyü', 72; İcâre, II, 19; Nesâî, Büyü', 18.

³⁷⁴ Müslim, Büyü', 21; Ebû Dâvud, Büyü', 45; Nesâî, Büyü', 17.

yapamaz. İnsanları kendi hallerine bırakınız, umulur ki Allah onlardan bir kısmını diğerleri sebebiyle rızıklandırır."³⁷⁵

Burada hedeflenen amaç, arz ve talep dengesindeki ahengi bozabilecek engelleri ortadan kaldırmaktır. Bunun sonucunda satıcı mallarını en yüksek fiyatın olduğu pazarlara serbestçe götürebileceği gibi, alıcıda ihtiyaçlarını suni müdahalelerle şişirilmiş fiyatlarla karşılamaya mahkûm olmayacaktır.

1.4.4.1.3. Kabzdan Önce Satış Yapmak

Serbest rekabeti önleyen ve piyasa fiyatlarını etkileyen âmillerden birisi de satın alınan bir malı kabzdan önce satmaktır.

Hiz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. *"Bir gıda maddesini satın alan kimse onu kabzetmedikçe satmasın."*³⁷⁶ Bu hadiste zikredilen yiyecek maddesi örnek kabilinden olup, hadis bütün menkul malların alım satımını kapsamına almaktadır. Buradaki sakınca, menkul mallarda çokça karşılaşılan hasar veya bir ayıbın sirâyeti ve bu yüzden sonraki alıcının aldanma riskidir.³⁷⁷

1.4.4.1.4. Yıkıcı Rekabet Yapmak

Bazı mahâretli iş adamlarının piyasada belli malların satış ve pazarlamasını ele geçirerek serbest rekabet ortamını yok ettikleri görülmektedir. Böyle bir organizeye "tröst" denmektedir.

Tröstlerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak şu bilgiler açıklayıcı olacaktır: "Tröst fikri XIX. yüzyılın büyük iş adamlarından Rockefeller'in avukatı T. Dood'un bir buluşudur. T. Dood, Amerika'da petrol kuyularını işleten ayrı ve bağımsız kuruluşları tek bir idare altında toplamayı düşünmüş. Bu amaçla, Standart Oil Company adında bir sendika kurmuştur. Bu mâlî sendika ellerinde petrol kuyularına ait hisse senedi bulunanların, bu senetleri kendisine tevdi etmesini istemiş ve daha yüksek bir sermaye geliri vaat etmiştir. Çünkü bu yolla rekabet ortamı ortadan kalkacak ve petrol fiyatları tekel tarafından istenildiği ölçüde ayarlanabilecektir."³⁷⁸

Diğer yandan çeşitli firmaların kendi aralarında gizlice anlaşarak rekabete yer vermemek ve piyasayı istismar etmek üzere kurdukları birliğe kartel denir. Kartelden söz edebilmek için belirli bir ticaret eşyasının tekelciliği zaruri bir şarttır. Bunlar; satış

³⁷⁵ Buhârî, Büyü', 58, 64, 68-71; İcâre, 14; Şurüt, 8; Müslim, Büyü', 11,16; Ebû Dâvud, Büyü', 45.

³⁷⁶ Buhârî, Büyü', 54, 55; Müslim, Büyü', 29-32, 34-36, 39, 41; Ebû Dâvud, Büyü', 65.

³⁷⁷ Döndüren, *İslâm hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1983, s. 137.

³⁷⁸ Ahmet Polatlı, <http://www.makaleler.com/ekonomi-ve-is-dunyasi-makaleleri/trost.htm> - Makaleler, Erişim Tarihi, 01 Ekim 2011.

pazarlarını birleştirme, sürüm pazarlarını aralarında bölüşme, ortak büro açma ve asgari bir satış bedeli belirleme gibi amaçlarla kurulmaktadır.³⁷⁹

İslâm'da alış-veriş yapanların yıkıcı rekabete girişmesi yasaklanmıştır. Hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Sizlerden bazınız, diğer bazınızın (din kardeşinin) satışı üzerine satış yapmasın."*³⁸⁰ Hadis hem tröstün hem de kartelin hak ihlaline neden olacağına işaret etmektedir.

1.4.5. Haram Kılınmış Malları Alıp Satmak

Âyet ve hadislerle yenmesi, içilmesi yasaklanmış olan ve pis sayılan şarap, domuz eti, leş, kan ile put olarak kullanılan heykeller, haç şekilleri gibi, İslam dininin kullanımını haram kıldığı bir şeyi ticari bir meta olarak kullanmak haram olarak belirtilmektedir.³⁸¹

Mesele Hz. Peygamberin hadislerinde şu şekilde ifade edilmektedir. *"Gerçekten Allah ve Rasulü şarap, leş, domuz ve putların satılmasını haram kılmıştır."*³⁸² Bunun gibi haram yollarla kazanılan malların alım-satımı da haramdır. Müslüman için, şarap içmek, ölü eti, domuz eti yemek haram olduğu gibi, bunların ve putların satışını yapması da haram kılınmıştır.³⁸³

Hz. Peygamber bu konuda genel kâideyi koymuştur: *"Şüphesiz Allah, bir topluma, bir şeyin yenilmesini haram kıldığı zaman, onlara bu şeyin satış bedelini de haram kılar."*³⁸⁴

1.4.6. Hırsızlık Malı Satın Almak

İslam dininin günah olarak belirttiği davranışlardan biri de, hırsızlık ve kapkaççılık yoluyla yahut zorla alınmış olduğu bilinen bir malı satın almaktır. Çünkü bu tür bir malı satın almak; hırsıza, kapkaççıya veya zorbaya bu işlerde yardım etmek anlamına gelmektedir.³⁸⁵ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) konuyla ilgili olarak bir

³⁷⁹ Feridun Ergin, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul 1964, s. 308-315.

³⁸⁰ Müslim, *Büyü*, 6; Nikâh, 51, 54, 55; Ahmed b. Hanbel, II, 411.

³⁸¹ Mustafa Varlı, *İslama Göre Haram Davranışlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s. 248.

³⁸² Müslim, *Müsâkât*, 71, (1581); İbnu Deybe', I, 445, hn. 215; ez-Zebidi, *Tecrîd-i Sarîh*, VI, 537, hn. 1021.

³⁸³ Hüsameddin Affâne, *İslam'da Ticaret*, (Çev. Servet Bayındır), Polen Yayınları, İstanbul 2007, s. 157.

³⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Büyü*, 64; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1993, s. 66.

³⁸⁵ Hüsameddin Affâne, *İslam'da Ticaret*, (Çev. Servet Bayındır), Polen Yayınları, İstanbul 2007, s. 133.

hadisinde: “*Bir hırsızlık malı satın alan kimse, onun hem günahına hem de şerefsizliğine ortak olmuş olur.*”³⁸⁶

İşlenen hırsızlığın zaman aşımı söz konusu değildir. Yani İslam dinine göre, suçun işlendiği tarihten itibaren uzun bir zamanın geçmesi, haram olan hırsızlığı helal yapmayacağı gibi bu zaman aşımı mağdur olan mal sahibinin hakkını da ortadan kaldırmaz.

1.5. BİZATİHİ HARAM OLAN MAL VEYA DURUMLARLA İLGİLİ FAALİYETLERDEN DOĞAN GÜNAHLAR

İslam dini açısından bir şeyin helal ya da haram olması o şeyin Kur'an ya da Sünnet tarafından helal ya da haram olarak belirtilmesiyle anlaşılmaktadır. Bu iki temel kaynağın olumlu olarak nitelendirdikleri helal, olumsuz olarak nitelendirip kat'î surette yasakladıkları ise haram vasfını almaktadır.

1.5.1. Fuhuş Sektörü

Fuhuş, kelimesi, aşırı derecede çirkin söz ve davranış, büyük günah, edep ve ahlâka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik anlamında kullanılmaktadır.³⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dört yerde bu kökten türeyen fahşâ, fahişe ve fevâhiş kelimeleri geçmektedir.³⁸⁸ Birçok yerde yukarıdaki anlamlar ifade edilirken bir kısmında ise kinaye yoluyla zina, livâta, sevicilik gibi bütün dinlerce ve ahlaki öğretilerce yüz kızartıcı suç ve çirkinlik olarak kabul edilen iffetsizlikler kastedilmektedir.³⁸⁹

Hadislerde fuhuş kelimesi, fâhş, mütefahhiş, fahişe, fevâhiş, fahhâş gibi türevleri sıkça kullanılmakta olup³⁹⁰ bunların bir kısmında “*bir söz ve davranışın mâkul ve mûtat ölçülerin dışına taşıp aşırılığa kaçması*” anlamı³⁹¹, çoğunda ise “büyük günah, edepsizlik ve iffetsizlik” anlamları kastedilmiştir.

Esasen her iki mânanın özünde itidalin iki aşırı ucundan biri olan ifrat (aşırılık),

³⁸⁶ Celaleddin Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Fethü'l-Kebîr fî Zammi'z-Ziyâde ile'l-Câmi'î's-Sagîr*, (Thk. Yusuf en-Nebhani), Beyrut 1423, III, 160.

³⁸⁷ el-İsfahani, II, 314.

³⁸⁸ M. Fuat Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li el-Fazi'l-Kur'an-ı Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.

³⁸⁹ Nisâ, 4/15, 19, 25; Neml, 27/54; Ahzâb, 33/30; Talâk, 65/1.

³⁹⁰ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1996, XIII, 209-214.

³⁹¹ Buhârî, Edeb, 38, 39, 48; Müslim, Birr, 73; Selâm, 11; Tirmizî, Birr, 47, 59.

anlamı vardır. Öte yandan yukarıda da değinildiği gibi, fuhuş ve fahişe kelimeleri İslâmî kaynaklarda yoğunlukla insanın iffet ve hayâ sınırlarını aşan, dinen ve ahlaken yasaklanıp kınanan cinsel suçlar ve davranış bozukluklarını ifade eden birer terim halini almıştır.³⁹²

Razi, zinanın fuhuş kelimesiyle ifade edilmesini şu şekilde gerekçelendirmektedir: “İnsanın bedenini idare eden kuvvetler Kuvve-i natıka; Kuvve-i gadabiyye ve Kuvve-i şehviyedir. Kuvve-i natıkanın (düşünme kuvvetinin) bozulması, küfür, bidat vb. sapmaları doğurur. Kuvve-i gadabiyyenin bozulması, adam öldürmek, kızmak ve benzeri şeylere sebebiyet verir. Kuvve-i şehviyenin bozulması ise, zina, livata, sürtüklük, zamparalık ve bu türden iffetsizliklerin ortaya çıkması şeklinde kendini gösterir. Bu üç kuvvetin en âdisi ve alçak olanı, şehvî kuvvetin fesada uğramasıdır. İşte bu sebepten dolayı zina fiili, özellikle "fuhuş" olarak adlandırılmıştır.”³⁹³

Arapça'da fuhuş kelimesi karşılığında “bigâ”, fahişe kelimesi karşılığında “bagi” kelimeleri de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber, “*vaktiyle bir fahişenin (bagi) çölde susuz kalan bir köpeğe su vermesi sayesinde günahlarının bağışlandığını belirterek*”³⁹⁴ hayvanlara merhamet etmenin sevabı yanında fuhşun büyük günah olduğunu da vurgulamıştır. Hz. Peygamber, “*Ayrıca fahişenin mehrini (zina karşılığında veya haram olan nikâh için verilen para) kazancın en kötülerini arasında saymaktadır.*”³⁹⁵

Câhiliye devrinde daha çok cariyeler fuhşa itildiği için İslâmî kaynaklarda bagi kelimesi çoğunlukla onlar hakkında kullanılmıştır. Bu dönemde hür kadınların zina etmeyeceği anlayışı hâkimdi. Kur'an'da, Hz. Peygamber'in kadınlarla yaptığı biat şartları arasında gösterilen “*zina etmeme*”³⁹⁶ şartını duyan Hind bint Utbe'nin, "Hür kadınlar zina eder mi!" diyerek şaşkınlığını belirtmesi de böyle bir algının olduğunu göstergesidir.³⁹⁷

Bununla birlikte liân âyetleri³⁹⁸ ve bunların nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerde³⁹⁹

³⁹² Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

³⁹³ er-Râzi, VII, 419.

³⁹⁴ el-Müsned, II, 507; Müslim, Selâm, 154, 155.

³⁹⁵ Buhârî, Büyü, 113; Müslim, Müsâkât, 40, 41.

³⁹⁶ Mümtehhine, 60/12.

³⁹⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cebir el-Taberi, *Teberi Tefsiri*, (Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınları, İstanbul 1986, XXVIII, 78; İbn Hişâm, II, 433-434.

³⁹⁸ Nûr, 24/6, 7.

³⁹⁹ Buhârî, Talâk, 31, 34, 35; Müslim, Li'ân, 9, 12.

Câhiliye geleneğinde var olan başkalarının nesebinden gösterilme durumuna üzülen ve Hz. Peygamber'e babalarının kim olduğunu soran kimselerin de var olması, hür kadınlardan da zina edenlerin bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰⁰

Câhiliye döneminde erkekler çoğunlukla zinayı ayıp saymazlar, hatta bununla övünürlerdi.⁴⁰¹ İslâmiyet fuhşu en büyük günahlardan saymış ve buna karşı büyük bir savaş açmıştır. Câhiliye döneminde evinin damına bayrak asarak fuhuş yapan Ümmü Mehziil adındaki kadını sahabeden birinin nikâhlamak istemesi üzerine nazil olduğu rivayet edilen,⁴⁰² *"Zina eden kadını ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek nikâhlar"* mealindeki ayette⁴⁰³ zinanın şirke yakın görülmesi dikkat çekicidir.⁴⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm, fuhuş yapan erkek ve kadınları habîs (murdar) olarak vasıflandırmakta ve bunların ancak kendi aralarında evlilik bağı kurabileceklerini belirtmektedir.⁴⁰⁵

İslâm, nesillerin korunmasını ve sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasını temel hedefleri arasına almaktadır. Bu bakımdan fuhuş ve fuhşa götüren bütün davranışlar zinaya yaklaştıran tutumlar olarak tanımlanarak haram kılınmaktadır.⁴⁰⁶ *"Mümin erkek ve kadınların gözlerini haramdan sakınmaları"*⁴⁰⁷ *"kadınların tahrik edici bir şekilde giyinip süslenmemeleri"*⁴⁰⁸ emredilerek; mahrem olmayan kadın ve erkeklerin birbirlerine dokunmaktan, şehvî arzuları kabartan söz ve davranışlarda bulunmaktan sakınmaları⁴⁰⁹ istenmektedir.

Ayrıca kadının erkeğin cinsî duygularını uyandıracak şekilde yürümesi de hoş görülmemektedir.⁴¹⁰ İlgili âyetlerin üslûbundan, bu kuralların hürriyetleri kısıtlama amacına değil toplum ahlâkını koruma gayesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Toplumda fuhuş önleyebilmek için fertlerin eğitimi, fuhuş kolaylaştıran ve özendiren yolların kapatılması kadar bu yönde gerekli içtimaî ve hukukî tedbirlerin alınması da

⁴⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. *Tecrid Tercemesi*, II, 481-482, Dipnot 4.

⁴⁰¹ *Yedi Askı*, (Çev. Kenan Demirayak, Nevzat H.Yanık, Nurettin Ceviz), Ankara Okulu Yayınları, s. 20-21.

⁴⁰² Taberî, XVIII, 56; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, Daru'l-Kütübü'l-Misriyye Yayınları, Kahire t.y., VI, 8; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, II, 628-630.

⁴⁰³ Nûr, 24/3.

⁴⁰⁴ Geniş Bilgi için bkz. Yazır, V, 548-554.

⁴⁰⁵ Nûr, 24/26.

⁴⁰⁶ İsrâ, 17/32.

⁴⁰⁷ Nûr, 24/30,31.

⁴⁰⁸ Nûr, 24/31.

⁴⁰⁹ Buhârî, Talak, 20; Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal*, Nun Yayınları, İstanbul 1997, s. 246.

⁴¹⁰ Nûr, 24/31.

önemlidir.

İslâm'da ferдин cinsî ihtiyaçlarının tabii bir ihtiyaç olarak görülüp evliliğin kolaylaştırılması,⁴¹¹ evlilik yoluyla cinsel tatminin temel bir hak olarak karşılanması böyle bir anlam taşır. Aynı şekilde Kur'ân'ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında zina eden livâta ve benzeri çirkin fiilleri işleyen kimseler hakkında öngörülen tedbirlerin ve cezaî müeyyidelerin de amacı Müslüman toplumlarda fuhşu önlemek, kişilerin onur ve iffetlerini korumalarına yardımcı olacak bir toplum ve hukuk düzenini kurmaktır.⁴¹²

Günümüzde fuhşun sebep olduğu AIDS gibi korkunç hastalıklar, İslâm'ın fuhşu önlemek için getirdiği hukukî ve ahlâkî tedbirlerin önemini ortaya koymaktadır. Fuhşun çirkinliği sadece sebep olduğu hastalıklarla sınırlı değildir. Cinsiyet ahlâkı bakımından fuhuş ruhî sapıklıklara ve iffetin kaybolmasına sebep olmaktadır. İffetin kaybolması kişinin cemiyet içinde şeref ve itibarını kaybetmesine, bu yüzden de başka ahlâkî kusurları yapabilecek hale gelmesine yol açmaktadır.⁴¹³

Ahlâki bakımından fuhuş, başka bir kişiye bir insan gibi değil bir eşya gibi bakma anlamı taşıdığı için insanî prensiplere tamamen zıttır. Nihayet fuhuş sevgisiz olarak vücudunu satmaktır; kişilik şuurunu yitirdiği için kişiliğe en ağır hakarettir.⁴¹⁴ Tarihin hemen her devrinde fuhuş bir yandan varlığını sürdürürken bir yandan da toplumlar din, ahlâk, hukuk gibi kurumlar vasıtasıyla fuhşu önlemeye çalışmışlardır.

Ancak dinin, fert ve toplum hayatındaki etkisinin azaldığı toplumlarda fuhşun türlü şekilleri meşrulaşma zemini ve yayılma imkânı bulmaktadır.

“Modern Batının savunduğu bireycilik, saptırılmış özgürlük anlayışı ve bunların sonucu olarak gençlerin aile ilgisinden, terbiye ve himayesinden yeterince faydalanamaması fuhuş bataklığına kapı aralamaktadır. Aynı dünya görüşünün bir ürünü olan lüks yaşamının ev ve aile kurmayı zorlaştırması ve cinselliğin dünyevi amaçlar için sömürülmesi gibi sebepler yüzünden modernizmin benimsendiği toplumlarda veya kesimlerde fuhşun da yaygınlaştığı,”⁴¹⁵ hatta fuhşun bir sektörel yapı

⁴¹¹ Nûr, 24/32.

⁴¹² Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

⁴¹³ Lütü Doğan, s. 228.

⁴¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, Ülken Yayınları, İstanbul 1981, s. 243.

⁴¹⁵ Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

kazandığı görülmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik ve sosyal sonuçlarına bağlı olarak daha bir varlık gösteren fuhuş sektörünün günümüzdeki işleyişi ile İslam öncesi uygulama arasında biçimsel bir benzerlik olduğu görülecektir. Fuhuş sektörü temel olarak cinsel hizmetlerin çeşitli biçimlerinin ekonomik bir mübadeleye tabi tutulduğu bir sektör olup internet teknolojilerinin yayılması, aile kurumunun hak ettiği değeri kaybetmesi, milli ve manevi değerlerden uzaklaşılması ve göç gibi değişik etkenlerle giderek genişleyen ve küreselleşen bir boyut kazanmaktadır.

Fuhuş sektörü çalışanları, fuhuş sektöründe cinsel hizmet sunan ve aracılık eden kişilerden oluşmaktadır. Para karşılığı satılan cinselliğin çeşitli biçimleri vardır. Burada tüm bunları içeren fuhuş sektörü çalışanları kavramının kullanılması uygun olacaktır. Çeşitli coğrafyalara ve kültürlere göre ya da tarihin çeşitli dönemlerinde değişkenlik gösteren çeşitli cinsel hizmet sunumu biçimleri vardır ve bunların hepsi hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir.

Bu yüzden, istisnaları kabul etmekle birlikte, literatürde rastlanan temel olarak iki çalışma biçiminden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, bir işçi işveren ilişkisi çerçevesinde ücretli olarak genellikle genelevlerde çalışan fuhuş işçileridir.⁴¹⁶ Câhiliye devrinde birçok yerleşim merkezinde ve ticaret kervanlarının uğrak yerlerinde mahûr (muhtemelen Farsça meyhör dan içki içeni) denilen zina âlemlerinin yapıldığı evlerle benzerlik göstermektedir. Buralarda cariyeler içki sunar, rakseder ve gayri meşru ilişkide bulunurlardı.

Modern dönemlerde fuhuş sektörünün bir diğer bileşeni olan aracılar ise, müşterileri ve fuhuş çalışanlarını bir araya getiren üçüncü kişilerdir. Bunlara pezevenk, kavvâd (Türk argosunda kavat) veya kavvâde, ailesini kıskanmayan ve fuhuşa itenlere de deyyus denmektedir.⁴¹⁷

Fuhuş sektörü faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve arttığı ölçüde aracılar çeşitlenmekte, taksi şoförleri, garsonlar ve otel sahipleri aracılık faaliyetleri yürütebilmektedirler.⁴¹⁸

Cinsel hizmet sunumunun diğer bir çeşidi de, bağımsız bir şekilde, bir işverene ya

⁴¹⁶ Aslıcan Kalfa, *Eski Doğu Bloku Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 10.

⁴¹⁷ Bozkurt, "Fuhuş", *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

⁴¹⁸ Aslıcan Kalfa, s. 11.

da aracıya bağlı olmadan yürütülen çalışma biçimidir. Bu kategorideki fuhuş çalışanları kendi hesabına fuhuş hizmeti sunanlar olarak adlandırılmaktadır. Bu şekilde çalışan kadınlar, kendi imkânları ve ilişkileri vasıtasıyla müşteri bularak çalışmaktadırlar. Şüphesiz bu şekilde çalışabilmek ancak sektörde belli bir süre çalıştıktan ve belli bir çevre edindikten sonra mümkün olabilmektedir.

Aracılar vasıtasıyla çalışan fuhuş çalışanları ise müşterilerini, tarafların bir araya gelmelerini ve ilişkinin gerçekleşebilmesini sağlayan üçüncü bir kişi vasıtasıyla bularak cinsel hizmet sunmaktadırlar. Böyle bir durumda fuhuş çalışanı, kazandığı paranın ancak bir bölümüne sahip olabilmekte, aracılar ise önemli bir pay elde etmektedirler. Sektöre ilk kez giriş yapanlar için aracılar vasıtasıyla çalışmak önem kazanmaktadır.⁴¹⁹

İslam öncesi döneme baktığımızda bazı fahişeler evlerinin veya panayırarda kurdukları çadırların kapılarına bayrak asarak ücret karşılığı ilişkide bulunmak isteyenleri davet ederlerdi. Hz. Âişe, Câhiliye dönemindeki nikâh türlerinden söz ederken bunlar hakkında da bilgi vermektedir.⁴²⁰

“Kız çocuğuna sahip olmanın utanç vesilesi sayılması ve doğan kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi âdeti de toplumda fuhşun yaygın olması, kız çocuklarının ileride fuhşa sürüklenmesi ihtimalinin bulunması ile açıklanabilir.”⁴²¹

Fuhuş çalışanlarının dışında kalan önemli miktarda kadın ise, insan tacirleri tarafından zorla ve tehdit yoluyla alıkonularak fuhuş sektöründe çalıştırılmaktadırlar. Zorla çalıştırılan bu kadınları fuhuş çalışanı olarak nitelemek imkânsız görünmektedir. Kadınlar üzerinden ciddi miktarlarda para kazanan insan tacirleriyle bu kadınlar arasındaki ilişki biçimi,⁴²² aynen Câhiliye devrinde cariyelerin sahipleri tarafından para kazanmak amacıyla zorla fahişeliğe itilmeleri gibidir. Kur'an'da, “...*Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın*”⁴²³ mealindeki âyet bunlarla ilgilidir. Aynı dönemde zina karşılığında sifâh,

⁴¹⁹ Aslıcan Kalfa, s. 10.

⁴²⁰ Buhârî, Nikâh, 36.

⁴²¹ Bozkurt, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

⁴²² Aslıcan Kalfa, s. 11.

⁴²³ Nûr, 24/33.

müsâfehe kelimeleri de kullanılmaktaydı. Kelime Kur'an'da iki yerde bu anlamda geçmektedir.⁴²⁴

Diğer taraftan az önce bahsi geçen genelevlerde de, özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinde kadınların ve hatta çok küçük yaşlarda çocukların fuhuş kölesi olarak çalıştırıldıkları bilinmektedir.⁴²⁵ Kayıtlı genelevlerde fuhuş işçisi olarak çalışmaya nazaran diğer biçimlerde cinsel hizmet sunma biçimleri, kadınlar açısından çoğu zaman yoğun bir sömürü anlamına gelebilmekte,⁴²⁶ bununla birlikte genellikle genelevler de kadınları koruma ve gözetme koşullarını sağlayamamaktadırlar.

Câhiliye devrinde de dost hayatı yaşayan çiftler vardı. Erkek kadının dostu ve arkadaşı (*nikah-ı hıdn*); olduğu için bu tür kadınlara “zevâtü'l-Ahdân” veya “müttehi-zâtü ahdân”⁴²⁷ adı verilirdi.⁴²⁸ Kur'an'ın “*ıffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartıyla cariyelerle evlenmeye izin veren*”⁴²⁹ ve “*açık - gizli kötülükleri (fevâhiş) yasaklayan*”⁴³⁰ ayetleri, dost hayatı yaşayan evli çiftlerin olduğuna dolaylı olarak işaret etmektedir.

Yukarıda anlatılan uygulama ile günümüzdeki metres hayatının birebir örtüştüğü görülmektedir. Metreslik, belli bir ücret ya da başka maddi koşulların sağlanması karşılığı bir adamla aynı evde karı koca hayatı yaşamak anlamına gelmektedir.⁴³¹ Bu çalışma biçiminin fuhuş sektörü faaliyeti olarak nitelenmesi isabetli görünmektedir. İslâm öncesinde livâta, sevicilik, hayvanlarla ilişki şeklindeki cinsî sapıklıklara da rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan bilhassa livâta üzerinde durmakta ve bu

⁴²⁴ Nisâ, 4/24; Mâide, 5/5.

⁴²⁵ Cinsel sömürü amaçlı çocuk ticareti, giderek daha küçük yaştaki çocuklara kadar yaygınlaşarak son derece vahim boyutlara varmıştır. Sri Lanka'daki genelevlerde çalıştırılan altı yaşındaki kız çocuklarının bulunması (Preda Foundation Inc., 1999, aktaran Clark, 2003: 249) bu durumun korkunç bir örneğidir.

⁴²⁶ Ankara Bentderesi'ndeki genelevlerden birinde çalışan bir seks işçisiyle yapılan röportajda, seks işçisi kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde genelevlerin yıkılacak olmasının kendileri açısından çok büyük tehlikeler yaratacağını, genelevlerin daha güvenli çalışma koşulları sunduğundan bahsetmiş ve sokakta çalışan birçok arkadaşının, dere kenarlarında ya da çöp kutularında cesetlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.nurhakdagi.net/modules.php?name=news&file=article&sid=4503>. Erişim tarihi: 15.06.2011.

⁴²⁷ Nisâ, 4/25.

⁴²⁸ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 35.

⁴²⁹ Nisâ, 4/25.

⁴³⁰ Enâm, 6/151; A'râf, 7/ 33.

⁴³¹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “Metres”, Milliyet Gazetecilik, A.Ş. İstanbul 1986, XVI, 8076.

çirkin ilişkiyi ilk defa başlatan Lut kavminin⁴³² bu yüzden helak olduğunu anlatarak bundan ibret alınmasını istemektedir.⁴³³

Fuhşu günah, ayıp ve en sonunda yasak olmaktan çıkarma eğiliminde olan modern zihniyet, sözde özgürlük adına fuhuşta sadece zor kullanma ve zarar vermeyi reddetmekte, fuhşun fert ve toplum üzerindeki yıkıcı etkileri bu düşünce sahiplerini fazla ilgilendirmemektedir.

Aslında konuyla ilgilenen bir takım düşünce akımları olmuşsa da meseleyi gene saptırılmış özgürlük anlayışıyla izah etikleri görülmektedir. Şöyle ki: “Küresel fuhuş endüstrisinin baş edilemez boyutlara varmasıyla bu sorun, feministlerin ilgi alanına girmeye başlamış, konuyla ilgili olarak bir takım fikirler gelişmiş, derinleşen tartışmaların oluşturduğu düşünsel iklim, fuhuş çalışanları taraftarları (materyalist) feminizm ve radikal feminizm olmak üzere iki temel karşıt yönelim ortaya çıkmıştır.”⁴³⁴

Bu düşünce akımlarının fuhuş sektörüne yaklaşımlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Radikal feminizm fahişeliği, kadın bedeninin erkeklerin cinsel ihtiyaçları için araçsallaştırılması ve sömürülmesi olarak tanımlarlar. Kadın bedeninin cinsel amaçlarla kullanımının ve bunun ekonomik bir mübadele sürecine dönüşmesinin, kadına yönelik şiddet ve dolayısıyla tecavüz anlamına geldiği görüşü üzerinden hareketle fuhuş hizmetlerinin alınıp satılmasının kesinlikle yasaklanması gerektiğini savunmaktadırlar.⁴³⁵

Fuhuş çalışanları taraftarı (materyalist) feministler ise fuhuş sektöründe çalışmanın bir emek türü olduğu görüşündedirler. Bu varsayımdan hareketle fuhuş sektöründe gönüllü ve zorla çalışma arasında bir ayrım yapılması gerektiğini kabul etmektedirler.

Emek kavramı üzerinden ilerleyen fuhuş çalışanları taraftarı feministler, fuhuş sektöründe çalışmayı kadınların cinsel özgürlüğünün dışavurumu olarak görmektedirler. Fuhuş çalışanları taraftarı feministler bu söylenenlerden yola çıkarak fuhuş çalışanlarının çalışma ve yaşama koşullarının iyileşebilmesi için haklarını talep

⁴³² Neml, 27/54; A'râf, 7/80-84.

⁴³³ Ankebût, 29/28-35.

⁴³⁴ Joyce Outshoorn, “The Political Debates on Prostitution and Trafficking of Women”, Social Politics, 2005, s. 145.

⁴³⁵ R. W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul 1998, s. 150–151.

etmelerini ve örgütlenmelerini sağlayabilecek fuhuş politikalarından yana bir tavır almakta ve fuhuş sektörünün yasallaşması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu görüşü savunan feministlere göre para karşılığı cinsel hizmet sunumunun yasaklanması fuhuş çalışanlarının çalışma haklarına aykırı bir uygulama olacaktır.

Tüm anlatılanlardan sonra şunu belirtmeliyiz ki toplumlar arasında özellikle bazı küçük çevrelerde bu anlayış bir ölçüde etkili olduğu düşünülse de, “İslâm dininin dinamik yapısı sayesinde İslâm toplumları ve bilhassa Müslüman aileler fuhşa karşı direncini korumaktadır. Fuhşun cazip kılınarak teşvik edilmesinde son derece etkili olan yazılı ve görüntülü medya alanında da dinî ve millî kimliğini yaşatan büyük çoğunluğun kendi ahlâk değerleri ve kültürüne uygun alternatif neşriyata ve görsel medyaya yönelmesi, fuhşa karşı son derece etkin bir mücadele dönemine girildiğini göstermesi bakımından önemlidir.”⁴³⁶

1.5.2. İçki Yapma/Satma

Yaptığı her işi bir hikmet ve fayda esasına göre yaratan Allah, hâkim isminin gereği olarak içkiyi yasaklamış ve haram olduğunu bildirmiştir: *“Ey İman edenler! İçki (hamr), kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytanın işlerinden bir pisliktir”*⁴³⁷ Bu yasağı pek çok konuda olduğu gibi tedricilik prensibiyle uygulamaya koymuştur. Bu bakımdan Kur’an’da içki ile ilgili ayetler, kademeli olarak şu sıraya göre nazil olmuştur:

*“Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden hem bir içki yapıyor, hem de güzel rızk ediniyorsunuz. Bunda aklı eren kavim için elbette ibret vardır.”*⁴³⁸

*“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Onlarda hem günah, hem insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür.”*⁴³⁹

*“Ey iman edenler! Siz sarhoşken, ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”*⁴⁴⁰

“Ey iman edenler! İçki, kumar, tapmaya mahsus dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bunlardan kaçının ki, murada eresiniz.”

441

⁴³⁶ Nebi, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, XIII, 209-214.

⁴³⁷ Mâide, 5/90.

⁴³⁸ Nahl, 16/67.

⁴³⁹ Bakara, 2/219.

⁴⁴⁰ Nisa, 4/43.

İçki konusunda hadislerde de benzeri bir yaklaşım ortaya konmuştur. “*Her sarhoşluk veren şey şaraptır ve her sarhoşluk veren şey haramdır. Bir kimse şarabı dünyada içer de ona devam üzere iken tövbe etmeden ölürse âhirette kevser şarabını içemez.*”⁴⁴² “*Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.*”⁴⁴³ Hz. Peygamber'e ilaç için şarap yapmanın hükmü sorulunca; “*Şüphesiz şarap deva (ilâç) değil aksine derttir.*”⁴⁴⁴ “*Ümmetinden bir takım kimseler, çeşitli adlar koyarak içki içeceklerdir.*”⁴⁴⁵

İslâm, içkinin içilmesini yasakladığı gibi, müslümanlar arasında ticaretini de yasaklamıştır. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s) içki konusunda onu “*Sıkan, kendisi için sıkılan, içen, taşıyan, kendisi için taşınan, içiren, satan, parasını yiyen, satın alan ve kendisi için satın alınan...*”⁴⁴⁶ On kişiyi lanetlemiştir. Mâide suresindeki kesin içki yasağını bildiren ayet geldikten sonra Hz. Peygamber uygulama ile ilgili olmak üzere şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz Allah içkiyi haram kılmıştır. Bu ayeti haber alıp da yanında içki bulunan kimse, ondan içmesin ve satmasın...*”⁴⁴⁷

On dört asır önce Hz. Peygamberin uyardığı: “*İçki, bütün kötülüklerin anasıdır.*” gerçeğinin bugün ne kadar isabetli bir uyarı olduğu görülmektedir. Zira Yeşilay derneğinin 2011’de yaptığı bir alan araştırması Hz. Peygamber’in haklılığının adeta kanıtı niteliğindedir. İlgili raporda, cinayetlerin yüzde 85’inin, boşanmaların yüzde 80’inin, trafik kazalarının ise yüzde 70’inin sebebinin alkol olduğu belirtilerek içkinin hayatın birçok alanında yaptığı tahribatı ortaya koymaktadır.

Buna göre böyle vahim sonuçları olan alkollü içki imal etmenin, onu içenlere hazırlamanın, ithalat ve ihracatını yapmanın, satıldığı yerin sahibi olma ya da böyle bir yerde işçi olarak çalışmanın; haram davranışlar olarak belirlemek pek tabidir. Bununla beraber hangi inanca mensup olursa olsun içkinin hediye olarak alınması ya da verilmesi de, Müslüman için haram davranışlar kapsamındadır.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Maide, 5/90.

⁴⁴² Müslim, Eşribe, 73.

⁴⁴³ Ebû Davud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 3; Nesâî, Eşribe, 25; İbn Mâce, Eşribe, 10; Dârimî, Eşribe, 8.

⁴⁴⁴ Müslim, Eşribe, 12; Ebu Davud, 3873; Tirmizi, 2046; İbni Mace, 3500.

⁴⁴⁵ Buhari, Eşribe, 6; Ebu Davud, 3688; Nesai, Eşribe, 41; Dârimî, Eşribe, 8.

⁴⁴⁶ Tirmizî, Büyû, 59; İbn Mâce, Eşribe, 6.

⁴⁴⁷ Müslim, Müsâkât, 67; bkz. Buhâri, Megâzî, 51; Büyû, 105, 112; Müslim, Büyû, 93; Fer', 8; İbn Mâce, Ticârât, 11; Ahmed b. Hanbel, II, 213, 362, 512, III, 217, 324, 326, 340.

⁴⁴⁸ Varlı, s. 118.

1.5.3. İnsan Ticareti ve Emek Hırsızlığı

Kölelik İslam'ın kucağında bulduğu sosyal bir gerçekliktir. İslamdan önce insanlar bir ticari meta olarak alınıp satılmaktaydı. İslam tedricilik prensibiyle bu yapıyı kaldırmayı hedeflemektedir.

Öyle ki, hata ile adam öldürme,⁴⁴⁹ eşini; annesi ve kız kardeşi gibi evleneceği bir yakınının sırtına benzetmenin (zihar)⁴⁵⁰ ve yapılan yemini bozmanın kefareti olarak bir köle azat etme şartı koşulmuş⁴⁵¹ ve her fırsatta köle azadı teşvik edilmektedir. İnsanların köleleştirilmesi, insan ticareti yapılması şiddetle yasaklanmıştır.

Zamanımızda ülkeler arasında para ile kaçak insan transferi yapmak, haksız yere insan üzerinden kazanç sağlamak da insan ticareti kapsamına girmektedir ve bu İslam anlayışına göre günahıdır.

Öte yandan bir insanın ilim, fikir, sanat veya beden gücünden faydalanıp emeğini, çalışanların haklarını vermemek kul hakkı ihlali olarak nitelendirilmektedir. Bu günah türü Hz. Peygamberin naklettiği bir kutsi hadiste şöyle ifade edilmektedir. *“Allah şöyle buyurdu: Ben kıyamet günü üç grup insanın hasmıyım. Benim adıma yemin edip, sonra yeminini bozan kimse, hür bir insanı satıp parasını yiyen kimse, bir işçiyi çalıştırıp ona çalışmasının karşılığı olarak ücretini vermeyen kimse.”*⁴⁵²

1.5.4. Falcılık

İnsanoğlu tarih boyunca gerek kendisiyle, gerekse çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetmeye, geleceği hakkında bilgi sahibi olmaya ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmaktadır. İnsanda var olan bilinmeyene ulaşma merakı, fal, büyü, sihir, kehanet gibi uğraşları toplumlarca benimsenmektedir.

İnsanların bu duygularını karşılamak üzere bu işleri meslek edinen falcı, büyücü, sihirbaz, kâhin, bakıcı gibi kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kimseler insanların zaafını kullanarak görünmez güçlerden yani gök cisimleri, yıldızlar, cinler, periler, ifritlerden güya bilgi elde ederek halk üzerinde nüfuz sağlamaktadırlar. Bunların yaptıklarına karşılık alevli bir ateşten başka bir şeyle karşılaşmayacakları bildirilmiştir.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Nisa, 4/92.

⁴⁵⁰ Mücadele, 58/3.

⁴⁵¹ Maide, 5/89.

⁴⁵² Buhari, Büyü', 108.

⁴⁵³ Hicr, 15/18.

Konumuz olan fal, özellikle kişinin geleceği, kaderi ve talihi hakkında birtakım bilgiler elde edebilmek, ipuçları yakalayabilmek amacıyla çeşitli metotlar kullanılarak yapılan bir kehanet türü olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵⁴

Fal kelimesi, Arapça bir kelime olup, gelecekteki olaylara işaret anlamında ve “tyr” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.⁴⁵⁵ Gelecek hakkında bilgi sahibi olabilmek için çeşitli yollara başvurma, baht, uğur ve talihi anlamak için birtakım garip yollara başvurarak, atılan boncuk ve baklaya, tesadüfen açılan bir kitabın sayfasına, koyunun kürek kemiğine, kahve fincanına vb. şeylere bakarak bunlardan anlam çıkarma işi⁴⁵⁶ anlamına da gelmektedir. Bu işi kendine meslek edinmiş kimseye ise falcı denilmektedir.⁴⁵⁷

İnsanlık tarihinin en eski uğraşlarından biri olan falcılık, “Milattan en az 4000 yıl önce Çin, Mısır, Babil, Eski Yunan Medeniyetlerinde uygulandığı bilinmektedir. Fakat fal ve falcılığın muhtemelen en eski kaynağı Mezopotamya’dır.”⁴⁵⁸ Din ve hekimlikle ilgili işlerde kullanılmakla birlikte özel ve genel nitelikteki meselelerin çözümünde başvurulmuş yardımcılarıdır.⁴⁵⁹

Falcılıkla uğraşanlar arasında üst kademedeki insanlar da bulunmaktadır. Bazı dinlerde din adamlarının bu işlerle uğraştıkları, Tanrılarla irtibat kurarak onlardan gelecekle ilgili bilgiler almaya çalıştıkları bilinmektedir.⁴⁶⁰ Birçok uygarlıkta kehanet merkezleri kurulmuş, bu merkezlere her sınıftan insan büyük ilgi göstermiştir. Krallar bu merkezlere haber göndererek, ordusunun savaşıacağı şehri, yeri ve uygun zamanı öğrenmek istemişlerdir.⁴⁶¹

Kehanet ve kâhinlik özellikle dünyanın her yerinde, politeist (çok tanrıcılık) inançlara sahip kültürlerde rastlanmaktadır. İslam’dan önce Cahiliye Arapları arasında da fal büyük bir yer tutmaktadır. İslamiyet’in gelmesiyle yapılması yasaklanan fal çeşitleri, farklı biçimlerle de olsa günümüze kadar gelmiştir. Bunların tanınmış olanları

⁴⁵⁴ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 125.

⁴⁵⁵ “Fal ve Falcılık”, *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B., Ankara 1968, XVI, 90.

⁴⁵⁶ Halit Erboğa, “Falcılık”, *Ş.İ.A.*, Şamil Yayınları, İstanbul 1994, II, 311-312; Aydın, Mehmet, “Fal”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1995, XII, 134-138.

⁴⁵⁷ *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981, IV, 497.

⁴⁵⁸ Aydın, “Fal”, *D.İ.A.*, XII, 134-138; Gündüz, 209.

⁴⁵⁹ Ayşe Duvarcı, *Falname-i Risale-i li Cafer-i Sadık ve Tefe’ülname*, (Doktora Tezi), Ankara 1987.

⁴⁶⁰ Duvarcı, s. 59.

⁴⁶¹ Akar, Zuhul, *Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan İki Falname ve Resimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 17.

şunlardır. Zecr, iyâfet, tıyâre, tark ve kehânet, ezlâm, irâfet, ihtilâc, kıtfê, kıyâfet ve firâset. Zecr, tıyâre ve iyâfet aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir.⁴⁶² Bunlar çeşitli kuşlar ve hayvanların uçuş, yürüyüş, konuş, titreyiş ve seslerine bakılarak anlamlar çıkarma işi olarak bilinmektedir.⁴⁶³

Fal Araplar tarafından bir ilim olarak görülmesinin yanında, özellikle bazı alanlarının ihtisas gerektirdiğine inanılmaktadır. İslam'ın ortaya çıkmasıyla bu uygulamaların bazıısı ortadan kalkmakla birlikte bazı çeşitleri İslam'ın haram saymasına rağmen Müslümanlar arasında yaşayarak günümüze kadar geldiği görülmektedir.⁴⁶⁴

İslam inancına göre, görünen ve görünmeyen yönüyle alemin mutlak hakimiyeti Allaha aittir.⁴⁶⁵ Duyuların idrak sahası dışında kalan her türlü gayb bilgisine de sadece Allah sahiptir. O, bu bilgilerden dilediğini ancak dilediklerine bildireceğini vurgulamaktadır.⁴⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de, fal kelimesi geçmemekle birlikte Câhiliye dönemi âdetlerinden biri olan şans okları ile (ezlâm) fal tutup kısmet arama uygulaması şiddetle yasaklanmaktadır.⁴⁶⁷ Tevhid akidesini zedeleyen, putlarla istişare etme veya onlardan yardım bekleme gibi Câhiliye âdeti izleri taşıyan anlıyış ve davranışları İslam reddetmektedir.

Öte yandan diğer insanların bilmediği şeylere muttali olduğunu söyleyerek, toplumda önemli bir konum elde etmeyi, bununla birlikte, kendilerindeki bu bilgi sayesinde insanları kendilerine muhtaç duruma düşüren ve onlar üzerinde emredici bir pozisyon elde ederek insanlar üzerinde otorite kurmayı, yasaklamaktadır.

Gene sağlam bilgi kaynaklarının ve gerçek sebeplere başvurma önünü tıkayan, kişinin teşebbüs ruhunu birtakım temelsiz inanışlara kilitleyecek olan her türlü faaliyeti bâtil addederek yasaklamaktadır. İslâm dini fal ve falcılıkla ilgili işlemleri de bu kapsamda mütalaa etmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶² Hikmet Ertaylan, *Falname*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951, s. 2-3.

⁴⁶³ Halil Ersoylu, *Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı* (Der Aksam-ı Ezhar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997, s. 196-198.

⁴⁶⁴ Ertaylan, s. 1.

⁴⁶⁵ Zümer, 39/46; Talâk, 65/121.

⁴⁶⁶ Ali İmrân, 3/179; Enam, 6/50; Nahl, 16/77; Cin, 72/26-27.

⁴⁶⁷ Mâide, 5/3, 90, Geniş Bilgi İçin Bkz. Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, II, 161.

⁴⁶⁸ Hicr, 15/18.

Kehaneti ve kâhinlerin eylemlerini kesinlikle hoş karşılamayan Hz. Peygamberin, Câhiliye dönemi Arap toplumunda görülen ve kuşların adları, sesleri ve uçuşlarından uğursuz anlamlar çıkarma yahut çakıl taşı, nohut, bakla vb. nesnelerle kehanette bulunma gibi bütün fal çeşitlerini bu kapsamda mütalaa ederek yasakladığı bilinmektedir.⁴⁶⁹

Fal ve benzeri işlemlerin sonuçlarına itibar ederek bunlara inananların “*Muhammed'e indirileni inkâr etmiş sayılacağını, namazlarının kırk gün kabul edilmeyeceğini ve bunların cennete giremeyeceğini*” bildiren pek çok hadis bulunmaktadır.⁴⁷⁰ Bu rivayetler, kişinin her şeyi Allah'tan ümit etme psikolojisini daima korumasını, bütün varlık ve olayları iyimser bir yaklaşımla değerlendirip yorumlamasını gerekli kılmaktadır.

İslâm, falı yasaklayarak, buna karşılık istişare ve istihareyi getirmiştir.⁴⁷¹ “İstihare, yapılması düşünülen bir işin hayırlı olması halinde, onu kolaylaştırması için Allah Teâlâ'dan yardım dilemek anlamında kullanılmaktadır. İstihare Hz. Peygamber'in sünneti olup kişinin aklını kullandıktan ve yapacağı iş hakkında bilgisi ve tecrübesi olan kimselerle istişare ettikten sonra karar veremediği takdirde başvuracağı bir yöntemdir. İstihare edilen işin hayırlı olduğu, o işin yapılmasına dair gönülde doğacak bir meyilden, rahatlık ve ferahlıktan, o işle ilgili iyi ve güzel duygulardan anlaşılır.”⁴⁷²

Âyet ve hadislerde gaybı bilme, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, insanların merak ve tecessüs duygularını istismar eden, her türlü hurafe, bâtil inanç ve uygulamalar yasaklanmaktadır.⁴⁷³ Buna rağmen bir kısmı Câhiliye döneminde de mevcut olan kelime ve isimlerle fal tutma, zarlarla fal açma, astrolojik fallar, su falı, çay falı, kahve falı, bakla, kurşun dökme, tuz falı, balmumu falı, el yazısı falı gibi fal çeşitleri uygulana gelmiştir.

Dünyada ve ülkemizde kanunlarla yasaklanmış olmasına rağmen bu faaliyetin bil-hassa günümüz Türk toplumunda ciddi boyutlarda olduğunu ve daha ciddi tedbir

⁴⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Tıb", 23.

⁴⁷⁰ el-Müsned, II, 429, 111, 14, IV, 68, V, 380; Müslim, Selâm, 125; Ibn Mâce, Taharet, 122; Ebû Dâvûd, Tıb, 21, Tirmizî, Taharet, 102.

⁴⁷¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁷² Hayrettin ve Karaman Arkadaşları, *İlmihal Diyanet*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2004, s. 318.

⁴⁷³ Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *İlmihal Diyanet*, a.y.

alınması gerektiğini açıkça göstermektedir.⁴⁷⁴

1.5.5. Eğlence Sektörü

Eğlence kavramı sözlükte, gönül eğlendirecek, sıkılmaksızın vakit geçirecek şey, faydasız ve ehemmiyetsiz şey, verimsiz iş, oyuncak, pek kolay iş, alaya alınan, kendisiyle eğlenilen adam, maskara⁴⁷⁵ anlamlarına gelmektedir.

Günümüzde ise eğlence, satılabilen ve çok türlü, geniş insan gruplarının hoşlanabildiği herhangi bir anlatı, gösteri ve diğer yaşantılar⁴⁷⁶ biçiminde tanımlanmaktadır.

Günümüzde verimlilik ve karlılık bakımından, ulusal ve küresel ekonominin en önemli ve dinamik sektörlerinden birini eğlence sektörü oluşturmaktadır. Eğlence sektörü, eğlenmek amacıyla sürekli yeni ürünler ve ortamlar oluşmasında etkili bir işlev üstlenmektedir. İnsanların eğlence gereksinimlerini gidermek için sürekli yeninin peşinden koşmasına olanak sağlayan, içinde süreklilik, değişim ve sınırsızlık gibi nitelikleri barındıran başka bir deyişle yaşamın sonuna kadar süren ve sık yinelenen bir olgu olarak eğlence sektörü, iktisadi hayatla doğrudan ilintilidir. Çünkü eğlence sektörü, toplumsal kesimlerin bütününe yönelik hizmet ve ürünler üretebilmekte ve dilediği kesimler üzerinde yoğunlaşabilmektedir.⁴⁷⁷

Bu bağlamda üretilen bir ürünün ya da ortamın, farklı toplumsal statülere sahip bireylerce aynı anda, tek ya da toplu olarak satın alınması sağlanabilmektedir. Örneğin tüm aile fertlerinin birlikte eğlenebileceği su parkları, eğlence merkezleri gibi mekânlarda anne ve baba, çocuklarıyla birlikte eğlenmek için belirli bir bedel ödemek durumundadır. Bu tür mekânlarda hedef kitle her ne kadar çocuklar olsa da hazırlanan eğlence kavramı tüm aile bireylerini eğlence yerleşkesi içine çekmektedir.

⁴⁷⁴ Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *İlmihal Diyanet*, a.y.

⁴⁷⁵ Kolektif, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, y.y., t.y., s. 322.

⁴⁷⁶ Barnouw Erik, C. E. Kirkland, *Entertainment: Folklore, Cultural Performances and Populer Entertainments*, ed.Richard Bauman New York: Oxford University Pres, 1992) 50. (Özdemir Nebi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi, Sempozyum Bildirileri, Gazi Üniversitesi THBMER, Yayınından naklen.)

⁴⁷⁷ Barnouw Erik, C. E. Kirkland, *Entertainment: Folklore, Cultural Performances and Populer Entertainments*, ed.Richard Bauman New York: Oxford University Pres, 1992) 50. (Özdemir Nebi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi, Sempozyum Bildirileri, Gazi Üniversitesi THBMER, Yayınından naklen.)

Eğlence, bağımsız bir sektör olmasının yanında, moda-kıyafet, yemek, dans, içki, tiyatro, matbaa, müzik, müzikal, bilim ve teknoloji, mimari, iletişim, edebiyat, siyaset, sanayi, tarım, ticaret, ulaşım, eğitim, sinema gibi farklı sektörleri de iktisadi yönden etkilemektedir. Bu çerçevede eğlence sektörü dışında, bu kadar birbirinden farklı ürünün alım-satımının gerçekleştiği başka bir alan bulunmamaktadır.

Günümüzde kentlerdeki eğlence merkezi, disko, meyhane, bar, fitness center, otel, bar, pavyon, gazino, kumarhane, lokanta gibi mekânlar eğlence sektörünün önemli etkinlik alanları arasında bulunmaktadır. Uzun süreden beri ekonomik sorunlar yaşanan Türkiye’de, birçoğu lüks nitelik taşıyan bu mekânların sayısındaki artış ve bu eğlence mekânlarının her zaman dolu olması ekonomik sorunlara karşın eğlenceye olan ilginin azalmadığının göstergesidir. Bu manada eğlenceye yatırım yapan firmalar yaşanan iktisadi sorunlara karşın yinede büyük gelirler elde etmektedir.

Eğlencelerin ekonomik işlevlerine farklı bir örnekte, mali ve ticari boyutu bulunan ve yüksek rakamlarla ifade edilen yarışma temelli etkinliklerdir. Örneğin, resim, şiir, müzik, dans, bilgi, güzellik, yarışmaları, milyonlarca liralık hâsılâtın ve naklen yayın hakkının söz konusu olduğu futbol maçları bu türden eğlencelerin iktisadi cephesini ortaya koyan uygulamalardan yalnızca bir kaçıdır. Öte yandan verimliliği ve getirisi en yüksek alanlarından biri olan televizyon, bilgisayar, internet, elektronik oyun ve sinema gibi alanların oluşturduğu elektronik eğlence sektörü mekân ve zaman sınırlamalarının ortadan kalktığı çağımızda küresel bir boyut kazanmıştır.

Sonuç olarak eğlence sektörünün hiç kuşkusuz yüksek getirisi ve farklı sektörleri bir araya getirmesi özelliğiyle iktisadi hayatı çok yönlü etkileyen bir alan olması, meselenin İslam dini açısından da ele alınarak incelenmesini gerektirir. İslamî gelenek içinde din ve eğlence kültürü arasında çoğu zaman bir çatışmanın veya en azından bir uzlaşmazlığın olduğu düşünülmekte ve hatta eğlencenin dinen günah kabul edilerek yasaklandığı bilinmektedir.

Günümüzde bile İslam dininin eğlenceye, müziğe karşı olduğunu savunan, hatta düşman gibi göstermeye çalışan zihniyetin uzantılarına rastlamak mümkündür. Sözgelimi nikâh törenleri camide veya özel salonlarda Kuran, Mevlit veya ilahî okutularak yapılmaktadır. Ancak bu tür uygulamalara sadece sünnet, nişan ve düğün gibi insanların sevinçli oldukları zamanlarda değil, cenaze evlerinde ölünün ardından

yapılan toplantılarda da yer verildiği bilinmektedir. “Düğüne giden oynar, cenazeye giden ağlar” atasözünde ifade edildiği şekliyle günlük hayatın gerçekleri karşısında birçok insan, cenaze ve düğün törenlerinin birbirine karıştırılmasına pek anlam verememektedir.

Oysa İslam’ın ilk dönemine bakıldığında son derece gerçekçi bir tablo ile karşılaşılmaktadır.⁴⁷⁸ Söz gelimi, Bedir ashabından olan Kuraza b. Ka’b ve Ebu Mesud el-Ensarî, düğünde def çalınmasına ve cariyelerin şarkı söyleyip oynamasına tepki gösteren Amr b. Sa’d’a “*Bize düğünde eğlenmeye, musibet anında ağlamaya izin verildi.*” demektedirler.⁴⁷⁹

Hiz. Peygamber meşru zeminde, aşırılığa kaçmadan yapılan eğlencelere ve kutlamalara izin vermiştir. Mesela bir bayram günü Hiz. Aişe’nin yanında def çalıp şarkı söylemek suretiyle eğlenen cariyeleri Hiz. Ebu Bekir’in azarlaması üzerine Hiz. Peygamber “*her toplumun bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır*” şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁴⁸⁰ Hiz. Aişe’nin himayesinde yetişmiş bir genç kızın düğününde de, “Hani sizin def çalan, şiir söyleyen şarkıcınız yok mu? Böyle oyunlar Ensar’ın hoşuna gider” demiştir.⁴⁸¹ Hiz. Peygamberin düğünlerde ve bayramlarda çalgı çalınmasına, cariyelerin oynamasına,⁴⁸² insanların oyunları seyretmesine ve eğlenmesine, hatta çocukların mescitlerde oyun oynamasına⁴⁸³ izin verdiğine dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu anlatılanlardan, Hiz. Peygamber devrinde düğünlerde ve bayramlarda neşe ve sevinç ifadesi olarak eğlenenin önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Öte yandan, İslam’da genel ahlak kurallarına uymayan, dinen haram kılınmış olan her tür eğlence ile insanların manevî şahsiyetlerini, namus, şeref ve diğer kişilik haklarını hedef alan eğlence türleri meşru görülmemektedir.⁴⁸⁴ Bunların dışında kalan her tür eğlence mubah dairesi içinde değerlendirilmektedir.

⁴⁷⁸ Akif Köten, *Asr-ı Saadette Eğlence ve Düğün, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 1994, IV, 487-509; Pehlül Düzenli, *Klasik İslam Kaynaklarında Müzik Tartışmaları*, Marife, Yıl 1, S. 2, Güz 2001, s. 27-58.

⁴⁷⁹ Buhari, Nikâh, 80.

⁴⁸⁰ Buhari, Deyn, 3.

⁴⁸¹ Buhari, Nikâh, 63.

⁴⁸² Buhari, Nikâh, 49.

⁴⁸³ Buhari, Mesacid, 36.

⁴⁸⁴ Bozkurt, “Eğlence”, *D.İ.A.*, X, 483-488.

Her konuda olduğu gibi eğlenme konusunda da temel ölçü, insanın dinlenme ve eğlenme ihtiyacının, temel inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerine ters düşmeyecek bir biçimde karşılanmasıdır. Bunun yanında, “İslâm’ın bir yasağının çiğnenmesine, bir buyruğunun terk edilmesine yol açan bütün oyun ve eğlencelerin yasak olacağı açıktır. Kumarın her türlü yasaklandığı için, içerisinde kumar bulunan her türlü oyun haramdır. Bu temel ölçü yanında genel duruma, oynanan oyunun zaman ve zeminine, tarafların özel konum ve durumlarına, oyun ve eğlencenin mahiyetine göre ek ölçü ve tavsiyeler söz konusu olabilir.”⁴⁸⁵

1.5.6. Dilencilik

Türkçedeki dilencilik kelimesinin karşılığı olarak İslâmî kaynaklarda suâl, tese’ül ve mes’ele kelimeleri kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelimeler dilencilik anlamında geçmemektedir. Ancak bazı âyetlerde sâil (istekte bulunan) ve bunun çoğulu olan sâilîn kelimesiyle aynı kökten lâ yes’elûn (istekte bulunmazlar) fiili kullanılmaktadır.

Söz konusu âyetlerin birinde Hz. Peygamber (s.a.s.)’e “*İstekte bulunanı (sâil) azarlama*”⁴⁸⁶ buyurulmakta, ikinci bir âyette ise aynı ifadelerle zenginlerin servetinde (ihtiyacından dolayı) isteyen (sâil) ve yoksulun (mahrum) hakkı olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁷

Gerek bu âyetlerden gerekse Bakara sûresinin konuyla ilgili yüz yetmiş yedinci âyetinden anlaşıldığına göre Kur’ân-ı Kerîm’de, ihtiyacını arz ederek yardım dileyen kimselerin boş çevrilmesi uygun görülmemektedir. Diğer bir âyette kimlerin yardıma ehil oldukları anlatılırken, yardıma layık yoksullar hakkında “*Onların durumlarını bilmeyen, iffetli tavırlarından dolayı onları zengin zanneder. Sen onları görünüşlerinden tanırsın*”⁴⁸⁸ buyurulmaktadır.

Hadislerde dilencilik konusuna geniş yer verilmiş, hatta bazı hadis kitaplarında bu konuyla ilgili özel bölümler konulmuştur. Hz. Peygamber’in, yeni Müslüman olan bazı kimselerden, Allah’ın birliğini tanıyıp O’na ibadet etmeleri, namaz kılmaları yanında, dilencilik yapmayacaklarına dair söz alması, onun prensip olarak dilenciliği kabul

⁴⁸⁵ Bozkurt, “Eglence”, *D.İ.A.*, X, 483-488.

⁴⁸⁶ Duhâ, 93/10.

⁴⁸⁷ Zâriyât, 51/19; el-Me’âric, 70/25.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/273.

etmediğini göstermektedir⁴⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi hadislerde de iffetli yoksullarla, dilenciliği bir kazanç yolu olarak kullananlar arasında ayırım yapılmıştır. Hz. Peygamber “*Yoksul (miskin), birkaç hurma veya bir parça ekmekle baştan savulan (dilenci) kişi değildir; gerçek fakir iffetli olan kimsedir. İsterseniz, ‘Onlar insanlardan ısrarla dilenmezler’*”⁴⁹⁰ âyetini okuyunuz” buyurarak⁴⁹¹ dilenciliği meslek haline getirmenin bir iffetsizlik olduğunu belirtmektedir. Bazı hadislerde, elinin emeğiyle geçinme imkanı varken dilenerek mal biriktirenlerin, âhirette yüz etleri soyulmuş vaziyette Allah'ın huzuruna çıkarılacakları ifade edilmektedir.⁴⁹²

İslâm bilginleri de zaruret halleri dışında dilenciliğin caiz olmadığı görüşündedirler. İslâm ahlâkçılarına göre dilencilik, Allah'ın “*izzet'le nitelendirdiği*”⁴⁹³ mümine yaraşmaz ve bu müminin kendi nefesine bir zulümdür; nefse zulüm ise Allah tarafından yasaklanmıştır.⁴⁹⁴ Öte yandan dilencilik, gösteriş için yardım yapanları riyakârlığa sevk ederek günaha sebep olabilir.

Bu suretle dilencilik İslâm ahlâkında esas itibarıyla kötü sayılmakla birlikte, başka herhangi bir yolla geçinme imkânı kalmamış kişilerin ihtiyaçları ölçüsünde dilenmeleri de caiz görülmemektedir. Ancak bu ruhsatın geçerli olabilmesi için başka hiçbir çarenin bulunmaması gerekmektedir.

Öte yandan varlıklı kimseler de, yardım için kendilerine başvuran kişileri azarlamamalıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça “*İsteyeni azarlama*”⁴⁹⁵ buyurulmaktadır. Varlıklı müslümanlar yoksulun halinden anlamalı, kendi mallarında “*İsteyenin ve yoksulun hakkı bulunduğunu*”⁴⁹⁶ bilmeli, yaptığı iyiliği başa kakmamalı, yardımı karşılığında minnet beklememeli, gösterişten kaçınmalıdır.⁴⁹⁷

⁴⁸⁹ Müslim, Zekât, 108; Nesâî, Zekât, 85.

⁴⁹⁰ Bakara, 2/273.

⁴⁹¹ Müslim, Zekât, 102.

⁴⁹² Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Zekât, 103, 104.

⁴⁹³ Münâfikûn, 63/8.

⁴⁹⁴ Tevbe, 9/36.

⁴⁹⁵ Duhâ, 93/10.

⁴⁹⁶ Zâriyât, 51/19.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/264.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADÎ FAALİYETLERE GELENEKSEL YAKLAŞIMLAR VE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. GELENEKSEL (KELAMİ) YAKLAŞIMLAR

İktisadi faaliyetler, bireysel ve sosyal yaşamın vazgeçilmez unsurlarındandır. İktisadi faaliyetler İslam açısından, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin için bir araç olmaktan ibarettir. Ne yazık ki Müslüman toplumların uzunca zamandan beri bu aracı tüm işlevleriyle kullandığını söylemek mümkün değildir.

Zira İslam dünyasının, belli bir dönemden sonra pek çok konuda gerileme sürecine girmiş, bugün hala bu süreçten kurtulamamıştır. Hiç kuşkusuz bunun nedenleriyle ilgili birçok şey söylenmiştir.⁴⁹⁸ Burada söz konusu nedenler üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Şu kadarını ifade etmek gerekir ki, yanlış tevekkül ve kader anlayışının, Müslümanları zihni ve ameli durgunluğa sevk ettiği yönünde yaygın bir kanaat vardır. Gerilemenin nedeni, tek başına böyle bir inanca bağlanamayacağı gibi ona tamamen sırt çevirmek de doğru olmaz. Çünkü insan eylemleri, normal şartlarda, faillerinin inanç ve düşüncelerini yansıtmaktadır.⁴⁹⁹

Yine bu bağlamda fakirliğin güzelliğini, az rızıkla yetinmenin gerekliliğini, miskinliğin faziletini, ahireti kazanmak isteyenlerin dünyayı terk etmesi gerektiğini belirten birçok söz, hadis olarak uydurulmuştur.⁵⁰⁰ Gene halk arasında yaygın deyimlerde⁵⁰¹ ve geleneksel eserlerde, ezelde taksim edilmiş, çalışmayla asla değişmeyecek bir rızık anlayışı olduğu görülmektedir.⁵⁰²

“Rızıklar, taksim edilip bütün işler bitirildiğinden, bundan sonra muttaki kimsenin takvası, rızıkını arttırmadığı gibi facirin kötülüğü de onu azaltmaya güç yetiremeyecektir. Bundan dolayı rızık istemek ve onu elde etme yollarına yönelmek gereksizdir. Çünkü rızık, taleple artmadığı gibi, talebi terk etmekle de azalmaz. O levhi

⁴⁹⁸ Muhammed İkbal, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev. Ahmet Asar), Bir Yayıncılık, İstanbul 1984, 20-206.

⁴⁹⁹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din (İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı)*, Der Yayınları, İstanbul 1981, 73.

⁵⁰⁰ Saffet Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, Elif Yayınları, İstanbul 2004, 222-231.

⁵⁰¹ İlhami Güler, *Allahın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu, Ankara 1998, s. 20-21.

⁵⁰² Kelpetin Hatice Arpaguç, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 344.

mahfuzda nitelikleri ve zamanı belirlenmiş ve yazılmış ve takdir edilmiştir. Yazılan bozulmadığı gibi, Allahın hükmü de değişikliğe uğramaz.”⁵⁰³ gibi anlayış ve kabuller söz konusu nedenler arasında gösterilebilir.

İnsan hayatının önemli bir bölümünü işgal eden iktisadî faaliyetler, Kelâm'ın konuları arasında yer almaktadır. Klasik kelimciler, rızık ve fiyat konu başlıkları altında iktisadî faaliyetlere ilişkin birtakım görüşler ileri sürmektedirler. Onlar, iktisadî faaliyetleri, modern iktisatçılardan farklı olarak ele almaktadırlar. Kelamcılar, meseleyi daha ziyade, Allah'ın ilim, irade yaratma ve adalet gibi sıfatları ve insan fiilleri açısından incelemektedirler. Kelamcıların bu görüşleri rızık tanımını, helal ve haram yönünden rızık ve fiyat kavramları üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Öte yandan iktisadi alanda işlenen günahların her birinin doğrudan kelamda bir karşılığı ve değerlendirmesi olmadığından, zorunlu olarak kelamda ele alınış ve işleniş biçimine göre katagorize edildi. Buna göre; rızık kavramı, helal ve haram yönünden rızık anlayışları, fiyatların belirlenmesi şeklinde üç ana başlığa indirgenerek ele alınmaya çalışıldı. Çünkü birinci bölümde ortaya konulan iktisadi günahların her biri ya rızıkla, ya helal-haramla, ya da ekonomin hayata yansımaları olan fiyatların belirlenmesiyle ilgili problemlerdir. Dolayısıyla iktisadi alanda işlenen her bir günahın kelam ilminde ele alınış biçimi bakımından bu kategoride bir yerinin olduğu görülmektedir. Bu gerçekten hareketle mesele, klasik kelimcilerin iktisadi hayata dair görüşleri çerçevesinde ele alınıp açıklanacaktır.

2.1.1. Rızık Kavramı

Rızık kelimesi; “r-z-k” fiilinden türetilmiş bir isimdir. Rızık, lügatte kendisinden faydalanılan şey olarak tarif edilir.⁵⁰⁴ Dil bilginlerine göre rızık el-atâ, ihsan, vermek, yenilmiş mideye varmış olan gıda, şükran-ı nimet, yağmur, ma'ruf, dinin helal kıldığı ya da emrettiği, cömertlik, pay,⁵⁰⁵ yiyecek, giyecek,⁵⁰⁶ kısmet, azık, doygu, servet, refah,⁵⁰⁷ insanın yararlanabildiği her türlü mal ve varlık⁵⁰⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

⁵⁰³ Arpaguç, s. 118.

⁵⁰⁴ Ahmet Lütfi Kazanc, *Akaid ve Kelam*, Marifet Yayınları, İstanbul 1983, s. 183; Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları, Tevhid ve İlmi Kelam*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1984, s. 370.

⁵⁰⁵ el-Endelûsi Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Hayan, *el-Bahrü'l-Muhît*, Riyad t.y.; Abdülgaffar Aslan, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003, s. 63.

⁵⁰⁶ İsmail Parlatır –Nevzat Gözaydın, vd. (Komisyon), *Türkçe Sözlük*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1998, II, 1861; Kazancı, s. 183; Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 36.

⁵⁰⁷ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, T.D.K.Y., Ankara 1959, s. 649; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe*

En genel manasıyla rızık; Allah'ın yaratmış olduğu canlıların hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan bütün nimetleri hazırlaması, var etmesi ve vermesidir.⁵⁰⁹

Kelimenin kavramsal anlamı ise kalam ekollerinin kendi prensiplerine göre farklılıklar arz etmektedir. Şimdi mutezile ve ehl-i sünnet ekollerinin rızık anlayışlarını fazla ayrıntıya girmeden kısaca yansıtmak yarlı olacaktır.

2.1.1.1. Mutezile'de Rızık

Kadı Abdülcebbar⁵¹⁰ rızık; kendisinden faydalanılan ve başkaları tarafından faydalanmasına herhangi bir engel konulmayan şeyler olarak tanımlamaktadır.⁵¹¹ Bu tanımda rızıkın faydalanabilir olma şartı dikkat çekmektedir. Buna göre yalnız yenilip içilen şeyler değil, aynı zamanda, kendisinden faydalanılabilen her şey rızık sayılmaktadır.⁵¹²

Rızık bu genel tanımı, mutlak rızık olarak isimlendirilmektedir.⁵¹³ Mutlak rızık, faydalanılmasında herhangi bir engel bulunmayan ot, su ve avlanması mübah olan hayvanların avlanması gibi bütün insanların her hangi bir tahsis söz konusu olmadan

Sözlük, Birlik Yayınları, Ankara 1982, s. 838; Özcan Acar Ali– Akbaş, vd. (Komisyon), *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, IX, 3240.

⁵⁰⁸ Fikret Karaman, “Rızık ve Kazanç Anlayışı Üzerine Bir İnceleme”, *F.Ü.İ.F.D.*, 1, Elif Ofset ve Matbaacılık, Elazığ 1996, s. 155.

⁵⁰⁹ Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, s. 36; Ömer Kürşad, “Rızık”, *Hakses*, Burak Matbaacılık, Ankara 2005, s. 25; M. Kenan Çığman, *Kaza, Kader, Hayır, Şer*, Pars Matbaası, Ankara t.y., s. 215-17; Fikret Karaman, s. 156.

⁵¹⁰ Kâdî Abdülcebbar'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber h. 320-325 (m. 932-937) yılları arasında İran'ın Hemedan bölgesinde doğmuştur. İlk öğrenimini bulunduğu bölgede yapmış, ilk olarak Eş'ariyye mezhebini benimsemiş, daha sonra Basra'ya giderek Mu'tezile mezhebine geçmiştir. Kalam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ilimleri tahsil etmiş ve bu alanlarda eserler telif etmiştir. Mu'tezile mezhebi içinde “kadıkudât” unvanını alan tek kişi olup, kendisinden önceki Mu'tezilî alimlerin görüşlerini derlemiş ve mezhebi sistematik bir hale getirmiştir. Döneminde Basra ekolünün lideri ve en önemli temsilcisi olmuştur. Mu'tezilî alimlerin birikimlerinden yararlanmış, ortaya koydukları farklı görüşleri derleyip tasnif etmiş, bazılarını kabul bazılarını da reddetmiştir. Mezhebine ait bilgi ve görüşleri kayda geçirmesi sayesinde Mu'tezile'nin temel fikirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Kâdî Abdülcebbar h. 415 (m. 1025) yılında Rey'de vefat etmiştir. Kalam alanında el-Mugnî, Serhü'l-Usulî'l-hamse, Fazlû'l-I'tizâl, Tesbîtü delâilî'n-nübüvve, el-Muhît bi't-teklîf, el- Hilâf beyne's-Seyhayn, Redü'n-Nasârâ, Kitabü't-Tabai, el-Cedel, el-Hilâf, el-Men' ve't-temânü, el- Hikme adlı eserleri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar*, İstanbul 2002, s. 205-222; “Kâdî Abdülcebbar”, *D.İ.A.*, XXIV, 103-113.

⁵¹¹ Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan b. Ahmed el-Hemadani el-Esedabadi, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire 1996, s. 784.

⁵¹² Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni, el-Mugnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, Kahire 1965, XI, 32.

⁵¹³ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'lhamse*, s. 784.

faýdalanma hakkına sahip olduđu şeylerdir. Bunları kimse tekeline alamaz. Bunları kim önce davranır elde eder ve faýdalanırsa onun rızık olur.⁵¹⁴

Kadı Abdülcebbar'a göre bir de muayyen rızık vardır ki, bu da, mülk edinilmiş şeylerdir. Yani sahip olunan menkul ve gayrimenkullerdir. Bu eşyaların sadece elde bulundurulması rızık olmadığı gibi, onlara sahip olmak da rızık sayılmaz. Zira bunların rızık sayılabilmesi, ancak bunlarla tasarruf etme ve yararlanmakla mümkündür. Bu arada insanların mülk edinmeleri de çalışma, miras, alışveriş ve hibe gibi yollarla olmaktadır. Ona göre mutlak ve muayyen rızık ayırımı hayvanlar içinde geçerlidir.⁵¹⁵

Mutezile'ye göre bir şeyin rızık olarak tanımlanabilmesi için gereken ikinci şart, kendisinden faýdalanılması hususunda herhangi bir engelin bulunmamış olması,⁵¹⁶ yani helal ve meşru yollardan elde edilmesidir. Buna göre rızık, Allahın izin verdiği, helal kıldığı ve kendisine şükredilmesini emrettiği şeylerdir. Allah'tan izinsiz olarak ve gayri meşru yollarla elde edilen bir mal, gerçekte bir başkasının rızığıdır.⁵¹⁷

Eğer Allah haramı rızık olarak vermiş olsaydı, onu kaza, takdir ve kısmet yapmış olması da icap eder, bu durumda ise haram malın yenilmesine rıza gösterilmesi gerekirdi.⁵¹⁸ Mutezile'ye göre Allahın insanlara bahşettiği rızıklar, helal olarak takdir ettikleridir. Haram ise gasptır, hırsızlıktır. İnsan tarafından gerçekleştirilmiştir, onda Allah'ın takdiri ve kazası yoktur.⁵¹⁹

Mutezile'ye göre faýdalanılacak malzemeyi, aleti ve vasıtayı yaratma işi yalnızca Allah'a ait olduğu için bütün rızıklarda Allah'a izafe edilmelidir. İnsanın tabiattaki cisimleri, renkleri, tatları, kokuları ve diğer faydaları yaratması mümkün değildir. İnsanların faýdalanması için bütün bunları yaratan Allah'tır.⁵²⁰

İnsanın herhangi bir emeğinin bulunmadığı bu tür rızıklar, yalnızca Allah'a izafe edilebileceği gibi, miras, hibe ve herhangi bir tedbire başvurmada insanı ulaşan

⁵¹⁴ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 27.

⁵¹⁵ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 784-785.

⁵¹⁶ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 784.

⁵¹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn Ve 'htilâfu'l-Musallîn*, (İlk Dönem İslam Mezhepleri), (Çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın), İstanbul 2005, II, 322; Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 35.

⁵¹⁸ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 39.

⁵¹⁹ Muhammed Ammara, *Mutezile ve İnsan Özgürlüğü Sorunu*, (Çev. Vahdettin İnce), Ekin Yayınları, İstanbul 1998, s. 168; Ali Arslan, s. 373.

⁵²⁰ Kadı Abdülcebbar, *Usuli'l-Hamse*, s. 786.

rızıklar da yalnızca Allah'a izafe edilmelidir.⁵²¹ İnsan kendi emeği ya da başka insanların vasıtasıyla elde ettiği rızıklar, faydalanma ya da faydalandırma işi bizzat insanlar tarafından yapılmış olsa da mutlak yaratıcı Allah olduğundan bütün rızıklar Allah'a izafe edilmelidir.⁵²²

Allah'tan olan şeyleri insanın talep etmesi meselesine gelince, Allah'ın koyduğu yasa gereği, talep edilerek, teşebbüste bulunularak ve bir takım fiiller ortaya konularak istenilen şeyi Allah gerçekleştirir. Bu, hasta olan birinin ilaçla tedavi olmayı istemesi gibidir.⁵²³

Yanlış yorumlanan tevekkül anlayışıyla rızık arama faaliyetini hoş karşılamayan bazı görüşlerin aksine Mutezile rızık arama faaliyetinin tevekküle aykırı olmadığını söylemektedir.⁵²⁴

Görüldüğü gibi, Mutezile rızık temininde sebeplere sarılmanın önemini vurgulamış ve insanın rolünü açıkça ortaya koymuştur. Keza gasp, hırsızlık ve zulüm gibi haksız yollarla elde edilen şeylerin rızık olarak görülmemesi, iktisadi hayatın ahlaki ve hukuki zeminini oluşturması bakımından kayda değer bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.⁵²⁵

2.1.1.2. Ehl-i Sünnet'te Rızık

Ehl-i Sünnet âlimleri rızık, Allahın rızık verici (Rezzak) sıfatıyla tanımlamaktadırlar. Onlar haramın rızık olduğunu, ancak Allah'ın haram rızık kazanılmasına rızasının bulunmadığını, herkesin kendi rızıkını yediği gibi hususlarda ittifak halindedirler.⁵²⁶

Ehl-i Sünnet'in iki büyük kolu olan Eş'ari ve Maturidi ekolüne mensup kelimcilerin temel yaklaşımları bakımından ittifak halinde oldukları görülse de, Maturîdilerin görüşlerinde insanın emek ve çalışmasına daha fazla yer verildiği göze çarpmaktadır.

⁵²¹ Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l Usuli'l-Hamse, a.y.

⁵²² Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 41, 53-54.

⁵²³ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 43.

⁵²⁴ Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l Usuli'l-Hamse, s. 786.

⁵²⁵ Hulusi Arslan, İktisadi Faliyetin Kelami Yorumu, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 8, S. 21, Güz, 2004, s. 13-14.

⁵²⁶ el-Eş'ari, *el-İbâne An Usuli'd-Diyâne*, Kahire 1375/1955, s. 64; Osman Karaçöğür, *İslam'da Ticarî Ahlak ve Rızık Meselesi*, Fazilet Kitabevi, Rize, 1974, s. 25.

Ehl-i Sünnet'e göre rızık, canlının faydalandığı ve içinden yiyeceklerini, içeceklerini, giyeceklerini ve meskenlerini çıkardıkları şeylerden ibarettir.⁵²⁷ Buna göre rızık; “Allah’ın üzerinde tasarruf etme, kullanma izni verdiği her şeydir.”⁵²⁸ Kul, ondan faydalandığı zaman bu, kendisine rızık olur. Helal veya haram olması onun rızık olmasına engel değildir.⁵²⁹ İnsan, rızıkını hangi yoldan isterse, Allah o yoldan verir. Ancak helal olmayan yollara ve çarelere başvurursa suç işlemiş olur. Çünkü Allah, rızık için helal ve meşru yolların seçilmesini emretmektedir.⁵³⁰ Allah rızasına uygun iş yapanlar mükâfatlandırılır, yapmayanlar cezalandırılır. Allah onlara işlerine göre ceza verir.⁵³¹

Ehl-i Sünnet'e göre her şahıs veya her canlı kendi rızıkını yer. Bir şahsın rızıkını başka bir şahıs yiyemez.⁵³² Zengin birinin fakire verdiği sadaka, zenginin rızıkı olmadığı için fakire geçmiştir.⁵³³ Rızıkı yaratan ve veren Allah’tır. Kul, Allah’ın evrende geçerli tabii kanunlarını gözeterek çalışır, çabalar, sebeplere sarılır ve rızık kazanmak için tercihlerde bulunur. Allah da onun bu tercihin ve çabasına göre rızıkını yaratır. Allah’ın yegâne rızık veren olması, tembellik yapmayı ve çalışmamayı gerektirmez. Kazanç için meşru yollardan gerekli girişimde bulunmak kuldan, rızıkı yaratmak ise Allah’tandır.⁵³⁴

Eş’ariler, rızık ve fiyat konusunu “Allah’tan başka yaratıcı yoktur” prensibine bağlı kalarak açıklamaktadır.⁵³⁵ Hem gıdayı hem de gıdalanma eylemini yaratan Allah olduğu için haram ya da helal olduğuna bakılmaksızın bütün rızıklar Allaha izafe edilmektedir. Eş’ari rızıkı genel manada, canlıların gıdalanması, gıdayı faydalanacak hale getirmesi, yarar sağlaması ve sahip olması şeklinde tanımlamaktadır.⁵³⁶ O rızık mutezilenin aksine haram-helal tasnifiyle değil, kendisinden lezzet duyulan ve yenildiğinde bedeninin kuvvet kazandığı bütün şeyleri rızık olarak tanımlamaktadır.⁵³⁷ Mutezilenin yalnızca helal şeyleri rızık olarak kabul etmesine şu gerekçeyle eleştirmektedir. Eğer haram rızık olmasaydı bir ömür haramla beslenen birinin

⁵²⁷ Kemaleddin Beyazi, *İşaratü'l-Meram*, Kahire 1949, s. 235.

⁵²⁸ Muhammed Ali Sabûnî, *Maturidiye Akaidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B.Y., Ankara 1979, s. 157.

⁵²⁹ Mustafa Utku, *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, Uludağ Yayınları, İstanbul 2002, s. 251.

⁵³⁰ Lütfi Şentürk –Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, D.İ.B.Y., Ankara 2004, s. 62.

⁵³¹ Ahmed Hamdi Akseki, *İslam Dini, İtikat, İbadet ve Ahlak*, D.İ.B.Y., Ankara 1977, s. 99.

⁵³² Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 330.

⁵³³ Şerafeddin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1979, s. 243.

⁵³⁴ Hüseyin Algül –H. Yunus Apaydın, vd. (Komisyon), *İlmihal*, T.D.V.Y., Ankara 2004, I, 139.

⁵³⁵ Gölcük, *Bakullani ve İnsanın Fiilleri*, T.D.V.Y., Ankara 1997, s. 240-250.

⁵³⁶ Ebubekir Muhammed b. Hasen İbni Furek, *Mücerredü Makalati'l-Eşari*, Beyrut 1987, s. 137.

⁵³⁷ İbni Füreke, a.y.

yediklerinin asla Allah'ın rızık olmaması icap ederdi ki, bu da Allah'ın yegâne rızık verici oluşu ile çelişmektedir.⁵³⁸

Eşarilere göre Allah mahlûkatı yaratmadan önce bütün fiilleri, ecelleri ve rızıkları takdir etmiştir. Kıyamete kadar onlardan meydana gelecek her şey Levh-i Mahfuz'da tespit edilmiştir. Bu nedenle rızıklar da Allah katındadır. Rızıkın kulun mülkiyetiyle hiçbir ilgisi yoktur. Allah her şeyin sahibidir.⁵³⁹ Eşariler bu düşüncelerini; “*Allah rızık kullarına bolca verseydi muhakkak onlar yeryüzünde azarlardı.*”⁵⁴⁰ Ve “*eğer bütün insanlar (küfre meyledip) tek bir ümmet olma durumuna gelemeyecek olsaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar yapardık.*”⁵⁴¹ ayetleriyle temellendirmektedirler.⁵⁴²

Kadı Ebu Bekr Bakıllâni (Ö. 403/1013) de helal ve haramın rızık olduğunu beyan etmektedir. Bu mevzudaki delili “*Sizi yaratan, size rızık veren, sizi öldüren ve tekrar diriltten Allah'tır*”⁵⁴³ ayetidir. Ona göre Allah yaratma, öldürme ve diriltmede tek ise, rızıkları dağıtmada da tektir. Ayrıca Bakıllâni, rızıkın mülk olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır.⁵⁴⁴

Nureddin es-Sabuni (Ö. 580/1184)'ye göre insanın yediği şey haram da olsa helal de olsa onun rızığıdır. O, Mu'tezilenin rızık insanın mülkü olduğu anlayışına karşı çıkar.⁵⁴⁵ Buna göre, rızık Allah'ındır ama insana intifa/yararlanma hakkı verilmiştir. Çünkü her şeyin sahibi Allah'tır. Rızık Allah'ın lütfu ve bağışdır, insan ve hayvan ondan yararlanır. Bu durumda faydası olmayan şey rızık değildir. Kişinin kendisinden yararlandığı şey rızıktır.⁵⁴⁶

Taftazâni (Ö. 793/1390) rızık; “Gıda almak ve daha başka surette faydalansınlar diye Allah'ın, canlılara sevk ettiği şeylerdir.” tarzında tarif eder. Bu tarif, yeme, içme,

⁵³⁸ el-Eşari, *el-İbane*, Beyrut 1990, s. 119; Abdülkadir Bağdadi, *Usuli'd-Din*, Beyrut 1981, s. 145.

⁵³⁹ Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Muhammed Sultan el-Herevi, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut 1997, s. 175.

⁵⁴⁰ Şura, 42/27.

⁵⁴¹ Zuhurf, 43/33.

⁵⁴² Eşari, *el-İbane*, s. 107-108.

⁵⁴³ Rum, 30/40.

⁵⁴⁴ Kadı Ebu Bekr Bakıllâni, *et-Temhid*, Beyrut 1957, s. 328.

⁵⁴⁵ Sabûnî, *Maturidiye Akaidi*, s. 157; Şerafeddin Gölcük –Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 1998, s. 269.

⁵⁴⁶ Sabûnî, *Maturidiye Akaidi*, s. 157; Gölcük, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya 1989, s. 232.

giyinme, ev, ev eşyası... Gibi şeyleri de rızık kavramının şümulüne alan bir tariftir.⁵⁴⁷ Genel olarak da Ehl-i Sünnet kelmacıları rızık, Taftazânî'nin tanımlarına benzer şekilde tanımladıkları görülmektedir.

Ehl-i Sünnet'in rızıkla ilgili görüşleri şu şekilde özetlenebilir. Eşarîler rızık konusunda ortaya çıkabilecek problemleri, "ezelî ilim" sayesinde aşmaya çalışmaktadırlar. Sözelimi Şehristânî'ye göre rızıklar ecellere, eceller de rızıklara bağlanmıştır. Allah'ın bilgisine göre olan ecel ve rızıklar (malum ecel) değişmez, kimse onları eksiltip çoğaltamaz. Rızıklar da eceller gibi levh-i mahfuzda yazılmıştır. Ancak ecel ve rızıklar, genel ve şartlı olmak üzere iki şekilde yazılmıştır. Şartlı olarak yazılması, insanın şöyle şöyle yaptığında eceli ve rızık artar, şöyle şöyle yaptığında ise eceli ve rızık azalır şeklinde yazılmış olmasıdır.⁵⁴⁸ Şehristânî, levh-i mahfuz hakkında ortaya koyduğu bu "şartlı yazılım" fikriyle, rızıkların az veya çok olmasında insan irade ve çalışmasının etkisini belirtmeye çalışmıştır.

Mâturîdî âlimlerin yaklaşımları ise, rızıkın yaratma yönünden Allah'a, kazanma yönünden insana ait olduğu yönündedir. Allah'ın rızıklandırma fiilinin, kulun irade ve kudretini o yönde kullanarak çalışmasına bağlı olduğunu, bu sebeple haramı yaratmasından dolayı Allah'ın kınanamayacağını savunmaktadırlar. Dolayısıyla Mâturîdîler rızık konusunda hem Allah'ın hem de insanın rolünü daha belirgin bir şekilde ortaya koyarak dengeli bir yoruma gitmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bununla birlikte, her iki ekolünde ortaya koyduğu "rızıkın ezelden takdir edildiği" "haram da olsa herkesin kendi rızıkını yediği" "hiç kimsenin başkasının rızıkını yiyemeyeceği" gibi anlayışlar, ezelden paylaştırılıp değişmeyecek olan bir rızık algılaması sonucuna götürebilir.

Ehl-i Sünnet'in rızık konusundaki fikirlerini şu şekilde toparlayabiliriz.

1- Yegâne rızık veren Allah'tır. Dilediğine bol rızık verir, dilediğinin rızıkını da daraltır.

2- Rızıkı yaratan Allah'tır ancak onu kesb eden kuldur.

⁵⁴⁷ Sa'düddin Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 220.

⁵⁴⁸ Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdâm*, Londra 1939, s. 416.

3- Haram olan bir şey, onu kazanan kul için rızık sayılır. Kulun, haram olan rızık kazanmasına, Allah'ın rızası yoktur.

4- Herkes, kendi rızıkını yer, bir kimse başkasının rızıkını yiyemeyeceği gibi, başka biri de onun rızıkını yiyemez.⁵⁴⁹

2.1.2. Helal ve Haram Yönünden Rızık Anlayışları

Kelam mezhepleri arasında tartışma konularından biri de haramın rızık olup olmadığıdır. Çünkü haramı Kur'an, Mü'minler için kesin olarak yasaklamıştır. Ne var ki haram yiyerek hayatını sürdürenlerde bulunmaktadır. Bu nedenlerdir ki konuya ilişkin bir takım sorular gündeme gelmektedir. İşte Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında görüş ayrılığı da bundan kaynaklanmaktadır. Bu iki zıt görüş arasındaki farkın belirlenmesi için tarafların rızık helal ve haram yönünden nasıl ele aldıklarını açıklamak faydalı olacaktır.⁵⁵⁰

2.1.2.1. Mutezile'de Helal ve Haram Yönünden Rızık

Mu'tezile haramın rızık olmadığını iddia etmekte ve iddiasını şu şekilde temellendirmektedir. *“Onlar, gayba inanırlar, namaz kılar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”*⁵⁵¹ Kur'an bu ayette infakta bulunanları övmüştür. Eğer haram rızık olsaydı, ondan yapılan infakın da övülmesi gerekirdi. Hâlbuki haramı teşvik ve onu övmek caiz değildir.

Mutezileye göre eğer haram rızık sayılsaydı, hırsızın çalıntı maldan bile infak etmesi yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olurdu. Zira Kur'an, sahip olunan rızıktan infakta bulunulmasını emretmektedir: *“Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de, sadaka verip iyilerden olsam! Demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın.”*⁵⁵²

İslam âlimleri, genel itibariyle gasp edilen maldan infakta bulunmanın caiz olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu da haramın rızık olmadığını göstermektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Apaydın Algül, s. 139.

⁵⁵⁰ Fikret Karaman, s. 162.

⁵⁵¹ Bakara, 2/3.

⁵⁵² Münafikûn, 63/10.

⁵⁵³ Fikret Karaman, s. 163.

Kur'an, Hz. Musa (a.s)'ın şahsında İsrailoğullarına yemeyi ve içmeyi emrederken helal rızık emretmiştir. *"Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur! Demıştik. Derhal (taştan) on iki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. (Onlara): "Allah'ın rızıkından yiye, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik"*⁵⁵⁴ buyrulmaktadır. Bu ayetle, Hz. Musa (a.s)'ın duasının kabul edildiği ve Allah'ın buna karşılık onu ve kavmini yormadan kudret helvası, bıldırcın ve temiz kaynak suyu ile rızıklandığı bildirilmektedir. Ayrıca gıdaların ancak su ile var olabileceğine dikkat çekilerek yiyecek ve içeceklerin kendilerine verildiği hatırlatılmaktadır. İşte Mu'tezile bu ayeti de delil göstererek ancak helal olan şeyin rızık olabileceğini söylemiştir. Zira *"yiyiniz ve içiniz"* emri ibaha içindir. Bu da rızıkın mübah olmasını gerektirir.⁵⁵⁵

Yine Mu'tezile, Kur'an'da geçen; *"Rızkan hasenâ"*,⁵⁵⁶ *"Helâlen tayyiba"*⁵⁵⁷ ve *"Hayrü'r- Râzikin"*⁵⁵⁸ gibi kavramları esas alarak, haramın rızık olamayacağı görüşlerini temellendirmektedir. *"Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri, hiç şüphesiz Allah güzel rızıkla rızıklandıracaktır. Şüphesiz Allah evet O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*⁵⁵⁹ Mu'tezile bu ayetin yorumunda da, rızık vermede sadece Allah'ın kudret sahibi olduğunu ifade etmiştir. O halde rızık alan, her zaman rızık verene karşı bir minnet borcu duyar. Yüce Allah, sadece rızık vermekle kalmamış, o rızıktan yararlanmak için, insana güç, kuvvet, sağlık ve sağlam duyular da vermiştir. İşte bütün bu imkânlar, rızıkın meşru yollardan kazanılması için verilmiştir.⁵⁶⁰

Bu esaslara göre haram olan bir şeyi yiyen kimse rızıklanmış sayılmamaktadır. Bu yaklaşım esas alındığı takdirde insanın dışındaki canlıların rızıklarını izah etmek de oldukça zordur. Zira bu anlayışa göre rızık sadece insanlara özgü kılınmaktadır.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ Bakara, 2/60.

⁵⁵⁵ Fikret Karaman, s. 163.

⁵⁵⁶ Hac, 22/58.

⁵⁵⁷ Maide, 5/88.

⁵⁵⁸ Sebe, 34/39; Maide, 5/114.

⁵⁵⁹ Hac, 22/58.

⁵⁶⁰ Fikret Karaman, s. 162-163.

⁵⁶¹ M. Sait Yazıcıoğlu, *İslam Dini Esasları*, A.Ü.A.Ö.F.Y., Eskişehir 1998, s. 51.

2.1.2.2. Ehl-i Sünnet'te Helal ve Haram Yönünden Rızık

Ehl-i Sünnet'e göre rızık; “helal olsun, haram olsun insanın tükettiği ve onunla gıdalandığı şeydir.”⁵⁶² Haram da Allah'ın takdir ettiği rızıktır. Haram şeylerle kişinin beslenmesi, gıdalanması mümkündür.⁵⁶³ Bu ister helal olsun ister haram olsun sonuç değişmez.⁵⁶⁴ Bu durumda Ehl-i Sünnet anlayışına göre, Allah'tan başka yaratıcı ve rızık veren yoktur. Rızık, sadece helal ile sınırlandırılmaz. Ehl-i Sünnet bu husustaki görüşlerini şu şekilde temellendirmektedir.

*“Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size yerden ve gökten rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl oluyor da (tevhidden küfre) çevriliyorsunuz?”*⁵⁶⁵ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere, Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Yerden ve gökten rızık veren O'dur. Eğer O vermezse diğer vasıtaların hepsi hükümsüz kalır. Nitekim bu ayet nazil olduğunda bir grup müşrike şöyle bir soru sorulmuştur: *“Yerde ve gökte canlılara ait rızık veren kimdir?”* “Allah” diye cevap vermek suretiyle ikrar etmişlerdir. Bu, tıpkı onlara *“gökleri ve yeri kim yarattı?”* diye sorsan, *elbette Allah'tır derler*”⁵⁶⁶ mealindeki ayetle yaptıkları itiraf ve ikrara benzemektedir.⁵⁶⁷

Yine başka bir ayette, yeryüzünde bütün canlıların rızıkının Allah'a ait olduğu bildirilmektedir: *“Yeryüzünde yürüyen her canlının rızıkı, yalnızca Allah'ın üzerindedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekanı bilir. (Bunların) hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz) 'dır.”*⁵⁶⁸

Bu Ayet-i Kerime'nin hükmüne göre ister helal olsun, ister haram olsun, herkesin kendi rızıkını tüketmesi gerekir. Bir insanın rızıkını yiyip tamamlamaması veya başkasının rızıkını yemiş olması tasavvur edilemez.⁵⁶⁹

Yine Ehl-i Sünnet mensuplarına göre rızık lügat anlamının temelinde, daha önce açıklandığı gibi haz, nasib ve pay gibi manalar da vardır. Bu durumda insan haram

⁵⁶² Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyza Yayınları, İstanbul 1997, s. 191.

⁵⁶³ Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlı), Kalem Yayınevi, İstanbul 1979, s. 316.

⁵⁶⁴ M. Saim Yeprem, *Maturidinin Akide Risalesi ve Şerhi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1989, s. 93.

⁵⁶⁵ Fatır, 35/3.

⁵⁶⁶ Zümer, 39/38.

⁵⁶⁷ Fikret Karaman, s. 164.

⁵⁶⁸ Hud, 11/6.

⁵⁶⁹ Ebu Hanife, s. 330.

rızıktan yararlanınca bu, bir haz, nasib ve pay olmaktadır. Eğer haram insan için rızık kabul edilmezse ona ikinci bir rızık veren aranması gerekirdi ki, bu da mümkün değildir.⁵⁷⁰

İnsanın huzur, güven ve varlık içinde olduğu dönemde de, ikrar ve zaruret gibi hayatî tehlike söz konusu olduğu hallerde de belli oranlarda rızık ihtiyacını duymaktadır. Bütün bu hallerde yine rızık veren veya haramı dahi geçici olarak mübah kılan ruhsatlar vardır. İşte bu örnekler de haramın rızık olduğunu göstermektedir.⁵⁷¹

“Allah’ın size helal ve temiz olarak verdiği rızıktan yiyiniz”⁵⁷² şeklindeki hükmün incelenmesinde de eğer haram, rızık olarak kabul edilmemiş olsaydı, helal rızık yararlı olduğu zikredilmezdi.⁵⁷³ Şu halde Allah’ın kuluna verdiği rızık, emrine göre helal ve haram olmaktadır. Yoksa kulunun bir kısmına helal, bir kısmına haram rızık veriyor değil. O, sadece rızık vermektedir. Ama elde etmek için tutulan yola göre ya da bizatihi haram kılınmış olanı kullanan, haram yemiş olmaktadır. Yiyecek haram değildir ama hırsızlıkla elde edilmesi haramdır.⁵⁷⁴ Alkol içmek haramdır ama elin temizlenmesi için kullanılması haram değildir.⁵⁷⁵

Sonuç olarak, Mu’tezile rızık manasında, Allah’a nispet konusuna itibar ederek, Allah’tan başka rızık verenin olmadığını söylemektedir. İnsan, yediği haramdan dolayı yerilmeyi ve cezalandırılmayı hak eder. Allah’a nispet edilen bir şey çirkin olamaz. O’na nispet edilen şeyi işleyen yerilmeye ve cezalandırılmaya müstehak olmaz. Onun için de haram olan şey rızık olamaz.

Buna mukabil Ehl-i Sünnet’in görüşü, “yediği haram rızıktan dolayı insanın yerilmeyi ve cezalandırılmayı hak etmesi, rızık konusunda kendi iradesiyle kötü sebeplere tevessül etmesindendir” şeklinde ortaya konmuştur.⁵⁷⁶ Kötüyü yaratmak kötü değil, onu kazanmak, onu elde edebilmek için çaba göstermek kötüdür.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Fikret Karaman, s. 165.

⁵⁷¹ Aslan, s. 72.

⁵⁷² Maide, 5/88.

⁵⁷³ Fikret Karaman, s. 166.

⁵⁷⁴ Ahmed Beyazade, *İmam Azam Ebu Hanife’nin İtikadi Görüşleri*, (Çev. İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1996, s. 94.

⁵⁷⁵ Çığman, 227.

⁵⁷⁶ Sa’düddin Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 226.

⁵⁷⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Rızık ve Ecel”, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, A.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1997, s. 584.

2.1.3. Fiyatların Belirlenmesi (Es'ar)

İktisadî hayatla ilgili Kelam'a dâhil olmuş konulardan biri de, fiyatların yükselip düşmesinin Allah'a mı yoksa insana mı izafe edilmesi gerektiği hususudur. İslam kelimacıları, ekonominin hayata yansımaları demek olan fiyat hareketlerinin temelindeki sebebin ne olduğunu araştırmışlardır.

Söz konusu bu araştırma sonunda karşımıza iki görüş çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; daha ziyade insanın rolünü ön plana alıp, Allah'ın rolünü de ihmal etmeyen Mu'tezile'nin görüşü olup, ikincisi ise, Allah'ı, irade ve kudretiyle ön planda kabul edip, insana ikinci dereceden rol veren Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.⁵⁷⁸ Öyleyse söz konusu bu fiyatın artışı, düşüşü yani pahalılık ve ucuzluk nasıl olmaktadır? Bu konudaki etkenler nelerdir? Şimdi bu konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine göz atalım.

2.1.3.1. Mu'tezile'ye Göre Fiyatların Belirlenmesi

Mu'tezile'den Kadı Abdülcebbar'a göre, iki çeşit fiyat vardır: a) İnsanlar arasında, alışveriş esnasında oluşan fiyat. b) Satılan şeyin değeri olan gerçek fiyat.⁵⁷⁹ Ona göre, fiyat artışları Allah'ın, sultanın/devletin müdahalesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Allah, bir şeyi azaltıp ona ihtiyacı artırarak fiyatları yükseltir veya aksi bir durumla fiyatları düşürür. Sultan ise, belli bir fiyatla satış yapmalarını halkına emretmekle fiyatlarda artış ve düşüş sağlar.⁵⁸⁰

Buna göre Kadı Abdülcebbar, iktisadi hayatın işleyişinde, iki etken kabul etmiş olmaktadır: Allah ve devlet. O, iktisadi hayatın düzenlenmesinde, fiyatlar konusunda, Allah'ın kaza ve kaderini kabul ettiğini beyan etmektedir.⁵⁸¹

Kadı Abdülcebbar, fiyatların oluşumunda Allah'a bağladığı konular şunlardır:

a) Allah'ın belli bir zaman ve belli bir bölgede, bir şeyi bollaştırması, yine yarattığı birtakım sebepler nedeniyle, belli bir mala olan talebi azaltması sebebiyle gerçekleşen ucuzluk.

⁵⁷⁸ Gölcük, "Kelamî Açından Fiyat Artış ve Düşüşleri", *A.Ü.İ.F.D.*, 5, A.Ü. Basımevi, Erzurum 1982, s. 25.

⁵⁷⁹ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 788.

⁵⁸⁰ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 788.

⁵⁸¹ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 789.

b) Allah'ın, canlıların ölümüne yol açan salgın hastalıkları yaratmak suretiyle mallara duyulan ihtiyacın azalmasından doğan ucuzluk.

c) Allah'ın, insanları, bir malı kullanmaya muhtaç kılıp, satıcıyada elindeki asıl malların ne pahasına olursa olsun satmaktan başka seçenek bırakmamasından dolayı oluşan ucuzluk.

d) Tabii afetler sonucu geçim kaynaklarının telef olması durumunda insanların bazı eşyalarını satmalarından dolayı oluşan ucuzluk.

e) Nüfusun artması veya azalmasından kaynaklanan ucuzluk veya pahalılık.⁵⁸²

Yine Kadı Abdülcebbar'a göre, kamu yararına olan; toplumsal düzeni bozmayacak şekilde, devlet idarecilerin müdahalesiyle eşyanın fiyatları belirlenebilir. Bunun sonucunda oluşan ucuzluğun hem bu insanlara, hem de Allah'a izafe edilmesi mümkündür.⁵⁸³

Kadı Abdülcebbar, devletin ve mal sahibinin fiyatlara müdahalesini mümkün görmekte ve bunu çeşitli örneklerle delillendirmeye çalışmaktadır:

Söz gelimi, başkalarına büyük ölçüde bir zarara sebep olmamak kaydıyla insanlar, meşru kazanç sağlamaya yönelik olarak eşyanın fiyatlarını belirleyebilirler. Bu durum, dine aykırı olmaz. Zira mal sahibi, satıcı, satacağı mallar hakkında karar verme yetkisine sahiptir. Onu uygun bir fiyata satabileceği gibi, dengeleri bozmamak şartıyla, onu hiç satmayabilir de.

Bu tür bir fiyat takdiri insana izafe edilebileceği gibi, bu davranışları mübah kılması ve satıcıları aynı gaye üzerinde toplaması bakımından, bu malların fiyatlarının Allah'a izafe edilmesi de mümkündür. Ancak, Allah'ın yasakladığı ve haram kıldığı herhangi bir yoldan ucuzluk veya pahalılık oluştuysa, bunun Allah'a değil de insana izafe edilmesi gerekir.

⁵⁸² Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 57-58; Ayrıca Bkz. Falay, Nihat, *İbni Haldun'un İktisadî Görüşleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1978, s. 50.

⁵⁸³ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, XI, 57-58.

Nitekim fiyatların yükseltilmesi amacıyla çeşitli yollara başvurarak başkalarının ellerindeki malları satmalarına engel olmak istemeleri sonucunda oluşan ucuzluk sebeplerinin Allah’a değil, insanlara bağlanması gerekir.⁵⁸⁴

Fiyat dalgalanmalarında kötü fiillerin faili Allah değil, insandır diyerek asıl dünya görüşüne paralel bir yaklaşım sergileyen Kadı Abdülcebbar, dolaylı da olsa insanın rolünü kabul etmektedir.⁵⁸⁵ Onun bu konudaki görüşünü şu soruya verdiği kısa cevabında bulmak mümkündür. “Piyasa fiyatları, Allah’ın kaza ve kaderiyle midir?” sorusuna o, “kayıtsız şartsız evet”⁵⁸⁶ demektedir. Görüldüğü üzere o, piyasa fiyatlarının Allah’ın bir fiili olduğunu söylerken, insanlar tarafından fiyat mekanizmasının işleyişini bozan sünî müdahaleleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Kısaca onun amacı, farklı kesimler arası dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik mükemmel bir fiyat sistemini tesis etmek olarak belirlenebilir.⁵⁸⁷

2.1.3.2. Ehl-i Sünnet’e Göre Fiyatların Belirlenmesi

Ehl-i Sünnet kelimcilerinin fiyatlar konusuna yaklaşımları, Mu’tezilî kelimcilerinkinden farklıdır. Onların meseleye bakışları, genel anlayışları çerçevesindedir.

Ehl-i Sünnet’e göre tek yaratıcı ve kâinattaki bütün hâdiselerin tek düzenleyicisi vardır. O da Allah’tır. Fiyatların da fiilen ve gerçekten tanzim edicisi Allah’tır.⁵⁸⁸ Burada sırasıyla İbn Furek’in Eşari’ye nispet ettiği görüşleri, Bakıllani’nin açıklamaları ile Cüveynî ve Taftazânî’nin konuyla ilgili olarak görüşleri üzerinden mesele ele alınacaktır.

İbn Furek (Ö. 406/1015)’e göre Eşari, eşya fiyatlarında meydana gelen artış ve düşüşlerin sebeplerinin Allah olduğunu söylemektedir. O, bunu şöyle delillendirmektedir: “Allah, kalplerde mallara karşı arzu ve onların yokluğundan dolayı da yine kalplerde korku uyandırarak, malların fiyatlarının artmasını ve kalplerdeki bu korku ve arzuyu azaltarak, malların fiyatlarının düşmesini sağlar.”⁵⁸⁹ İşte bu durumda o, fiyatların sadece Allah tarafından belirlendiğini söylemektedir. Çünkü Allah’tan

⁵⁸⁴ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 788.

⁵⁸⁵ Güler, *Allahın Ahlakiliği sorunu*, s. 133.

⁵⁸⁶ Aslan, s. 81.

⁵⁸⁷ Aslan, s. 82.

⁵⁸⁸ Gölcük, *Fiyat Artış ve Düşüşleri*, s. 28.

⁵⁸⁹ Aslan, s. 82.

başka bu arzu ve korkuyu insanların kalplerine ilka (atmak, fırlatmak) edecek olan biri yoktur.

Bakıllâni'ye gelince o, “Temhid”te bir fiyat teorisi geliştirip konuya farklı bir yaklaşım tarzı getirmektedir. Ona göre fiyatların pahalılığı ve ucuzluğu, Allah tarafından tespit edilmektedir. Zira satın alma ihtiyacını yaratan Allah'tır. Bunlar, malların bol veya az bulunması hâdisesine bağlı şeyler değildir. İnsanları, ihtiyaçları olan yiyecekleri almaları hususunda motive eden Allah'tır.⁵⁹⁰

Bakıllâni'ye göre ekonomik ihtiyaç diye bir şey yoktur. Arz, talep, bolluk ve kıtlık gibi hallerin, malların fiyatlarını tespit edeceğini kabul etmek, Allah'tan başka müessir bir sebebin varlığını kabul etmek demektir. İnsanların ihtiyaçlarını yaratan Allah olmakla, her şeyin kaynağında O'nu görmek gerekmektedir. Allah, insanların ihtiyaçlarını yok edebilir ve azaltabilir. Böylece mallarda bir bolluk meydana gelecektir. Bu durumda da ucuzluk söz konusu olacaktır. Ya da ihtiyaçları halinde ihtiyaç duyulan maddeler azalacak, fiyatlar da o nispette artacaktır.⁵⁹¹

Buna göre, insanın yapısında mevcut olan ihtiyaç ve istek duyguları, Bakıllâni'nin iktisat anlayışının temelini oluşturmaktadır. Fiyatların artış ve düşüşünde, iktisadi faaliyette, insanın önce biyolojik sonra psikolojik ve daha sonra sosyolojik yapı ve ilişkileri önemli etkenlerdir.⁵⁹²

İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî de fiyat artış ve düşüşlerini, Allah'a bağlamakta, zaten insanın iradesine bağlı olan işlerin de nihai planda Allah'ın eseri olduğu hükmünü bir daha tekrarlamaktadır. Ona göre, fiyatları bolluk, kıtlık, insanın mal edinme arzusu ve mallara olan talepleri çoğaltıp azaltması gibi, insanın irade ve ihtiyârı dışında kalan hususlar gibi meselelerde, insanın herhangi bir dahli söz konusu değildir.

Cüveynî de diğer Ehl-i Sünnet bilginlerince üzerinde durulan fiyatlar meselesinde, Allah'ın tek yaratıcı olduğu hususunu kabul etmektedir.⁵⁹³

Taftazâni ise fiyatı, “eşyanın kendisiyle satıldığı şeyin belirlenmesi” olarak tanımlamaktadır. Ona göre eşyanın pahalı ya da ucuz olması, Allah'ın yarattığı birtakım

⁵⁹⁰ Kadı Ebu Bekr Bakıllani, *et-Temhid*, y.y., Beyrut 1957, s. 330; Yazıcıoğlu, *Kelam Ders Notları*, Ankara 1998, s. 94.

⁵⁹¹ Bakıllani, a.y.

⁵⁹² Gölcük - Toprak, *Kelam*, s. 273.

⁵⁹³ Cüveynî İmamü'l-Harameyn, *el-İrşad*, y.y., Kahire 1950, s. 367.

sebeplere bağlıdır. Pahalılıkta ve ucuzlukta, kulun bir ihtiyârı yoktur. Zira bir malın azalması ve ona talebin artması gibi hususlar, kulun gücü dâhilinde değildir. Bunların aksi de söz konusu olduğunda durum aynıdır.⁵⁹⁴

Pahalılık ve ucuzlukta insanın ihtiyârı dâhilinde olan hususlar, yol güvenliğinin olmamasından korkma, kaçakçılık, satışları yasaklama, malları stok etme gibi hususlardır ki, İslam sûnî olarak fiyat artışına yol açan bu ekonomik faaliyetlere izin vermemektedir.⁵⁹⁵ Netice olarak, fiyat artış ve düşüşleri, diğer bir deyişle iktisadi hayatın işleyişi, Mu'tezile'ye göre, bir yandan Allah'ın, diğer yandan insanın ve devletin müdahalesiyle olurken; Rızık konusunda olduğu gibi, fiyat konusunda da Eş'arîlerin, "Allah'tan başka yaratıcı yoktur" şeklindeki genel prensiplerine sıkıca bağlı olduğu görülmektedir.

Ancak bu prensip o dereceye vardırılmıştır ki, neredeyse rızık temini ve fiyatların oluşumunda insanın rolü sıradan bir sebep olarak görülmüştür. Özellikle Eş'arîlerin rızık ve fiyat konusundaki söylemlerinde, insanın iktisadî faaliyetlerdeki rolü, ilahî ilim, irade ve yaratmanın gölgesinde kalmıştır.

Dolayısıyla bu söylemler, İslam'ın öngördüğü şekilde, Müslümanların dünya işlerine veya ekonomik faaliyetlere yönelmesi için yeterli bir itikadî zemini oluşturmaktan uzaktır. Bu yüzden konu, Kur'an açısından yeniden incelenmeli, insanın sorumluluğu ve günlük yaşamın temel gerçekleriyle uyumlu bir yoruma gidilmelidir.

2.2. DEĞERLENDİRME

Kelam ilminin problemlerinden biri olan ve kaza-kader inancı çerisinde tartışılan rızıkla ilgili Kur'an'ı Kerim'de yüzden fazla ayet vardır.⁵⁹⁶ Kur'an'ın rızık konusuna verdiği bu önem rızıkın Allah'a iman, ahrete iman ve insan ahlakıyla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'da rızıklar, Allah ve ahiretin varlığının delilleri olarak sunulmaktadır.⁵⁹⁷ Bu açıdan rızık ile iman arasında bazen doğrudan bir ilişki kurulur.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Aslan, s. 84.

⁵⁹⁵ Muhammed A. Mannan, *İslam Ekonomisi*, (Çev. Bahri Zengin, Tefik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1980, s. 299. Ayrıca Bkz. Celal Yeniçeri, "Ebu Hanife'nin Hayatı, Mâlî ve İktisâdî Görüşleri", *M.Ü.İ.F.D.*, 4, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 264.

⁵⁹⁶ Şaban Kurut, *el-Mucem 'u-lMüfrehes*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, s. 607-608.

⁵⁹⁷ Rûm, 30/37; Kâf, 50/9-11.

⁵⁹⁸ Zülfikar Durmuş, "Kur'an Bağlamında İman-Rızık İlişkisi", *İslamî Araştırmalar*, 16 (4), 2003, s. 387-388.

Kur'an rızık konusunu farklı boyutlarda ele almaktadır. Burada bunlardan sadece rızık yaratılışı, rızık temininde insanın rolü olup olmadığı ve rızık taksim edilmesini ifade eden ayetler incelenecektir. Allah'ın fiilî sıfatlarından biri de canlıları rızıklandırmaktır.⁵⁹⁹ Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de *"Sizi yaratan, sonra rızıklandıran, sonra öldüren daha sonra da diriltiren Allah'tır"*⁶⁰⁰ buyrulmaktadır. Rızıkların yaratılmasıyla ilgili Kur'an'ı Kerim'de yer alan bazı ayetler şöyledir:

"(O, öyle lütufkâr) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı. Düzenli seyreden güneşi ve ayı size faydalı kıldı; geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi." *"Çardaklı ve çardaksız bağları inşa eden Allah'tır. Tatları, çeşitli ekin ve hurmaları, zeytin ve narı birbirine benzer ve benzemez şekilde- yaratan O'dur... Hayvanları da yük ve kesim için yaratan Allah'tır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin, şeytana ayak uydurmayın, o size apaçık düşmandır."* *"Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkı ancak Allah'a aittir."*⁶⁰¹

Ayetlerin açık ifadelerinden anlaşıldığı gibi tüm canlıların ihtiyaç duyduğu rızık ve rızık kaynaklarını yaratan Allah'tır. Bu selim aklın da kabul ettiği bir gerçektir. Çünkü bütün bunları var etmeye insanın gücünün yetmeyeceğini akılda onaylamaktadır. Bundan dolayıdır ki, Kur'an rızık yaratanın Allah olduğunu, kulluğunda ancak ona olacağını beyan etmektedir.⁶⁰²

Dolayısıyla Kur'an, bu dünya ile ahiret arasında bir bağ kurulmasını istemektedir. Bu konuda İslam âlimleri arasında bir tartışma yoktur. Tartışmaya konu olan mesele, insan ve toplumlar arasında ekonomik açıdan oluşan farklılığın, önceden belirlenmiş değişmez kader'den yahut alın yazısından kaynaklanıp kaynaklanmadığıyla alakalıdır.

Bu konudaki ayetlerden bir kısmı şöyledir: *"Allah dilediği kimsenin rızıkını genişletir ve kısar. Dünya hayatıyla övünenler bilsinler ki dünyadaki hayat ahiret yanında sadece bir geçimlikten ibarettir."* *"Allah rızıkta kiminizi diğerine üstün tutmuştur. Üstün kılınanlar, kendilerine eşit olurlar diye, emirleri altında bulunanlara rızıklarını vermezler. Allah'ın nimetini bile bile inkâr mı ediyorlar."* *"Göklerin ve yerin*

⁵⁹⁹ Aliyyül Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Çev. Abidin Sönmez, Ömer Dönmez), İstanbul t.y., s. 64.

⁶⁰⁰ Rum, 30/40.

⁶⁰¹ Hud, 11/6; İbrahim, 14/32,33; En'âm, 6/141, 142.

⁶⁰² Ankebût, 29/17.

*kilitleri o'nundur. Dilediğine rızkı yayar ve isterse kısar. ““Ey Muhammed! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık; Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha üstündür.”*⁶⁰³

Görüldüğü gibi sadece bu ayetler dikkate alınarak değerlendirildiğinde, iktisadi hayatta insanın hiçbir rolünün olmadığı, rızıkların belirlenmesi ve taksim edilmesi Allah tarafından gerçekleştirildiği ve bunun asla değişmeyeceği sonucuna varmak mümkündür.

Nitekim Râzî, yukarıda nakledilen Nahl suresinin 71. ayetini yorumlarken şöyle demektedir: “...şayet bunun (rızıktaki farklılığın) sebebi insanın çabalaması, say’i, gayreti, cehdi ve zekâsı olmuş olsaydı, o zaman en akıllı insanın, işte bu hususlarda en üstün ve en ileri durumda olması gerekirdi. Biz, en zeki olanın, en az payı; en cahil ve en ahmak ve en hasis olanın da en çok hisseyi aldığını gördüğümüzde, bunun, (Allah)’ın taksimi sebebiyle olduğunu anlamış bulunuyoruz.”⁶⁰⁴

Bu yorum esas alındığında iktisadi hayata ilişkin insanın hiçbir role sahip olmadığını söylemek kaçınılmaz gözükmektedir. Ancak, bu ayetleri anlamaya çalışırken, konuyla ilgili diğer ayetleri de bağlamlarıyla birlikte ele alıp, insan sorumluluğu çerçevesinde incelenmesi zorunluluk arz etmektedir. Aksi halde bir takım çelişkiler ortaya çıkacaktır. Şimdi meselenin daha anlaşılır olması için ilgili ayetler bağlamında incelenmesi yerinde olacaktır.

2.2.1. İlgili Ayetler Bağlamında

Yukarıda aktardığımız, rızıkların Allah tarafından taksim edildiğini ifade eden ayetlerin yanında, rızık elde etme noktasında insanın rolünü açık bir şekilde ifade eden ayetler de vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir: “*Ey insanlar! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan harcayın*” “*(Boşanma esnasında) Anaların rızıklarını/yiyecek-içecek ve giysilerini uygun bir şekilde sağlamak çocuk kendisinin olan babaya aittir.*” “*Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden daha çok, daha kuvvetli, yeryüzünde bıraktıkları eserler daha sağlam olan öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu*

⁶⁰³ Zuhurf, 43/32; Ra'd, 13/26; Nahl, 16/71; Şûrâ, 42/12, 27.

⁶⁰⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, (Çev. Suat Yıldırım), Akçağ Yayınları, Ankara 1989, 14/286, s. 287.

görmezler mi? Kazandıkları onlara bir fayda vermemiştir.” “Herkes kazancına bağlı bir rehindir.” “O ki malı biriktirip tekrar tekrar saydı” “Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. “Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden şerbet, şıra ve güzel bir rızık elde edersiniz. “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız yere yemeyin, karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret olursa başka.”⁶⁰⁵

Görüldüğü gibi, ayetlerde, iktisadi faaliyete konu olan “kazanç elde etmek”, “rızık temin etmek”, “dünyevî ve maddi birikimde bulunmak”, “yaratılan nimetlerden farklı rızıklar elde etmek” “ticaret yapmak” gibi eylemler, insana izafe edilmektedir.

Öyleyse bu ayetler, rızıkın Allah tarafından belirlendiğini ifade eden yukarıdaki ayetlerle bir arada düşünülmesi icap etmektedir. İktisadî eylemlerde insanın emek ve çabası inkâr edilemeyeceğine göre, taksime işaret eden ayetleri lafzi anlamlarıyla değil, bu duruma uygun bir şekilde bağlamlarıyla anlamak daha uygun görünmektedir. Zira iktisadi bir faaliyette veya rızık temin etmede insan emek ve çalışmasının yeri açıktır.⁶⁰⁶

Kur'an-ı Kerim, insan eylemlerini “sa'y” “kesb” “amel” ve “fiil” kavramlarıyla değerlendirir. Bu yüzden insan eylemlerinin önceden belirlendiğini söylemek isabetli gözükmemektedir. “İnsana, ancak çalışmasının karşılığı vardır”⁶⁰⁷ ayetiyle ifade edilen prensip, öbür dünya için olduğu kadar bu dünya için de geçerlidir.

Öte yandan ayetler bağlamlarıyla okunduğunda rızıkın failinin çoğu yerde Allah olduğunun ifade edilmesi, Kur'an'ın ilk muhataplarında görünen putlardan yardım istemek gibi bir takım tevhide sapmaları düzeltip yerine, yegâne yaratıcı ve rızıklandırıcı Allah inancını yerleştirmek istemesindedir.

Mesela, “Şüphesiz Allah'tan başka taptıklarınız size herhangi bir rızık verme gücüne sahip değildir. O halde rızık Allah katından arayın”⁶⁰⁸ ayeti putlara inanarak onlardan bir takım fayda beklentisi içerisinde olan insanları yermektedir. Yine, “Allah dilediği kimsenin rızıkını bol verir, dilediğine de az verir. Onlar dünya hayatıyla sevinirler hâlbuki dünya hayatı ahirete nazaran az bir metadır”⁶⁰⁹ ayeti, Mekke

⁶⁰⁵ Nisâ, 4/29; Bakara, 2/267; Bakara, 2/233; Mümin, 40/82; Müddessir, 74/38; Hümeze, 104/2; Leheb, 111/2; Nahl, 16/67.

⁶⁰⁶ Ahmet Coşkun, “Rızık Elde Etmede Kesb'in Rolü ve Önemi”, E.Ü.İ.F.D., S. 9, Kayseri 1996, s. 11-14.

⁶⁰⁷ Necm, 53/39.

⁶⁰⁸ Ankebût, 29/17.

⁶⁰⁹ Ra'd, 13/26.

müşriklerinin Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan ferahlanıp ve dünya nimetlerinin lezzetleriyle sevinmelerinin anlamsızlığını ortaya koymaktadır.⁶¹⁰

Böylece, Allah, bu nimetlerin asıl yaratıcısını unutarak, vahye sırt çevirenleri uyarmaktadır. Yine *“Allah, rızık bakımından kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıkta eşit olurlar diye rızıklarını emirleri altında bulunanlara vermezler. Allah'ın nimetlerini inkâr mı ediyorlar?”*⁶¹¹ Ayet, insanın sahip olduğu nimetleri Allah'ın yarattığına dikkat çekmekte ve bu durumu görmemezlikten gelerek nankörlük edenleri kınamaktadır.

Bu ayetin, puta tapan müşriklere karşı reddiye olduğu veya Necran Hristiyanları hakkında nazil olduğu nakledilir. Bu durumda ayet, “Mademki sizler mülkiyet konusunda kölelerinizi kendinize eşit ve denk kılmıyorsunuz, o halde daha nasıl ibadet edilme hususunda, bu cansız varlıkları, bana denk ve eş tutuyorsunuz. Yahut Hz. İsa'yı ulûhiyette ortağım kabul ediyorsunuz.” manasına gelmektedir.⁶¹² Dolayısıyla, bu ayette de yine tevhit inancına bir çağrı söz konusudur.

*“Ey Muhammed Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık; Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha üstündür”*⁶¹³ ayetinin de peygamberlik görevi ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir önceki ayette müşriklerin, *“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama inridirilmeli değil miydi?”*⁶¹⁴ şeklindeki sözleri buna işaret etmektedir. Böylece Allah, zenginliğin, peygamberlik görevi verilmesi için bir kıstas oluşturmadığı gerçeğini beyan etmektedir. Yine burada Allah, zenginliğin yegâne bir değer olarak kabul edilmesini reddetmiştir. Ayetteki *“Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik”* ifade, her bir insanın zenginlik ve fakirlik durumlarının Allah tarafından belirlendiği anlamına gelmemektedir. Çünkü ayette yer alan *“Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha üstündür”* ifadesinden, biriktirmenin, dolayısıyla zenginleşmenin yine insana izafe edildiği anlaşılmaktadır.

⁶¹⁰ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nuzûl*, Konya t.y., VI, 326.

⁶¹¹ Nahl, 16/71.

⁶¹² er-Râzi, XIV, 231.

⁶¹³ Zuhruf, 43/32.

⁶¹⁴ Zuhruf, 43/31.

Dolayısıyla ayet, Allah'ın yarattığı farklı rızık kaynaklarına ve insan tabiatlarının bunlara ilgi duymasındaki farklılığına işaret etmektedir. Çünkü insanlar yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda farklı işlere yönelip, farklı rızıklara sahip olmaktadır. Bu ilâhî kanun sayesinde, sosyal düzen aksamadan devam eder,⁶¹⁵ ihtiyaçlar karşılanır, işlerin yapılabilmesi için insanlar kendi aralarında iş paylaşımı yapar, böylece karşılıklı faydalanmalar gerçekleşmektedir.⁶¹⁶

Bu ilâhî yasaya uygun olarak, ayetlerdeki “yebsitu” fiiline karşılık zikredilen “yakdiru” fiili, bir ölçüye göre verir veya kısar şeklinde anlaşılabilir. Çünkü ayetlerin bağlamından anlaşıldığı kadarıyla kısma anlamına gelmekle birlikte, bu kelime, kader kökündendir, kader kelimesinin anlamı ise, bir şeyin miktarı, mahiyeti ve sınırı, bir şeyi bir ölçüye göre tayin ve tahsis etmek, bir hikmete göre yapmaktır.⁶¹⁷

Kur'an'da zikredilen bu kelime, Allah'ın yaptığı işlerin ve yarattığı nesnelerin bir hikmete göre yapıldıklarını ifade eder ve kâinata düzensizlik, nizamsızlık bulunmadığını, hiçbir nesnenin kendi kendine tesadüfen olmadığını bildirir.⁶¹⁸ Bu ise, rızkın genişletilmesi ve daraltılması hususunda gelişigüzel bir iradenin değil, ilahî bir yasanın yani sünnetullâh'ın bulunduğu işaret eder.⁶¹⁹

İnsan eylemleri söz konusu olduğunda Allah'ın sünneti, insanın kendi seçim ve eylemlerine bağlı olarak işlemektedir. Yani O, başlangıçta böyle bir varlık düzeni yaratmıştır. “Kullarına rızık verme hususunda Allah'ın sünneti (ilahî kanunu) ise, kendi seçimleri ve sarıldıkları sebepler sayesinde rızkın kullara ulaşması, Allah'ın o sebepleri rızık kazanmaya götürücü vesile yapıp kolay kılması, çalışmak suretiyle onları rızık kazanmaya çağırması ve hatta bunu emretmesidir.”⁶²⁰

⁶¹⁵ Seyyit Kutup, *Fizilâli'l-Kur'an*, (Çev. Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, Emin Saraç), Hikmet Yayınları, İstanbul 1979, XIII, 187.

⁶¹⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, Daru'kütübi'l-İmiye, Beyrut 2003, IV, 248.

⁶¹⁷ Mustafa İslamoğlu, *İman*, Düşün Yayınları, İstanbul 2007, s. 160-163.

⁶¹⁸ İslamoğlu, a.y.

⁶¹⁹ Bazı âyetlerde “Allah dilediğini sınırsız bir şekilde rızıklandırır.” ifadeleri yer alsa da ayetler bağlamlarıyla ele alındığında ahiret hayatı ile ilgili rızıklandırma olduğu anlaşılabacaktır. Bkz. Bakara, 2/212; Al-i İmrân, 3/27, 37; Nur, 24/38; Gâfir, 40/40.

⁶²⁰ Abdulkerim Zeydan, *İlahî Kanunların Hikmetleri (Sünnetullah)*, (Çev. Nizamettin Saltan), İstanbul 1997, s. 384.

2.2.2. İnsan Sorumluluğu Bağlamında

Rızık ve fiyatların Allah tarafından belirlenmiş olması ve bunun çalışmayla dahi asla değişmeyeceği anlayışı, insanın sorumluluğu ile bağdaşmayan bir durumdur. Zira iktisadî faaliyet, insan hayatının vazgeçilmez gereksinimi ve sosyal bir faaliyettir. Bu faaliyeti diğer insanların davranışlarından bağımsız olarak yürütebilmek mümkün olmamaktadır.⁶¹⁸ Bu nedenle, bireysel ve sosyal sorumluluklar getirmektedir. İşte bu sorumluluğu sebebiyle, insanın bunları yapma özgürlüğüne ve gücüne de sahip olması gerekmektedir.

Buna bağlı olarak Allah, yeryüzündeki nimetleri bütün insanlığın ortak istifadesine sunmuş, kabiliyetleri doğrultusunda bu nimetlerden fazla elde edenlerin ahlâkî bir erdem ve imtihan gereği olarak, yoksullara vermelerini istemektedir. Eğer nimetin taksimini bizzat kendisi yapmış olsaydı, bu durumda kendi işinden şikâyet etmiş gibi bir sonuç çıkardı ki bu Allah için muhaldir. Kaldı ki, Kur'an'da baştan sona kadar insanları, infaka, yardıma, borç vermeye, zekâta çağırması veya onları haksız kazançtan, sömürüden, çalmadan alıkoymaya davet etmiş olması insanın bu konudaki rolünü göstermektedir.⁶²¹

Rızıkların taksiminin önceden yapıldığı ve bunun değişmeyeceği anlayışı, insanların mesuliyet duygularını ve dünyayla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Oysa Kur'an dünya hayatına, mala ve servete olumsuz bakmamaktadır.⁶²² Kur'an insanın madi ve manevi yönde gelişmesi için gerekli olan imkânları kulanmaya, mutlu, müreffeh, adil ve verimli bir düzen kurmaya teşvik etmektedir.⁶²³

Dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu belirten ve onun değersizliğine işaret eden "dünya hayatı" yalın mücerret manada dünya hayatı olmayıp, inkâr ve tekzip ile geçirilen dünya hayatıdır.⁶²⁴ Gerçekte dünya değil, fakat ahiretle bağı koparılmış ihmal ve inkâr üzere kurgulanmış bir dünya ilişkisi yerilmektedir.⁶²⁵

⁶²¹ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakılığı Sorunu*, s. 132.

⁶²² Geniş bilgi için bkz. Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı), Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1976, s. 9-13

⁶²³ Aslan, s. 134.

⁶²⁴ Hidayet Aydar, "Kur'an'da Geçen 'el-Hayâtü'd-Dünya' Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İ.Ü.İ.F.D.*, S. 5, 2002, İstanbul 2002, s. 162.

⁶²⁵ Ahmet Coşkun, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Ahirete Bakışı", *E.Ü.İ.F.D.*, S. 4, Kayseri 1987, s. 277.

Pek tabiidir ki, mal ve servet, dini ve dünyevî faydalarının yanında bazı sapmalarada zemin oluşturmaktadır.⁶²⁶ Ancak İslam onun, dünya ve ahiret mutluluğu için kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için İslam'ın iktisadi alanla ilgili olarak getirdiği temel ilkelerden birisi, üretimi geciktiren her türlü engeli ortadan kaldırmaktır.⁶²⁷ İslam, her şeyden önce üretken ve verimli bir insan modeli üzerinde ısrarla durmaktadır. Kur'an'da imandan hemen sonra faydalı iş/salih amelin konu edilmesi bunun açık bir göstergesidir.⁶²⁸ Diğer bir ayette ise; “*O, hanginizin daha güzel amel (kaliteli, verimli) yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır*”⁶²⁹ insanın varlık sebebinin maksadı olarak da faydalı, kaliteli iş yapmak, üretmek olarak ortaya konmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s)’de gerek sözleriyle gerekse pratik uygulamalarıyla mala ve servete karşı bir tavır içerisinde olmadığı gibi o, serveti iktisat prensipleri doğrultusunda Müslümanların sıkıntılarını gidermede kullanmıştır.⁶³⁰ Yine o, “*tembelliği ve dilenmeyi yasaklamış, çalışma ve üretimi teşvik etmiştir*.”⁶³¹

Ayrıca tevekkül ve kanaat ile ilgili naslar, çalışmaya ve iktisadi yönden gelişmeye engel teşkil etmemektedir.⁶³²

Sonuç olarak rızıkların Allah tarafından dağıtıldığı, insanın gayretiyle bunun değişmeyeceği yönündeki inanç, çalışmayı, üretmeyi, kazanmayı, maddi ve manevi bakımdan kalkınmayı esas alan İslam anlayışıyla örtüşmediği gibi insanın özgürlük ve sorumluluğuyla da bağdaşmamaktadır.

⁶²⁶ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınları, İstanbul 1975, III, 524-526.

⁶²⁷ Ahmed Mahmud, *İslam İktisadı*, (Çev. Y. Ziya Kavakçı), Çağaloğlu Yayınları, İstanbul 1975, s. 163.

⁶²⁸ Bakara, 2/25; A1-i İmran, 3/57; Nisa, 4/122; Kehf, 18/88; Furkan, 25/70.

⁶²⁹ Mülk, 67/2; Hud, 11/7.

⁶³⁰ İbrahim Mahmood, “İslam'ın Doğuşu ve Sermaye”, (Çev. A. Turan Yüksel), *S.Ü.İ.F.D.*, S. 8, 1998, s. 285-312.

⁶³¹ Buhari, Zekat, 53; Büyü, 15, 50; Müslim, Kader, 34; Tirmizî, Büyü, 4; Ebu Davud, Zekat, 24; Ahmed b. Hanbel, IV, 141.

⁶³² Ülgener, s. 70; el-Kardâvî, Yusuf, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, (Çev. Abdülvehhab Öztürk), Nur Yayınları, Ankara 1975, s. 31; Ramazan Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, *Dinî Araştırmalar*, II (7), Mayıs-Ağustos 2000, s. 113-136; Mustafa Çağrı, *İslam'da Eğitim-Ahlâk Meseleleri ve Toplum Kalkınması, İslam Üzerine Düşünceler*, T.D.V.Y., Ankara 1991, s. 54-55.

SONUÇ

İslam dini insanların dünyada huzurlu ve mutlu bir hayat kurmaları için gerekli olan ilkeleri vaz' ederken, ahirete yönelik de sonsuz kurtuluş vaat etmektedir. Genel anlamda din müessesesi iki yapıdan oluşmaktadır. Bunlar, inanç konularından oluşan Usûlu'd-dîn ile pratik kısmını teşkil eden Furûu'd-dîn'dir.

Kelam ilminin ana konularından biri olan günah, hem usûlu'd-din, hem de Furûu'd-dîn içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Ama daha çok iman-amel ilişkisinin bir ürünü olan günah, insanın olumsuz yönünü ifade etmekte ve sosyal hayatın bütün alanlarında kendini göstermektedir.

Kelam ilminin ana konularından bir diğeri ise rızık, başka bir ifadeyle iktisadi faaliyettir. Bu da Furûu'd-dîn içerisinde değerlendirilmektedir. Hayatın bütün alanlarında kendini gösteren iktisadi faaliyet insan varlığının devamı için yapılması zorunlu olan bir faaliyettir.

Hayatın bütün boyutlarında insanoğlunu ilgilendiren bu kavramlar üzerinde çalışmak zor olduğu gibi, bir o kadar da önem arz etmektedir. İktisadi faaliyet ile sıkı bir ilişkisi olan günah kavramı toplumsal yapının vaz geçilmez ihtiyacı olan ekonomik dengelerin bozulmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu bakımdan iktisadi faaliyet alanında işlenen günahlar iktisadi günah adlandırılmasıyla ifade edilerek bu alanla ilgili günahların neler olduğu ve yıkıcı etkileri ortaya konuldu.

Bilindiği üzere İslam dini açısından bir şeyin helal ya da haram olması o şeyin Kur'an ya da Sünnet tarafından helal ya da haram olarak belirtilmesiyle anlaşılmaktadır. Bu iki temel kaynağın olumlu olarak nitelendirdikleri helal, olumsuz olarak nitelendirdikleri ise haram vasfını almaktadır.

Kur'an'ı Kerim malı muhafaza ve iktisadî hayatın korunmasını temel bir prensip olarak vaz' etmiştir. Malı muhafaza deyimini hem kazanılmış serveti koruma, hem de sahip olunan maddî varlığı meşru yollarla geliştirmeyi, aynı zamanda çalışarak ve çabalayarak mal üretme, servet kazanmayı ifade etmektedir. Kur'an, her ne suretle olursa olsun para kazanılmasını değil, helâl ve meşru yollardan kazanılmasını bir esas olarak ortaya koymaktadır. Bu yüzden haksız yollarla kazanç elde etmeyi yasaklamış ve kul hakkı ihlali sebebiyle de büyük günah olarak kabûl etmiştir.

Netice olarak; büyük günah hak-hukuk, mal-mülk, ticaret vb. konular etrafında ortaya çıkmaktadır. İktisadi alanda işlenen günahlar ise doğrudan bireysel ya da toplumsal düzeyde insan hakkı ihlâli olduğu için büyük günah olarak kabul edilmektedir. O halde “iktisadi günah” kavramı, söz konusu insan hakları ihlalinin dini ve ahlâkî boyuttaki kavramsal karşılığı olarak görülebilir.

Diğer taraftan iktisadi faaliyetle ilgili geleneksel yaklaşımlar ele alındı. Konu, kelam ekollerinden Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet mezheplerinin görüşleriyle sınırlı tutuldu.

Burada konuyla ilgili olarak karşımıza iki görüş çıktı. Bunlardan birincisi; daha ziyade insanın rolünü ön plana alıp, Allah'ın rolünü de ihmal etmeyen Mu'tezile'nin görüşü olup; rızık temininde sebeplere sarılmanın önemini vurgulaması ve insanın rolünü açıkça vurgulaması, dolayısıyla haksız yollarla elde edilen şeylerin rızık olarak görülmemesi, iktisadi hayatın ahlaki ve hukuki zeminini oluşturması bakımından kayda değer bir yaklaşım olarak değerlendirildi.

İkincisi ise, Allah'ı, irade ve kudretiyle ön planda kabul edip, insana ikinci dereceden rol veren Ehl-i Sünnet'in görüşüdür. Ehl-i Sünnet ekolünün ortaya koyduğu "rızıkın ezelden takdir edildiği" "haram da olsa herkesin kendi rızıkını yediği" "hiç kimsenin başkasının rızıkını yiyemeyeceği" gibi anlayış taşıdıkları tespit edildi. Bu anlayışlara, ezelden paylaştırılıp değişmeyecek olan bir rızık algılaması sonucuna götürebileceği için ihtiyatla yaklaşılması gerekir.

Bu görüşler, İslam'ın öngördüğü şekilde, Müslümanların dünya işlerine veya iktisadi faaliyetlere yönelmesi için yeterli bir itikadî zemini oluşturmaktan uzaktır kanaatine varıldı. Bunun için de konu, Kur'an açısından yeniden incelenmeye tabi tutularak, İnsan eylemleri söz konusu olduğunda Allah'ın sünneti, insanın kendi seçim ve eylemlerine bağlı olarak işlemekte olduğu gerçeğinden hareketle, insanın sorumluluğu ve günlük yaşamın temel gerçekleriyle uyumlu bir yorum ortaya konmaya çalışıldı.

Konuyla ilgili sunacağımız önerilere gelince bunları da şöyle tesbit edip ifade etmek mümkündür.

İnsanları, iktisadi faaliyet alanında işlenen günahlarla ilgili bilinçlendirmek önem arz etmektedir. Bununla birlikte günah olan davranışlara iten sebepleri ortadan

kaldırmaya yönelik olumlu birtakım çalışmaların yapılması kaçınılmaz olarak gözükmektedir. Aksi halde bireysel hak ihlalleri devam edecek bunun sonucu olarakta toplumsal huzurun tesisi mümkün olamayacaktır.

Öyleyse, toplumsal huzurun tesis edilmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılabilmesi için toplumsal değer ölçülerinin korunmasına yönelik örgün ve yaygın eğitim çalışmaları yapılarak, bireylerin toplumsal hayatın belirli bir düzene koyulması ve yürütülmesi konusunda etkin bir rol oynaması sağlanabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sağlıklı bir toplumsal hayatın gerçekleştirilebilmesi için iktisadi faaliyetin belli bir ahlaki düzlemde sürdürülmesi gerekmektedir. Öte yandan toplumsal uyumun sağlanması için, iktisadi ilişkilerin karşılıklı rızaya dayalı olarak yürütülmesi esas alınmalıdır. Bu prensiplerin uygulanmasında, bireysel ve toplumsal hayatın belirli bir düzene koyulmasında çok etkin bir role sahip olan İslam dininin; hak, adalet, ahlak, sorumluluk şuuru, vicdan, doğru ve iyi gibi prensipleri dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, M. Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li el-Fazi'l-Kur'an-ı Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.
- Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev. Ethem Ruhi Fıglalı), Kalem Yayınevi, İstanbul 1979.
- Abdurrahmân, es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, (Thk. Abdurrahmân el-Vekîl), Dâru'n-Nasr, Kâhire 1969/1389.
- İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, I-XVIII, Mısır, t.y.
- Acar, Özcan - Akbaş Ali, Vd. (Komisyon), *Yeni Türk Ansiklopedisi*, I-III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985.
- Affâne, Hüsameddin, *İslam'da Ticaret*, (Çev. Servet Bayındır), Polen Yayınları, İstanbul 2007.
- Ağakay, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, T.D.K.Y., Ankara 1959.
- Ağırman, Cemal, *Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Ahmed, b. Hanbel, Ebû Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel es-Seybânî el-Bagdadi, *Müsned'ü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Çağrı Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 1992/1413.
- Ahmed, b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Mısbah'ul-Munîr*, y.y., Lübnan 2001.
- Akalan, Abdullah Recai, "Kamu Görevlilerine Verilen Hediyeler ve Yolsuzluk İlişkisi", *İdarecinin Sesi Dergisi*, S. 116, Mayıs-Haziran 2006, s. 6-11.
- Akar, Zuhâl, *Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan İki Falname ve Resimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini, İtikat, İbadet ve Ahlak*, D.İ.B.Y., Ankara 1977.
- Aktan, Coskun Can, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi; 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma, Yolsuzluk Mücadele Stratejileri*, Hak-iş Yayınları, Ankara 2001.
- Ebu'l-A'la, Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Merkez-i Mektebi'l- İslâmî, Delhi 1933, II, 611.
- Algül, Hüseyin, Apaydın H. Yunus, vd. (Komisyon), *İlmihal*, I-II, T.D.V.Y., Ankara 2004, I, 139.

- Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Muhammed Sultan el-Herevi, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut 1997.
- _____, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, (Çev. Abidin Sönmez, Ömer Dönmez), İstanbul t.y.
- Altıntaş, Ramazan, *Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri*, Dînî Araştırmalar, 3/7, Mayıs-Ağustos 2000, s. 113-136.
- Ammara, Muhammed, *Mutezile ve İnsan Özgürlüğü Sorunu*, (Çev. Vahdettin İnce), Ekin Yayınları, İstanbul 1998.
- Apaydın, Yunus, "Gasp", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 2006, II, 590.
- _____, "Kumar", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1997, III, 81-82.
- Arpaguç, Kelpetin Hatice, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001.
- Arslan, Ali, *İslam İnançları, Tevhid ve İlmi Kelam*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1984.
- Arslan, Hulusi, "İktisadi Faaliyetin Kelami Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 21, Yıl, 8, Güz, Erzurum 2004, s. 13-14.
- Aslan, A. Esra - Bilgili, Ahmet Emre, "Yoksulluk Algısı, İfadelendirme Tarzı ve Tutumlar- Bir İçerik Analizi Örneği", *Yoksulluk Sempozyumu: 31 Mayıs - 1 Haziran 2003- İstanbul*, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, I, (s. 324-340), İstanbul 2003.
- Aslan, Abdulgaffar, *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.
- el-Attas, Seyit Hüseyin, *Rüşvet*, Pınar Yayınları, İstanbul 1988.
- Aydar, Hidayet, "Kur'an'da Geçen "el-Hayâtü'd-Dünya" Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İ.Ü.İ.F.D.*, S. 5, Yıl, 2002, İstanbul 2002, s. 51-84.
- Aydın, Arslan Ali, *İslam İnançları, Tevhid ve İlmi Kelam*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1984.
- Aydın, M. Akif, "Gasp", *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1996, XIII, 387.
- Aydın, Mehmet, "Fal", *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1995, XII, 134-138.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010.
- Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *Usuli'd-Din*, y.y., Beyrut 1981.
- Bakıllani, Kadı Ebu Bekr, *Et-Temhid*, y.y., Beyrut 1957.

- Bardakoğlu, Ali, “Hırsızlık”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y. İstanbul 1996, XVII, 385-339.
- _____, “Kumar”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., Ankara 2002, XXVI, 364-367.
- _____, “İlmihal”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., Ankara 2004, II, 121-122.
- Bayındır, Abdülaziz, *İslamda Faiz Mefhumu ve Unsurları, Para, Faiz ve İslam*, İSAV Yayınları, İstanbul 1997.
- Bebek, Adil, “Kebîre”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., Ankara 2002, XXV, 163-164.
- Belviranlı, Ali Kemal, *İslam Prensipleri*, Nedve Yayınları, Konya 1962.
- Berkman, Ümit, *Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*, T.O.D.A.İ.E. Yayınları, Ankara 1983.
- Beşer, Faruk, *Hanımlara Özel İlmihal*, Nun Yayınları, İstanbul 1997.
- Beyazi, Kemaleddin, *İşaratü'l-Meram*, y.y., Kahire 1949.
- Beyazizade, Ahmed, *İmam Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri*, (Çev. İlyas Çelebi), M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1996.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd Abdullah b. Umer, *Tavâli 'ul-Envâr*, y.y., İstanbul 1305.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, y.y., İstanbul 1968.
- _____, *Istilahatı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- Bozkurt, Nebi, “Eğlence”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1994, X, 483-488.
- _____, “Fuhuş”, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1996, XIII, 209-214.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, y.y., Kahire 1987.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, “Metres”, Milliyet Gazetecilik, A.Ş. İstanbul 1986, XV, 8060.
- _____, *Sözlük ve Ansiklopedisi*, “İktisat”, Milliyet Gazetecilik, A.Ş. İstanbul 1986, XI, 5619.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte*, Akçag Yayınevi, I-XVIII, İstanbul 1993.
- el-Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, (2. Baskı), Beyrut 2003, II, 540.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr), y.y., Mısır t.y.
- Connell, R. W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul 1998.
- Coşkun, Ahmet, “Rızık Elde Etmede Kesb'in Rolü ve Önemi”, *E.Ü.İ.F.D.*, S. 9, Kayseri 1996.

- _____, “Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Ahirete Bakışı”, *E.Ü.İ.F.D.*, S. 4, Kayseri 1987.
- Çağrı, Mustafa, “Meta”, *D.İ.A. T.D.V.Y.*, Ankara 2004, XXIX, 398-399.
- _____, *İslam'da Eğitim-Ahlâk Meseleleri ve Toplum Kalkınması*, İslam Üzerine Düşünceler, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Çetiner, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1991, II, 628-630.
- Çığman, M. Kenan, *Kaza, Kader, Hayır, Şer*, Pars Matbaası, Ankara t.y.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behramid Dârimî, *Sünenü 'd-Dârimî*, I-II, (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Ebu Davud, Süleyman b. El eş'as b. İshak el-Ezdî es- Sicistani, *es- Sünen*, İstanbul 1981, XIII, 286-287.
- Dayfullah, Muhammed, *el-Hayatu'l-İktisadiyye fi 'ahdi'Resul*, Mecelletu Külliyyeti'l-Adab, Riyad 1986.
- Dehlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetüllahi'l-Baliğa*, I-II, (Çev. M. Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1990, I, 478.
- Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, Ankara 1988.
- Demirci, Muhsin, *Kuranda Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- _____, *Kur'an'da Evrensel İlkeler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- İbnu Deybe', (Teysiru'l-Vusul İla Camii'l-Usul), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi*, I-XIV (Çev. İbrahim Canan), İstanbul 1993.
- Doğan, Lütfi, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler: Huzur ve Saadetin Esasları*, D.İ.B.Y., Ankara 1991.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1982.
- Döndüren, Hamdi, “Riba”, *Ş.İ.A.*, Şamil Yayınları, İstanbul 1994, VII, 31-37,
- _____, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaası, Balıkesir 1983.
- Durmuş, Zülfikar, Kur'an Bağlamında İman-Rızık İlişkisi, *İslamî Araştırmalar*, 16/4, 2003, s. 582-596.

- Duvarcı, Ayşe, *Türkiye’de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser, "Risale-i Falname-i Cafer-i Sadık" ve "Tefeülname"*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987.
- Düzenli, Pehlül, *Klasik İslam Kaynaklarında Müzik Tartışmaları, Marife*, S. 2, Yıl 1, Güz 2001, s. 27-58.
- Ece, K. Hüseyin, *İslamın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.
- Eliaçık, İhsan, “Hırsız Kimdir”, Erişim Tarihi, 07, Mayıs, 2011, <http://www.ihsaneliacik.com/2010/10/hirsiz-kimdir.html>.
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbab-ı Nüzul, Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, I-XVI, Ülkü Yanınevi, Konya 1978.
- Enes, b. Malik, *Muvatta*, (Çev. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık, Konya 2008.
- Erboğa, Halit, “Falcılık”, *Ş.İ.A.*, Şamil Yayınları, İstanbul 1994, II, 311-312.
- Erdoğan, Mehmet; *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Ergin, Feridun, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul 1964.
- Erik, Barnouw, C. E. Kirkland, *Entertainment: Folklore, Cultural Performances and Populer Entertainments*, ed. Richard Bauman New York: Oxford University Pres, 1992) 50. (Özdemir Nebi, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi, Sempozyum Bildirileri*, Gazi Üniversitesi THBMER, Yayınından naklen.)
- Ersoylu, Halil, *Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı* (Der Aksam-ı Ezhar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997.
- Ertaylan, Hikmet, *Falname*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951.
- Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı*, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- el-Eş’ari, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usüli’-d-Diyane*, Beyrut 1990.
- Makâlâtü’l-İslâmiyyîn Ve’htilâfu’l-Musallîn*, (İlk Dönem İslam Mezhepleri, (Çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın), İstanbul 2005.
- Falay, Nihat, *İbni Haldun’un İktisadî Görüşleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1978.
- Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, (Çev. Yusuf Ziya Kavakçı), Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1976.
- Firuzabadi, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, I-III, (2. Baskı), Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1987.
- İbn Furek, Ebubekir Muhammed b. Hasen, *Mücerredü Makalati’l-Eşari*, Beyrut 1987.

- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulumi'd-Din*, (Çev. Ahmet Serdaroglu), Bedir Yayınevi, I-IV, İstanbul 1974.
- Gölcük, Şerafeddin – Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 1998.
- _____, “Kelamî Açından Fiyat Artış ve Düşüşleri”, *A.Ü.İ.F.D.*, S. 5, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1982, 25-31.
- _____, *İslam Akaidi*, Esra Yayınları, Konya 1989.
- _____, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1979.
- _____, *Bakillani ve İnsanın Fiilleri*, T.D.V.Y., Ankara 1997.
- _____, Toprak Süleyman, “*Kelam*,” Tekin Kitabevi, Konya 2000.
- Gülen, Fethullah, *Enginliğiyle Kendi Dünyamız*, Nil Yayınları, İstanbul 2009.
- Güler, İlhami, *Allahın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- Gümüştanevi, Ahmet Ziyaüddin, *Ramuz el-Ehadis*, Pamuk Yayınları, İstanbul t.y.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1998.
- İbn Hacer, el-Askalanî, Sihabüddin Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri bi Serhu'l Buhari*, I-XV, Kahire 1986.
- Hâkim, en-Nişaburi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el- Müstedrek Ale's-Sahihayn*, I-VI, Kahire 1967.
- Hamitoğulları, Beşir, *İktisadî Sistemlerin Temelleri*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1984.
- Hammad, Nezih, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, (Çev. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Hamud, Sami Hasan Ahmed, Tathvvîr el-A'mâl el-Mash-Rafiyyah Bima Yettefiqu ve's-Şeriatu'l-İslâmiyye, D. el-İttihad el-Arabî li't-Tıbaa, Kahire 1976.
- Ebu Hanife, *Fıkıh-ı Ekber*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- el-Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul 1330 h.
- Ebu'l-Hasen, Eş'ari, *el-İbâne An Usuli'd-Diyâne*, Kahire 1375/1955.
- Ebû Hayyan, el-Endelûsi Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. Hayan, *el-Bahru'l-Muhît*, Riyad t.y.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdu'l-Melik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sekka v.d.), Kahire 1955.

- İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I-IV, Mısır 1316.
- el-Hüsâmu's-Şehîd, Ömer b. Abdulazîz, *Şerhu Edebi'l-Kadî li'l-Hassâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (1. Baskı), Beyrut 1994.
- İkbal, Muhammed, *İslam da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev. Ahmet Asar), Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- İmam Nebevi - Hatib eş-Şirbini, *Muğni'l Muhtac*, I-IX, Mısır t.y.
- İmam Nevevi, *Riyazü's-Salihin*, I-VIII, (Çev. M. Yaşar Kandemir ve Arkadaşları), Erkam Yayınları, İstanbul 2001.
- İmamu'l-Harameyn, Cüveynî, *el-İrşad*, Kahire 1950.
- el-İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât*, I-II, (Çev. Abdülkadir Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul 2006.
- Ebu İshak, eş-Şirazi, el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmami's-Şafii, (Thk. Muhammed ez-Zuhayli), Beyrut 1992/1412.
- İslamoğlu, Mustafa, Hayat Kitabı Kuran, I-II, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2009,
- _____, *İman*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Kadı Abdülcebbar, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Hüseyn el-Hemezânî, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, (Thk. Abdulkerim Osman), Kahire 1965.
- _____, *el-Muğni, el-Mugnî fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, I-XVI, Kahire 1965.
- Kadı Ebu Bekr, Bakıllânî, *et-Temhid*, Beyrut 1957.
- Kalfa, Aslıcan, *Eski Doğu Bloku Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Kallek, Cengiz, *Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Karaçoğür, Osman, *İslam'da Ticarî Ahlak ve Rızık Meselesi*, Fazilet Kitabevi, Rize 1974.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B.Y., Ankara 2006.
- Karaman, Fikret, "Rızık ve Kazanç Anlayışı Üzerine Bir İnceleme", *F.Ü.İ.F.D.*, S. 1, Elif Ofset ve Matbaacılık, Elazığ 1996, s. 155-178.
- Karaman, Hayrettin - Bardakoğlu, Ali - Apaydın, Yunus, *İslam İlmihali*, I-II, T.D.V.Y., Ankara 2004.

- _____, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- _____ ve arkadaşları, *Kur'an Yolu*, I-V, D.İ.B.Y., Ankara 2007.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, (Çev. Abdülvehhab Öztürk), Nur Yayınları, Ankara 1975.
- Ebu'l-Kasım, Muhammed b. Ahmed b. el-Cüzey, *el-Kavânînü'l-Fıkhiyye*, Beyrût 2009.
- Ebu'l-Kâsım, Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, (Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî), Mektebetü'z-Zehrâ, Musul 1983.
- Kayhan, Veli, Kur'an'a göre İsrâf ve İktisat, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2, (2006), s. 149-195.
- Kazancı, Ahmet Lütfî, *Akaid ve Kelam*, Marifet Yayınları, İstanbul 1983.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye Yayınları, I-III, Kahire t.y.
- Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyza Yayınları, İstanbul 1997.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Rızık", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul 1997, III, 584.
- Kılıç, Sadık, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayayınları, Konya 1984.
- Koca, Ferhat, "Gulûl", *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1996, XIV, 190.
- Kolektif, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Osmanlı Yayınları, y.y., t.y.
- Kök, Recep, *İktisadın Tarihi ve Felsefi Temelleri*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999.
- Köse, Saffet, "Hile", *D.İ.A.*, T.D.V.Y., İstanbul 1998, XVIII, 28.
- Köten, Akif, *Asr-ı Saadette Eğlence ve Düşün, Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslam*, İstanbul 1994.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, I-II, (1. Baskı), Matbaatu'l-Menar, Mısır 1338 h.
- _____, *el-Muğnî*, (3. Baskı), Kahire 1970, VIII, 256.
- Kurt, Şaban, *el-Mucem'u-l Müfehres*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu'l Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Beyrut 1988.
- _____, *el-Câmiu'l Ahkâmi'l-Kur'an*, Mısır 1387/1967.
- _____, *el-Camiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Buruç Yayınları, İstanbul 1997.

- Kutup, Seyyit, *Fizilâli'l-Kur'an*, I-XII, (Çev. H. Şengüler, B. Karlığa, E. Saraç), Hikmet Yayınları, İstanbul 1979.
- Kuyucak, Atıf Hazım, *İktisat Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960.
- Kürşad, Ömer, "Rızık", *Hakses*, S. 492, Burak Matbaacılık, Ankara 2005.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd; *es-Sünen*, I-II, (2. Baskı), (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mahmood, İbrahim, "İslam'ın Doğuşu ve Sermaye", (Çev. A. Turan Yüksel), *S.Ü.İ.F.D.*, S. 8, 1998.
- Mahmud, Ahmed, *İslam İktisadı*, (Çev. Y. Ziya Kavakçı), Çağaloğlu Yayınları, İstanbul 1975.
- Mannan, Muhammed. A., *İslam Ekonomisi*, (Çev. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1980.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1968.
- _____, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sadı, Beyrut 1990.
- Mert, Muhit, "Kelâmî Düşüncede Ekonomik Düzenin Yorumu Üzerine", *İslamî Araştırmalar*, 16/4, 2003.
- _____, *Kaza-Kader Dairesinde Rızık ve İktisâdî Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994.
- Mevdud-i, Ebu'l Al'a, *Tefhimu'l Kur'an*, I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Faiz*, (Çev. Hasan Beşer), Hilal Yayınları, İstanbul 1979.
- Muhammed, b. İsmâil San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûği'l-Merâm*, I-III, Beyrut 1407/1987.
- Muhammed, b. Ali Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Hanefi el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-Muhtâr: Şerhu Tenviri'l-Ebsâr ve Câmi'l-Bihâr*, (Thk. Abdülmünim Halil İbrahim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, 770.
- Muhammed, b. Ali Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Mustafa el-Babi ve Evladuhu Yayın Evi, Mısır t.y.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1985.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. el- Haccac, *Sahih-i Müslim*, I-III, İstanbul t.y.
- Mütercim, Asım Efendi, Ebû'l-Kemal Ahmed, *el-Okyânûsu'l-basît Fî-tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûs Tercümesi)*, I-IV, İstanbul 1304/1886.

- Nesai, Ebu Abdurrahman b. Suayb, *es-Sünen*, I-II, (Thk. Bedrettin Çetiner,) Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nesefî, Ömer, *İslam İnancının Temelleri*, (Haz. M. Seyyid Ahsen), Otağ Yayınları, İstanbul 1974.
- Nutku, Özdemir, *Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü*, T.D.K.Y., Ankara 1983.
- İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısri, *Resâilü İbn Nüceym*, Daru'l-Baz, Beyrut 1980.
- Oğuz, Orhan, *İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Outshoorn, Joyce, *"The Political Debates on Prostitution and Trafficking of Women"*, Social Politics, 2005.
- Öge, Sinan, "İnsan Hakları İhlalinin Dini-Ahlaki Adlandırması: Büyük Günah", *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu Bildirileri: 15-17 Mayıs 2009- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları*, Yayın no. 105, Çanakkale 2009.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük, I-IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1995.
- Özervarlı, Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İsam Yayınları, İstanbul 1998.
- Özsoy, İsmail, *Yeni Ümit Dergisi*, S. 40, Nisan, Mayıs, Haziran 1998.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- _____, *Tefsirde Batınlık ve Batını Te'vil Geleneği*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *İslamda Büyük Günah*, Boyut Yayınları, İstanbul 1998.
- Paçacı, İbrahim, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B.Y, Ankara 2006.
- Parlatır, İsmail – Gözaydın, Nevzat, v.d. (Komisyon), *Türkçe Sözlük*, I-II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1998.
- Polatlı, Ahmet, *Ekonomi ve İş Dünyası*, Makaleler. Erişim Tarihi, 01 Ekim 2011. <http://www.makaleler.com/ekonomi-ve-is-dunyasi-makaleleri/trost.htm> -.
- er-Râzi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXIII, (Çev. S. Yıldırım), Akçağ Yayınları, Ankara 1989.
- _____, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran t.y.
- İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-IV, (Çev. Ahmet Meylani), Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I-IV, Mısır t.y.

- Sabûnî, Muhammed Ali, *Maturidiye Akaidi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), D.İ.B.Y., Ankara 1979.
- _____, *Safvetü't-Tefasir*, (Çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul 1990.
- Safa, Kılıçoğlu, “Kumar”, *Meydan Larousse*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul 1987.
- Sahillioğlu, Halil, “Osmanlılarda Narh Müessesesi”, *Belgeleriyle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, 1967, s. 36.
- Sâmi, Şemseddin, *Kamus-i Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Sancaklı, Saffet, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, Elif Yayınları, İstanbul 2004.
- Sarı, Mevlüt, *el Mevarit*, İpek Yayınları, İstanbul 1982.
- Savaş, Vural F., *Anayasal İktisat*, Avcıol Basım Yayım, İstanbul 1997.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Erişim Tarihi, 05 Ekim 2011. http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/62_kayitdis/oik614.pdf.
- Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Kubbealtı Cemiyeti Neşriyatı, No: 7, Güray Matbaası, İstanbul 1981.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Fethü'l-Kebîr fî Zammi'z-Ziyâde ile'l-Câmii's-Sagîr*, (Thk. Yusuf en-Nebhani), Beyrut 1423.
- Şafak, Ali, İslâm İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler, *Diyanet Dergisi*, 18/1, 1979.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim, *Nihayetü'l-İkdâm, fî İlmi'l-Kelâm*, y.y., Londra 1939.
- Şeker, Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, D.İ.B.Y., Ankara 1987.
- Şemsüddin, es-Serahsi, *Kitab-ül Mebsut*, I-XXXI, Dar-ul Marifet Matbaası, Beyrut-Lübnan t.y.
- Şentürk, Lütfi - Yazıcı Seyfettin, *İslam İlmihali*, D.İ.B.Y., Ankara 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *İslam ve Ekonomik Hayat*, D.İ.B.Y., Ankara 1988.

- _____, *İslâm'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 1986.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cebir, *Teberi Tefsiri*, I-IX, (Çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınları, İstanbul 1986.
- Taftazâni, Sa'düddin, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- _____, *Şerhu'l-Akâid, (Kestelî Hâşiyesiyle Beraber)*, İstanbul t.y.
- _____, *Şerhu'l-Mekâsıd, (Thk. Abdurrahmân Umeyra)*, Beyrut 1989.
- Ebu Tâlib, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, el-Mekkî, *Kutu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb*, 1961, II, 303.
- Tesal, D. Reşat, *İktisadi, Ticari Mali Suçlar*, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınevi, İstanbul 1977.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el- Camiu's-Sahîh (Süneni't-Tirmizi)*, I-V, (2. Baskı), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413 /1992.
- Tunç, Cihad, "Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi", *A.Ü.İ.F.D.*, S. 23, Ankara 1978, s. 325-342.
- Türk Ansiklopedisi*, "Fal ve Falcılık", M.E.B., Ankara 1968.
- Türk Dil Kurumu, Kavramlar Dizini I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- Türkbâl, Aydın, *İktisada Giriş*, Aktif Yayınları, Ankara 2005.
- Türkçe Sözlük, I-II, T.D.K.Y., Ankara 1988.
- Üdeh, Abdulkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâi'l-İslâmî, Mukaren bi'l-Kanuni*, (10. Baskı), Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1989.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T. D.V.Y., Ankara 1988.
- _____, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (3. Baskı), T.D.V.Y., Ankara 1992.
- Utku, Mustafa, *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, Uludağ Yayınları, İstanbul 2002.
- Ülgener, Sabri F., *Zihniyet ve Din (İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı)*, Der Yayınları, İstanbul 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, Ülken Yayınları, İstanbul 1981.
- Ünsal, Erdal M. *Mikro İktisat*, İmaj Yayıncılık Ankara 2000.

- Vâhidî, Ebul Hasan Ali b. Ahmet, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Kahire 1968.
- Varlı, Mustafa, *İslama Göre Haram Davranışlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- Yazıcı, Mehmet, *Faiz*, Yaylım Yayınları, İstanbul 1999.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, *İslam Dini Esasları*, A.Ü.A.Ö.F.Y., Eskişehir 1998.
- _____, *Kelam Ders Notları*, Ankara 1998.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, I-X, (Sadeleştirenler. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusretin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul t.y.
- Yedi Askı*, (Çev. Kenan Demirayak, Nevzat H.Yanık, Nurettin Ceviz), Ankara Okulu Yayınları, Ankara t.y.
- Yeniçeri, Celal, "Ebu Hanife'nin Hayatı, Mâlî ve İktisadî Görüşleri", *M.Ü.İ.F.D.*, S. 4, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1986.
- _____, "*İslâm Fıkhiinde Meşrûluk İlkesi ve İktisadî Hayattaki Yeri*", *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Celal, *Kur'an Ahkamı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*, Bahar Yayınları, İstanbul t.y.
- Zaim, Sabahaddin, "Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler", *Diyanet Dergisi*, Ankara 1989.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, (Thk. Abdu'l-Âlim et-Tahavi), Beyrut t.y.
- ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz es-Seyyîd Muhammed Murtezâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır 1306 h.
- _____, *Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'i-Hidaye, Beyrut 1971.
- ez-Zebidi, Zeynu'd-Din Ahmed b. Abdi'l-Lâtif, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XIII, (Çev. Kâmil Miras), D.İ.B.Y., Ankara 1987.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire t.y.
- Zekiyüddin, Şa'ban, *Usûlü'l-Fıkh*, (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), D.İ.B.Y., Ankara 1990.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf*, I-IV, (2. Baskı), Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- _____, *Esâsu'l-Belâğa*, (Thk. Abdurrahîm Mahmûd), Beyrut t.y.
- Zeydan, Abdülkerim, *İlahî Kanunların Hikmetleri* (Sünnetullah), (Çev. Nizamettin Saltan), İstanbul 1997.

Zeyle-î, Cemalüddîn Ebî Muhammed Abdillâh İbni Yûsuf el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire t.y.

Ziyalar, Adnan, *Sosyal Psikiyatri*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı, Yayın No: 5, İstanbul 1981.

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîrû'l-Münir*, I-XV, (Çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Talip AKBAŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 02.02.1970
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	-
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Projeler	Danimarka Merkezli Gençler Üzerinde Eğitim ve Kültürel Faaliyet
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı 1993-2012
İletişim	
E-posta Adresi	takbas5@hotmail.com
Tarih	